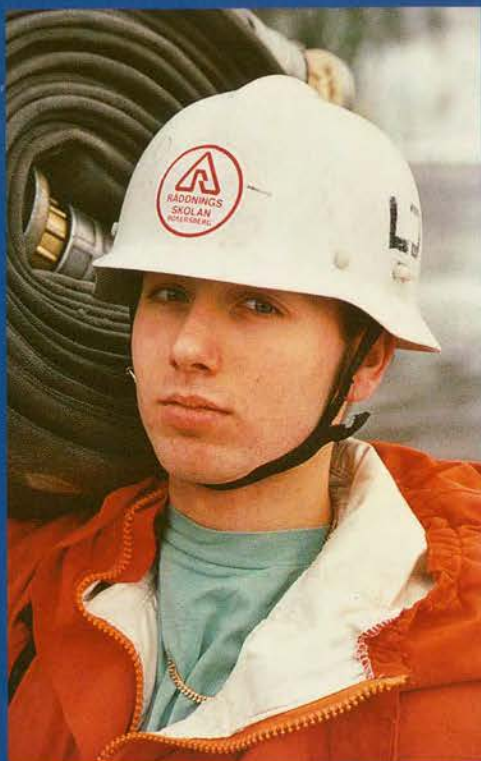

Totalförsvarspliktiga m 95

SOU 1995:118

**Betänkande av Utredningen om de
totalförsvarspliktigas sociala och ekonomiska
situation m.m. (U.T.S)**

Omslagsfoto:
Magnus Glans/Värnpliktsnytt
Jann Lipka

Tryck:
Norstedts Tryckeri AB, Stockholm, 1995

Statens offentliga utredningar
1995:118
Försvarsdepartementet

A: Ref KB
Occ Sm

57

Totalförsvarspliktiga m 95

En utvärdering av de totalförsvars-
pliktigas medinflytande och av deras
sociala och ekonomiska situation
under grundutbildningen

Betänkande av Utredningen om de totalförsvarspliktigas
sociala och ekonomiska situation m.m. (U.T.S.)
Stockholm 1995

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes, Offentliga Publikationer, på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningskontor.

Beställningsadress: Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Fax: 08-20 50 21
Telefon: 08-690 90 90

Svara på remiss. Hur och Varför. Statsrådsberedningen, 1993.

– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som skall svara på remiss.

Broschyren kan beställas hos:

Regeringskansliets förvaltningskontor
Arkiv- och informationsenheten
103 33 Stockholm
Fax: 08-790 09 86
Telefon: 08-405 24 81

Till statsrådet och chefen för Försvarsdepartementet

Regeringen bemyndigade den 6 april 1995 (Dir.1995:61) chefen för Försvarsdepartementet att tillkalla en särskild utredare med uppgift att göra en utvärdering av de totalförsvarspliktigas ekonomiska och sociala situation m.m.

Försvarsministern förordnade undertecknad att vara särskild utredare i Utredningen (Fö 1995:05) om totalförsvarspliktigas sociala och ekonomiska situation m.m. och Jonas Hjelm att vara sekreterare i utredningen. Som sakkunnig förordnades Björn Janson och som experter Maria Wennerberg, Ingela Holmberg, Gösta Sandgren (till 1995-07-01), Marianne Waller, Lena Schröder, Ronnie Nilsson, Joacim Olsson och Mathias Bohman (från 1995-07-01).

Kommittédirektiven och en redovisning för hur utredningen arbetat återfinns i bilagor till detta betänkande.

De ca 30 000 ungdomar som i mitten av 1990-talet årligen genomgår grundutbildning inom totalförsvaret har en bättre civil utbildning än tidigare åldersklasser. De flesta rycker in efter slutförda gymnasiestudier men innan de hunnit etablera sig på arbetsmarknaden.

Närmare hälften av en årgång befrias vid mönstringen eller senare från plikten att genomföra längre grundutbildning. Det inslag av frivillighet som numera utmärker pliktsystemet gör att de som rycker in till grundutbildning i allmänhet är väl motiverade.

De totalförsvarspiktiga jämför sina sociala och ekonomiska villkor under grundutbildningen med hur de jämnåriga som slipper totalförsvarspikten kan leva sina liv. Förmånerna under grundutbildningen ger en acceptabel minimistandard. Grundutbildningen leder dock till varierande grader av privatekonomisk uppoffring och/eller förlust av studietid.

En målsättning bör vara att totalförsvarspikten inte ska upplevas som ett alltför stort intrång i den civila tillvaron. Enligt utredningens översyn bör de sociala och ekonomiska villkoren under grundutbildningen ändras så, att de totalförsvarspiktiga

- mönstrar inom ett halvår före planerad inryckning,
- rycker in direkt efter avslutad gymnasieutbildning,
- inte försenas mer än ett studieår, dvs. genomgår grundutbildning under maximalt 15 månader (juni till augusti påföljande år).
- inte av reglerna för bostadsbidrag lockas att före inryckningen arrangera kostsamt eget boende,

- kan delta i ett verkligt medinflytande främst genom 'plutonens timme' (motsvarande),
- utöver uttryckningsbidraget vid muck , som en schabloniserad kompensation för privatekonomiska uppoffringar, får en utbildningspremie relaterad till grundutbildningens längd,
- får sådant stöd att fullgörandet av totalförsvarsplikt inte blir ett handikapp i konkurrensen om jobb eller studieplats,

Utredningen återkommer, enligt direktiven, före den 1 mars 1996 med redovisning av återstående utredningsuppdrag.

Stockholm den 30 november 1995

Sture Ericson

/ *Jonas Hjelm*

INNEHÅLL

1	Dagens totalförsvarspiktiga	
2	Det viktigaste i korthet - sammanfattande omdömen . .	29
2.1	Totalförsvarspikt från 1 juli 1995	29
2.2	Att utvärdera	30
2.3	Sociala och ekonomiska frågor under grundut- bildningen	31
2.3.1	Grundutbildningens längd	31
2.3.2	Tiden för inryckningen.	32
2.3.3	Tiden för mönstringen	34
2.3.4	Frivillighet eller pikt	34
2.3.5	Den privatekonomiska uppoffringen	35
2.3.6	Arbetslösheten väntar utanför kaserngrinden . . .	38
2.4	Piktpersonalens medinflytande	39
3	Pikt ger medinflytande	41
3.1	Liten historik	41
3.1.1	Redan Gustav II Adolf	41
3.1.2	Efter värnpliktsriksdagen år 1968	42
3.1.3	Vapenfrias medinflytandehistoria	44
3.1.4	Medinflytande en del av modernt ledarskap . . .	46
3.2	Förordningen	47
3.2.1	Samråd med och information till totalförsvars- piktiga	47
3.2.2	Vissa gemensamma bestämmelser	48
3.2.3	Medinflytande inom det militära försvaret	49
3.2.4	Gemensamma bestämmelser om kongress	49
3.2.5	Värnpliktsrådet och Civilpliktsrådet	51
3.2.6	Kontaktmannakonferens	52
3.2.7	Samrådskommitté	52

3.2.8	Verkställighetsföreskrifter	53
3.3	Aktörerna tycker	53
3.3.1	Värnpliktsrådet	53
3.3.2	Civilpliktsrådet	56
3.3.3	Försvarsmakten/Högkvarteret	57
3.3.4	Statens Räddningsverk	58
3.3.5	Officersförbundet (ORF)	59
3.3.6	Sveriges Officersförbund (SOF)	59
3.4	Den praktiska tillämpningen	60
3.4.1	Sju besök	60
3.4.2	Frågor och svar	60
3.4.3	Syftet med medinflytandesystemet	61
3.4.4	Information	62
3.4.5	Val av förtroendemän	63
3.4.6	Utbildning	64
3.4.7	Plutonens timme	66
3.4.8	Kompaninämnd	67
3.4.9	Förbandsnämnd	68
3.4.10	Disciplinstraff	69
3.4.11	De totalförsvarspliktiga som fullgör civilplikt . .	70
3.5	Medinflytandet kan förbättras	71
4	Sociala och ekonomiska frågor under grundutbildningen	77
4.1	Pliktförsvarets framtid	77
4.1.1	Principbeslut hösten 1995	77
4.1.2	Folklig förankring	78
4.1.3	Fler utbildas	78
4.1.4	Europeiska erfarenheter	79
4.1.5	Blir "samhällstjänst" alternativ?	80
4.2	Före inryckningen	81
4.2.1	Mönstringen	81
4.2.2	Inkrivningsbeslutet	81

4.2.3 Allt fler befrias	82
4.2.4 Fyra kravnivåer	84
4.2.5 I väntan på inryckning	85
4.2.6 Positivt urval	86
4.2.7 Kvinnlig totalförsvarsplikt	87
4.2.8 Totalförsvarspliktiga med invandrarbakgrund . .	89
4.3 Yngre och tidigare	91
4.3.1 Fler 19-åringar	91
4.3.2 Datum för inryckningen	92
4.3.3 Maximalt ett studieår	92
4.4 Färre fäder	93
4.4.1 Skolan försenar familjebildningen	93
4.4.2 Specialister äldre	94
4.5 Privatekonomin under grundutbildningen	95
4.5.1 Ersättningar och naturaförmåner	95
4.5.2 Allt färre har jobb	97
4.5.3 Direkt från gymnasiet	98
4.5.4 De som har arbete	99
4.5.5 Alternativet är arbetslöshet	100
4.5.6 Föräldrar och extraknäck	101
4.5.7 Mindre skuldsatta	102
4.5.8 Färre har körkort	104
4.5.9 Höjt utryckningsbidrag önskas	104
4.6 Chans till eget boende	105
4.6.1 Bor hemma vid mönstringen	105
4.6.2 Reglerna för bidrag	105
4.6.3 Information i god tid	106
4.6.4 Mer än varannan	107
4.6.5 Eget boende blivit vanligare	108
4.6.6 Flyttat tre månader före inryckningen	109
4.6.7 Inbjuder till överutnyttjande	110
4.6.8 Enkla rutiner	110

4.6.9 Särskilda skäl	111
4.7 Privatekonomiskt räkneexempel.	113
4.7.1 "Man förlorar pengar"	113
4.7.2 Genomsnittliga levnadskostnader	114
4.7.3 Omedelbar eller uppskjuten uppoftning	115
4.7.4 Opinionen är mogen	117
4.8 Droger och vapen	118
4.8.1 ÖB-policy och Soldater mot droger	118
4.8.2 Inledning och definitioner	119
4.8.3 Faktorer som påverkar ett drogrus	120
4.8.4 Mångfald risker	121
4.8.5 Svårigheter att diagnosticera drogmissbruk	122
4.8.6 Missbrukets omfattning	124
4.8.7 Åtgärder	126
4.9 Många avhopp	128
4.9.1 Mer än 4000 slutför inte utbildningen	128
4.9.2 Orsaker till avbrotten	129
4.9.3 Mitt i steget ut i vuxenlivet	132
4.10 Vad händer efter muck?	133
4.10.1 Oro för arbetslöshet	133
4.10.2 Lägre arbetslöshet bland de inryckande	134
4.10.3 Dramatiskt 90-tal	135
4.10.4 Invandrarungdomar särskilt utsatta	136
4.10.5 Högst arbetslöshet vid 20-22 år	137
4.10.6 Allt färre har jobb	138
4.10.7 Långtidsarbetslöshet vanligast vid 20-24 år	139
4.10.8 Inga särskilda åtgärder	141

Bilagor:

1. Kommittédirektiv och tilläggsdirektiv
2. Så arbetade utredningen

Henrik Carlén

Henrik Carlén är 20 år och tjänstgör under 11 månader som flygmekaniker på F 7 i Såtenäs. Han har gått treårigt gymnasium med inriktning på flygmekaniker och ser sin militärtjänst som ett tillfälle att få praktik för framtida arbeten. Tiden före inryckningen var Henrik arbetslös och studerade data, språk och EU på ABF.

Henrik bor hos sin far och lillebror i Myggenäs på Tjörn i Bohuslän och planerar att bo kvar där ett par år till.

Det är en självklarhet för den som bor på Tjörn att ta körkort när 18-årsdagen kommer. Själv har han körkort för både bil och motorcykel, men äger än så länge bara bil. När Henrik skulle köpa sin bil behövde han inte låna pengar, utan han kunde ta av det som han själv sparat och det hans föräldrar lagt undan åt honom. Efter bilköpet har han inte kunnat spara eller köpa andra kapitalvaror.

Som studerande på ABF före inryckningen fick Henrik studiebidrag motsvarande 750:- i månaden. Han tycker därför att de ekonomiska förmånerna man har under lumpen är acceptabla. "Men det är klart att vi vill ha mera". Militärtjänsten betyder en sänkning av levnadsstandarden.

Då Henrik mönstrade 1993 i Karlstad visste han ingenting om det militära. Han sökte och fick tjänst som flygmekaniker. Informationen före och under mönstringen och före inryckningen var

knapphändig. Han fick bara inryckningsdatum och biljett till F 7.

Henrik tror inte att lumpen är en merit. Efter avslutad allmän militär utbildning och fackutbildning är han och hans kamrater enbart billig arbetskraft åt staten. Om han kunde välja i dag skulle han göra allt för att slippa lumpen och i stället ägna sig åt att skaffa ett jobb. Han tror att hans kamrater på F 7 skulle agera på samma sätt. De diskuterar orättvisan att bara vissa behöver rycka in till grundutbildning. Att utbildningen på F 7 inte leder till en krigsplacering gör att tiden känns lite bortkastad. Flygvapnet utbildar honom enbart för fredsproduktion och beredskap.

Medinflytandesystemet tycker Henrik fungerar bra. Han är själv förtroendevald och hans erfarenhet är att det verkligen går att få förändringar genomförda efter förslag från de värnpliktiga.

Henrik rycker ut från F 7 i februari. I dag vet han inte vad han då skall ta sig för. Att gå ut till arbetslöshet är något som oroar honom. Under de sista månaderna före utryckningen tänker han mera aktivt försöka få ett arbete.

Samuel Freiholtz

Samuel Freiholtz, 20, från Göteborg tjänstgör som civilpliktig flygplatsbrandman i 11 månader på Landvetter. Samuel har gått 4-årig teknisk linje på gymnasiet och tog studenten våren 1995. Han sommarjobbade sedan på NCC som platsansvarig fram till inryckningen den 11 september på Luftfartsverkets Brand- och Räddningsskola vid Arlanda.

Han bor med mor, far och tre syskon i Västra Frölunda och han tänker bo hemma så länge det går eller åtminstone tills han är klar med studierna. Under gymnasietiden hade han 750 kr/månad i studiebidrag. Detta drygades ut med helg och kvällsarbete. Han har inga lån eller andra skulder. I fråga om tillgångar så handlar Samuel en del med aktier.

Samuel mönstrade i april 1993 och blev då uttagen till skyttegruppchef. En tid efter mönstringen sökte han vapenfri tjänst med önskemål om placering på Luftfartsverkets Brand- och Räddningsskola. Under den tid som hans ansökan behandlades fick han bra information och så även inför inryckningen.

Efter sex veckor på skolan vid Arlanda påbörjade han sin praktiktjänst på Landvetter i Göteborg, där han fullgör resterande tid av grundutbildningen. När utbildningen är klar får han ett intyg som visar att han utbildats för att arbeta som flygplatsbrandman både nationellt och internationellt. För att kunna arbeta som kommunal brandman krävs dock en kompletterande utbildning.

Sedan han ryckte in har Samuel arbetat på helger och under de lediga veckor han har. Detta gör att han t.o.m. kan spara en del pengar. Han, som kommer nästan direkt från skolan, tycker att de ekonomiska ersättningarna är helt acceptabla. Utryckningsbidraget kunde dock höjas en aning. "Några kronor mer om dagen märks inte, men extra tusenlappar vid muck.....".

För Samuel var det aldrig någon diskussion - någon form av plikttjänstgöring ska man göra. "De som inte får eller vill göra grundutbildning missar mycket vad det gäller kamratskap och gruppsamarbete".

När Samuel är klar med grundutbildningen ska han börja läsa vid Chalmers där han redan har en plats som väntar.

Tobias Jansson

Tobias Jansson från Skara är 19 år och genomför sin grundutbildning som kompanibefälselev på T 2 i Skövde under 15 månader .

På gymnasiet har han gått en tvåårig utbildning till bagare, och hade påbörjat ett halvårs komplettering som avbröts av inryckningen till T 2.

Tobias bor tillsammans med sina föräldrar och har ännu inga planer på att flytta till egen lägenhet. Ekonomin tillåter inte det. Körkort skaffade han direkt efter 18-årsdagen, men har inte haft råd att köpa bil. "Man får låna farsans än så länge". Med de 750:- per månad som Tobias haft i studiebidrag de senaste åren har han inte haft möjlighet att köpa några kapitalvaror.

När Tobias mönstrade i mars 1994 ville han gärna bli uttagen till kompanibefälselev (KB), då han ansåg att det skulle vara en merit i framtiden. Han tycker lumpen har ett stort värde. De som gör den får en kompetens som är en fördel i arbetslivet. Om han haft möjligheten att välja mellan utbildningsreserven eller militärtjänstgöring hade han utan tvekan valt att bli KB.

Ekonomiskt är det besvärligt under militärtjänstgöringen, men Tobias tycker trots allt att han klarar sig. "För dem som kommer direkt från skolan är nivån på förmånerna helt okej, det är värre för dem som haft ett jobb före inryckningen".

När Tobias rycker ut nästa år tänker han söka till polishögskolan.

Amico Labero

Amico är 25 år och tjänstgör som skrivbiträde på K 1 i Stockholm sedan våren 1995. Han är gymnasieekonom och har efter avslutade studier arbetat inom databranschen. Samtidigt som han har jobbat har han vidareutbildat sig till datalärare. Innan Amico ryckte in var hans nettoinkomst ca 15000 kr/månad.

Amico flyttade till egen lägenhet i Stockholm när han var 18 år. Där bor han nu sedan flera år tillbaka med sambo och barn. De har levt enbart på hans inkomst, då hans sambo en längre tid varit arbetslös.

Amico kommer från en familj bestående av mor, far, bror och två systrar och är uppväxt i en Stockholmsförort. När han var 18 år var det en självklarhet att han skulle ta körkort och skaffa en bil. Det var ett led i att känna frihet och självständighet. Att samtidigt flytta till egen bostad, ta körkort och köpa bil medför stora kostnader. Amico gjorde som många andra i slutet på det glada 80-talet - han lånade på banken. Lånet använde han till att köpa möbler, bil och för diverse andra utgifter. Trots att han har jobbat har han inte köpt andra kapitalvaror eller sparat någon större summa. Lånet finns fortfarande kvar.

Amico mönstrade år 1992. Han är kritisk till att han inte fick någon information före mönstringen. Inte heller under själva mönstringen var det något överflöd på information om olika befattningar eller vad man som värnpliktig har för rättigheter, skyldigheter och förmåner. När Amico kom ut efter att ha träffat mönstringsförrättaren visste han fortfarande inte vad hans tjänst

innebar eller exakt var och när han skulle rycka in till grundutbildning.

Under våren 1995 ryckte Amico in på I 1/Fo 44 som bevakning- och depåvärnpliktig. Först efter en tid på förbandet fick han information om att han skulle bli placerad på K 1 i Stockholm som skrivbiträde. Amico har under sin tid på K 1 ansökt om ändrad uttagning till gruppbefäl. Tjänstgöringstiden är den samma som för bevakning- och depåvärnpliktig. Amico tycker att grundutbildningen skulle kännas mer meningsfull om han blir krigsplacerad som gruppbefäl.

Amico är kritisk mot sin egen värnpliktskategori som han anser till stor del sköter civilas arbetsuppgifter. Deras militära färdighet är under all kritik. Skjututbildning hör snarast till undantaget liksom annan form av militär utbildning. Han undrar om det är samhällsekonomiskt försvarbart att låta en produktiv 19-20-åring vara i det militära under ca 10 månader för att rensa rabatter, svara i telefon eller köra chefs bil? Det finns ett värde i sig att låta alla göra viss militär utbildning, men för "servicevärnpliktiga" borde grundutbildningen avsevärt kortas.

Amico tycker att de som idag slipper rycka in till grundutbildning missar en hel del väsentligt för framtiden. "I lumpen får man lära sig ta ansvar, visa hänsyn och vara vaken inför andra människors åsikter och behov". Då skolan har tappat allt vad disciplin och respekt heter är det i den militära grundutbildningen ungdomar får lära sig vad som är rätt och fel. Amico tycker att lumpen är ett bra ställe för invandrare och svenskar att mötas och lära känna varandra. Då man är innanför grindarna ser alla likadana ut - samma kläder, lika trötta, samma ersättningar och i övrigt lika villkor.

"Det medinflytandesystem som finns är bra - och det behövs för att de värnpliktiga skall känna sig motiverade för sin utbildning". Amico säger att medinflytandet fungerar om befälen vill.

Amico som har sin sambo och ett barn att försörja tycker att bidragssystemet fungerar bra. Han har inte förlorat ekonomiskt på att göra lumpen. För att dryga ut hushållskassan har han varje helg arbetat som servitör på olika restauranger i Stockholm. Han tycker dock att helgersättningen är konstig. Som totalförsvarspliktig förväntas han äta sig mätt på 25:- per dag!

När vi talade med Amico hade han ett par månader kvar till uttryckningen. Han berättade att han nu tänker förverkliga en dröm - att öppna en krog i Grekland tillsammans med några kamrater och sin sambo.

Peter Eriksson

Peter Eriksson, 20, genomför sin militära grundutbildning som kock i nio månader på MekB 19 i Boden.

Peter kommer från Skellefteå där han bor med far, mor och en av sina bröder. Han gick tre år på hotell- och restauranglinjen och tog studenten ett par veckor före han ryckte in på MekB 19.

Körkort och bil har Peter skaffat och menar att med de stora avstånden i Norrland är det en nödvändighet. På gymnasiet hade han det sedvanliga studiebidraget på 750:-. Utöver detta försökte Peter att ta extra jobb på fritiden. Nu har han slutat med det, då varken tiden eller orken tillåter det.

När Peter mönstrade 1994 erbjöds han bara tjänstgöringsalternativ på norrlandsförband. Före mönstringen fick han skicka in önskemål om till vilket av dem han ville komma. Innan Peter skulle rycka in fick han per post information om ersättningar och vilka bidrag man kunde söka. Dessutom fick han ett brev från MekB 19.

Peter tror inte att han kommer ha någon nytta av militärtjänsten i det framtida civila livet. Han tycker inte han har anledning att klaga över att just han måste göra grundutbildningen. Men om han fått välja skulle han utan tvekan ha stannat hemma. De ekonomiska förmånerna under grundutbildningen är alldeles för låga. "Det är svårt att klara av kostnaderna kring bilen".

Peter vet inte om han kommer att få ett arbete när han rycker ut och tänker därför snarast tala med arbetsförmedlingen.

Martin Edofsson

Martin Edofsson från Bohuslän är 23 år och har efter teknisk linje på gymnasiet fortsatt att läsa på Chalmers Tekniska Högskola. Under tiden som plutonsbefälselev på amfibiebataljonen i Göteborg har han fortsatt att studera så mycket som militärtjänsten tillåtit.

Han bor i en lägenhet med sin flickvän som också studerar på Chalmers. De har under hans tid i det militära till stor del levt på hennes studiebidrag och lån. "Om man har lön i det civila och samtidigt studerar går det att kompensera låg lön med studiemedel upp till en viss nivå. Men det kan man inte göra under militärtjänstgöringen". Martin tycker det är ologiskt.

Under den tid han har läst på Chalmers har Martin tagit studiebidrag. Tillsammans med studiebidraget har det gjort att han disponerat ca 6000 per månad.

När Martin mönstrade år 1990 ville han bli pilot i flygvapnet, men blev inte antagen. Han erbjöds olika befattningar som han tackade nej till innan han begärde att få bli plutonsbefälselev på amfibiebataljonen i Göteborg. En tid före inryckningen inbjöds han att besöka förbandet. Han fick då sina kängor och ett träningsprogram.

Militärtjänsten är bra för att lära känna sig själv och den gör i vissa fall "män av pojkar". Men meritvärderingen är alldeles för dålig. "Jag får inget bevis på vad jag har lärt mig som jag kan ha

nytta av i det civila livet" Martin säger att han har gett 14,5 månader till försvaret men att det ger för lite tillbaka.

"Ersättningarna är för snåla nu när bara en liten del av alla i en åldersklass behöver rycka in". De som i framtiden gör värnplikten måste kompenseras betydligt bättre både ekonomiskt och på annat sätt.

Martin muckar i november och skall då fortsätta att läsa på Chalmers.

Harry Repo

Harry Repo tjänstgör som lastbilsförare och telefonist under 7,5 månader på Lv 7 i Boden. Han kommer från Trollhättan och är 19 år. Harry har gått teknisk linje på gymnasiet med inriktning mot data-teknik. Han tog studenten en månad innan han ryckte in.

När Harry läste på gymnasiet drygade han ut studiebidraget med jobb i en handelsträdgård. Det finns det inte tid till nu. Han bor fortfarande med sina föräldrar och två syskon. Några planer på att skaffa eget boende har han inte. Tack vare sina extrainkomster har han kunnat köpa bil utan att låna pengar.

Inför mönstringen år 1993 fick Harry bra information om vad det fanns att söka till i det militära och vilka förmåner man skulle få. Han blev uttagen till bandvagnsförare. Det ändrades senare på hans egen begäran till lastbilsförare/telefonist.

Utbildningen på Lv 7 kommer att ge Harry civilt körkort på tung lastbil, buss och taxi om han själv betalar uppkörningen. Han tycker att lumpen har ett stort värde och att han lär sig mycket som han kommer att ha nytta av i det civila. Dessutom ger den gott kamratskap.

Innan Harry ryckte in till Boden trodde han att hemresorna skulle bli ett problem, men så blev det inte. Han flyger till Göteborg nästan varje helg och fortsätter därifrån med buss eller tåg till Trollhättan.

Det medinflytande som man utövar i det militära tycker han är viktigt då det får soldaterna att må bättre. "Chansen att påverka ökar ju motivationen". Han skulle inte ha något emot om det också gick att ha lite inflytande över kontantersättningarna - och höja dem en aning.

Vad Harry skall göra efter "muck" vet han inte riktigt. Det beror på ekonomin. Kanske kommer han att studera vidare eller kanske söka som FN-soldat.

Erik Bertram

Erik Bertram, 20, är från Sandviken och genomför sin militära grundutbildning i 10 månader som eldledare på A4 i Östersund.

Erik bor tillsammans med sina föräldrar och en äldre syster. Att flytta till eget boende har hittills inte varit aktuell. "Visst skulle man vilja flytta, men det finns det inte pengar till".

Erik gick treårigt gymnasium på samhällsvetenskaplig linje. Då han varit utbytesstudent i USA under ett år gick han ut gymnasiet först våren 1995 och ryckte in till A4 ett par dagar efter studenten.

Före inryckningen hade Erik studiebidraget på 750:- som "månadsinkomst". Det har inte varit möjligt att köpa någon bil. Körkort har han sedan ett par år tillbaka. Han har inte tagit några lån ännu. Sparade pengar gör att det finns lite kapital för framtiden.

Informationen inför mönstringen hösten 1994 tycker Erik var bra. Den gav det han behövde veta. Han sökte och blev uttagen till eldledare. Han lyckades undvika en uttagning till kompanibefälslev, som skulle ha förstört för mycket studie- eller arbetstid. Före inryckningen fick Erik ett brev från sin kompanichef på A 4 med information om förbandet.

Erik anser att värnplikten är något som man ska göra. Det ledarskap och den förmåga att arbeta i grupp som han lärt sig på A 4 är något som han kommer att ha stor nytta av i framtiden.

Han är förbandsnämndsledamot och plutonsförtroendeman. Det ger inblick i vad medinflytandesystemet betyder för de värnpliktiga på A 4. Han tycker att ledningen lyssnar och tar till sig de förslag som de värnpliktiga kommer med.

De ekonomiska ersättningarerna ger honom inga problem, men han tycker att de är för låga. Det blir inte mycket pengar över till kläder m.m. Man ger ändå ett år av sina liv till landet.

Erik vet inte vad han skall göra efter muck. Det kanske blir arbete efter uttryckningen i mars 1996 fram till eventuella högskolestudier till hösten.

Anna Andersson

Anna Andersson, 19, från Jönköping/-Huskvarna genomför frivillig grundutbildning som PB tekniker i 11 månader på F 17 i Kallinge. Hon har en treårig teknisk gymnasieutbildning bakom sig och tog studenten våren 1995. Efter ett kort sommarlov ryckte hon in på F 17.

Anna bor hos sina föräldrar och just nu finns det varken pengar eller lust att flytta till ett eget boende.

När Anna mönstrade i januari 1995 hade det föregåtts av en föransökan till F 17. Flottiljen kallade henne till mönstring. Där måste hon lägst uppfylla kraven för ett gruppbefäl. Hennes resultat från mönstringen skickades till F 17 som i sin tur meddelade att hon var välkommen att börja tjänst som PB i teknisk tjänst. Eftersom Anna mönstrade enligt det gamla systemet är hon frivillig under hela grundutbildningen och kan hoppa av om hon vill. Det har hon dock inga planer på.

Att göra militärtjänsten har varit ett mål för Anna under många år. Hon har varit aktiv i frivilligförsvaret. "Att göra lumpen är en bra erfarenhet för mitt framtida yrkesval även om jag inte blir yrkesofficer".

Information om hur hon som tjej kunde göra militär grundutbildning fick hon söka helt på egen hand. Det var först sedan hon lämnat in föransökan som det började komma information från försvaret.

Anna tycker att den utbildning i ledarskap som hon får under militärtjänsten är värdefull. Att samarbeta i grupp och ta hänsyn till andra borde fler få lära sig.

Den fråga hon oftast möter från värnpliktiga killar är "Varför gör du det här frivilligt?". Anna upplever att hon behandlas helt likvärdigt med sina manliga kompisar

Den ekonomiska ersättningen medger inget lyxliv eller större klädinköp, men det går att klara sig. Dock tycker Anna att det är dåligt med mat på kvällen: "När tjänsten slutar vid 1600 får vi ingenting under hela kvällen och då kostar det pengar på mar-kan".

Anna som är vald till skyddsassistent anser att medinflytandet fungerar förvånansvärt bra. "Är det någonting som behöver rättas till så lyssnar alltid befälen på vad vi tycker och tar det till sig".

Om hon passar och det känns rätt kommer Anna att söka utbildning till yrkesofficer, annars läser hon vidare på någon högskola.

Daniel Nilsson

Daniel Nilsson, 19, är från Stenungsund. Han har gått tvåårigt fordonstekniskt gymnasium och ett påbyggkursår som bilplåtslagare. Han bor med sin mamma och har fem syskon. Att ta körkort och flytta hemifrån är omöjligt med den ekonomi som Daniel har i dag. "Det får vänta till jag har fast arbete".

Han tog studenten våren 1995 och sommarjobbade fram till den 21 augusti då han ryckte in som fordonsmekaniker 7,5 månader på S 3 i Boden. Daniel fick senare inskrivningsbeskedet ändrat då han inte klarade provet till mekaniker. I dag utbildas han till ställföreträdande stabsgruppchef.

Daniel mönstrade under vårvintern 1995. Den information som skickades ut var omfattande, men Daniel läste den aldrig. Under sommaren innan han skulle rycka in på S 3 fick han ett brev från förbandet med information om "hur det är att vara soldat på S 3 i Boden".

Vid mönstringen ville Daniel göra lumpen trots att det fanns goda möjligheter att hamna i utbildningsreserven. Han tycker att det är en merit att ha gjort militärtjänst och att det ger något tillbaka till varje individ. "Förr var det ett måste att ha gjort lumpen om man ville ha ett jobb - i dag struntar arbetsgivarna i det."

Medinflytandesystemet har Daniel knappast hört talas om och än mindre varit i kontakt med. "Vill man något är det bara att prata med befälen".

De ekonomiska ersättningarna tycker ha är hyfsat okej, men han använder en stor del av sitt sparkapital till att leva av under grundutbildningen. " Det kanske är ett bra sätt att lära sig att handskas med pengar, när man inte har några".

När Daniel muckar i mars - april skall han söka arbete där han sommarjobbade.

2 Det viktigaste i korthet - sammanfattande omdömen

2.1 Totalförsvarsplikt från 1 juli 1995

Den lag om totalförsvarsplikt som gäller från 1 juli 1995 innebär att möjlighet skapats för en flexiblare användning av totalförsvarets personalresurser. Hur många människor som skrivs in med plikt och hur lång utbildning de genomgår styrs av behovet av pliktpersonal under höjd beredskap. Behovet av personal för att lösa det militära och civila försvarets uppgifter i krig styr inskrivning och utbildningstid.

Tjänstgöringsskyldigheten - som således är gemensam för hela totalförsvaret - benämns *totalförsvarsplikt*. Tjänstgöringsskyldigheten fullgörs som *värnplikt*, *civilplikt* eller *allmän tjänsteplikt*. Värnplikten och civilplikten omfattar grundutbildning, repetitionsutbildning, beredskapstjänstgöring och krigstjänstgöring. Den allmänna tjänsteplikten innebär endast tjänstgöringsskyldighet under höjd beredskap.

Endast svenska män är skyldiga att mönstra och fullgöra värnplikt eller civilplikt med lång grundutbildning. Svenska män kan vid mönstringen direktrekryteras för tjänstgöring i det civila försvaret. Den som efter mönstring inte behöver fullgöra grundutbildning placeras i en utbildningsreserv för att senare eventuellt tas i anspråk - sedan regeringen beslutat om det - när det behövs

med hänsyn till Sveriges försvarsberedskap. Den som placeras i utbildningsreserven kan då grundutbildas i det militära eller civila försvaret.

Den vapenfria tjänsten regleras inte längre som ett undantag från värnpliktstjänstgöring utan som ett av flera tjänstgöringsalternativ inom ramen för totalförsvarsplikten. Det anges inte längre något lägsta antal dagar som vapenfria tjänstepliktiga skall fullgöra tjänstgöring.

Svenska kvinnor kan frivilligt genomgå en antagningsprövning för inskrivning för värnplikt eller civilplikt med lång grundutbildning. En kvinna som skrivs in för värnplikt eller civilplikt med lång grundutbildning blir vid straffansvar skyldig att fullgöra värnplikt eller civilplikt med lång grundutbildning enligt samma bestämmelser som gäller för männen. Detta innebär att en kvinna, förutom att hon blir skyldig att fullgöra grundutbildning, också blir skyldig att fullgöra repetitionsutbildning och att tjänstgöra under höjd beredskap.

Ett gemensamt disciplinsystem gäller för pliktpersonal inom totalförsvaret.

2.2 Att utvärdera

Riksdagens femåriga försvarsbeslut hösten 1996 kommer att innebära stora förändringar i grundutbildningen av totalförsvarspliktiga. Det framgår av förslagen i prop. 1995/96:12. Behovet att utvärdera dels pliktpersonalens sociala och ekonomiska situation under grundutbildningen dels pliktpersonalens medin-

flytande bör ses i ljuset av dessa planerade förändringar.

En utvärdering kan vara en redovisning av den faktiska situationen och en jämförelse med hur det var tidigare. Den kan därutöver lyfta fram brister och peka på behov av förändringar.

Den korta tid - mindre än ett halvår - som utredningen arbetat med de två utvärderingarna har inte möjliggjort några enkäter. Vårt grundmaterial baseras i stället på offentlig statistik, kunskaper hos utredningens experter och hos ett 30-tal personalkonsulenter samt på samtal med pliktpersonal och deras utbildare vid förband och skolor.

Bristen på siffermässig exakthet i vissa delar av våra utvärderingar kompenseras av "den praktiska visheten" hos de personer vi frågat om råd.

2.3 Sociala och ekonomiska frågor under grundutbildningen

2.3.1 Grundutbildningens längd

Under nästa försvarsbeslutsperiod ges totalförsvarsplikten ett delvis nytt innehåll. Det är då av central betydelse hur pliktpersonalens sociala och ekonomiska villkor hanteras.

Det är rimligt att anta att grundutbildningens längd för olika kategorier pliktpersonal kommer att variera betydligt mer än

under de senaste åren. Det blir gissningsvis grundutbildningstider från ca 2 till ca 15 månader. De 15 månader, som nu gäller för bl.a. kompanibefälselever, är den maximala tjänstgöringstiden som kan åläggas en totalförsvarspliktig om inte studierna ska försenas med mer än ett år. Enligt utredningens bedömning bör 15 månader vara den maximala tiden för grundutbildning inom totalförsvarspliktens ram. Om den förläggs med början i juni och avslutas i augusti påföljande år försenas den totalförsvarspliktige bara ett studieår.

De sociala och ekonomiska frågor som berör pliktpersonalen ändrar naturligtvis karaktär med grundutbildningens längd. De som har inkomst från heltidsarbete före inryckningen drabbas av en mindre inkomstförlust vid en kortare grundutbildning än vid en längre. För den studerande blir den uppskjutna inkomstförlusten mindre om grundutbildningen omfattar ett halvt i stället för ett helt studieår.

Den lilla och krympande minoritet bland pliktpersonalen som har försörjningsansvar för barn och/eller hustru/sambo under grundutbildningen utsätts för mindre påfrestningar vid en kort grundutbildning än vid en lång.

Grundutbildningstidens längd kan också påverka utformningen och storleken på olika ersättningar och förmåner.

2.3.2 Tiden för inryckningen.

Tiden för inryckningen bestäms av vad armé-, marin- och flygvapenchefen anser vara mest lämpligt. Vissa beredskapshänsyn påverkar inryckningstiderna. Önskemålet att kunna öva i

rejält vinterklimat styr norrlandsförbandens inryckningstider. Vinterisarna bestämmer inryckningstiderna för kustflottans värnpliktiga. Men även andra faktorer spelar en roll. Till dem hör den fast anställda personalens sommarsestrar. Av stor betydelse är den s.k. förstegsutbildningen inom det militära försvaret. Den innebär att de värnpliktiga, som ska övas i att föra befäl, kallas in flera månader före de kategorier värnpliktiga, som befälseleverna ska öva sig på.

Minst betydelse för inryckningstiden har vad som från sociala och ekonomiska utgångspunkter är det mest lämpliga för de totalförsvarspliktiga. Den, som pliktlagarna berövar friheten att bestämma över sin tid under ett antal månader, borde kunna kräva att tiden för plikttjänstgöringen förläggs så, att intrånget i hans civila tillvaro blir så lindrigt som möjligt.

Det är svårt att utnyttja tiden efter avslutat gymnasium och före inryckningen. Att få ett vanligt arbete är nästan omöjligt om arbetsgivaren vet att vederbörande inte är klar med plikttjänstgöringen. Det är också besvärligt att komma igång med studier när inryckning ska ske inom några månader eller något år.

För de allra flesta vore det bäst att få rycka in till grundutbildning kort tid efter avslutad gymnasieutbildning. Då skulle de totalförsvarspliktiga vid inryckningen bara undantagsvis vara äldre än 19. De skulle inte ha hunnit börja någon eftergymnasial utbildning och därför inte behöva söka uppskov med grundutbildningen. De skulle heller inte hinna bilda familj.

Inryckning direkt efter avslutat gymnasium skulle minska det stora antalet avgångar mellan inskrivning och inryckning.

2.3.3 Tiden för mönstringen

De många avgångarna mellan mönstring och inryckning och i början av grundutbildningen är slöseri med försvarets resurser. Under 90-talet har det funnits fler värnpliktsdugliga unga män, än vad det militära försvaret har haft behov av att utbilda. Pliktpersonalen har inte varit någon knapp resurs för de militära planerna. Överskott leder lätt till slöseri.

För att minska avgångarna bör tiden mellan mönstring/inskrivning och inryckning vara kort. Inryckning får inte ske före det kalenderår den totalförsvarspiktige fyller 19 år. Det vore en fördel både för den enskilde och försvaret om mönstringen kunde ske så nära inryckningen som är praktiskt möjligt för den enskilde, vilket i de flesta fall torde vara under den sista terminen i gymnasiet.

2.3.4 Frivillighet eller plikt

Det krympande behovet av pliktpersonal under 90-talet har gjort att totalförsvarspikten fått starka drag av frivillighet. Pliktsystemet har urholkats samtidigt som det i den offentliga debatten allt oftare börjat ifrågasättas.

Yrkesofficerarna i det militära försvaret och utbildningsledarna inom det civila försvaret har mött pliktpersonal som varit motiverad och som av fri vilja genomgår grundutbildningen. Det har gjort det lättare att genomföra utbildningen och allmänt upplevts som positivt.

Antalet besök hos förbandens personalkonsulenter är en mätare på de sociala och ekonomiska problemen bland pliktpersonalen. De har minskat under 90-talet. De flesta problemfallen gallras bort redan vid mönstringen eller genom de många avgångarna bland de inskrivna. En annan orsak är att antalet som påbörjat grundutbildning minskat från drygt 48 000 i början av 90-talet till knappt 34 000 på senare år.

Inriktningspropositionen hösten 1995 innebär en markant ambitionshöjning. Behovet av värnpliktiga för bevakning och andra mindre kvalificerade militära uppgifter kommer att öka. Det vidgade säkerhetsbegreppet, som rymmer icke-militära hot och risker vid sidan av väpnat anfall, kommer att öka behovet av pliktpersonal inom den civila beredskapens olika funktioner. Det kan därför åter bli aktuellt att årligen kalla in uppemot 40 000 totalförsvarspliktiga till grundutbildning.

För att möta dessa ökade personalbehov kommer färre totalförsvarspliktiga att befrias från värnplikt/civilplikt vid mönstringen, i väntan på inryckning till grundutbildning och under grundutbildningen. En tidigare i sammanhanget bruklig metafor kan återanvändas: ribban måste sänkas för alla vid inskrivningen och höjas för dem som vill hoppa av sedan de skrivits in till grundutbildning. Omställningen underlättas av att grundutbildningen för många i framtiden blir kortare än de nu vanliga 7,5 månaderna.

2.3.5 Den privatekonomiska uppoffringen

De som haft inkomst från heltidsarbete före inryckningen drabbas av en standardsänkning under grundutbildningen. Det är en konkret negativ upplevelse. För den som rycker in direkt efter

avslutat gymnasium innebär grundutbildningen ett eller två års försening av inträdet på arbetsmarknaden eller av starten på den eftergymnasiala utbildningen. Vid senarelagd utbildning förskjuts i motsvarande grad starten på arbetsmarknaden. Den ekonomiska uppföringen inträffar något eller några år efter utryckningen.

Bland pliktpersonalen är den vanligaste jämförelsen inte med de egna ekonomiska förhållandena före inryckningen utan med de jämnåriga som av olika anledningar slipper plikttjänstgöringen. De som haft arbete ser hur de befriade fortsätter konsumera som tidigare, de som tänker gå vidare till studier ser hur tidigare klasskamrater får ett försprång i sina eftergymnasiala studier.

Dagersättningen på 40 kr upplevs naturligtvis som för låg. Nästan alla totalförsvarspliktiga utredningen talat med anser det dock mer angeläget att höja utryckningsbidraget, f.n. 4 000 kr, än att höja dagsättningen. Det är uppenbart att många under grundutbildningen oroar sig för hur de ska klara privatekonomin efter muck.

För att få bidrag till eget boende under grundutbildning ska den totalförsvarspliktige ha haft eget boende under minst tre månader före inryckningen. Något krav att han haft förmåga att betala för eget boende ställs inte. Det kan vara frestande att arrangera ett eget boende tre-fyra månader före inryckningen för att sedan under grundutbildningen varje månad få hyran, maximerad till 4 950 kr, till sitt personkonto i Nordbanken. För omkostnader som följer med det egna boendet utbetalas 250 kr i månaden, vilket i regel torde vara ett för lågt belopp. Eget boende under grundutbildningen kan ge ekonomiska problem.

Bostadsbidragen under grundutbildningen kostar skattebetalarna drygt 200 miljoner kr per år. Utredningen återkommer före den

1 mars 1996 med synpunkter på villkoren för bostadsbidrag.

Även inom en krympande försvarsram bör man skapa finansiella förutsättningar för att höja det belopp som utbetalas vid uttryckningen. Det skulle mer än någon annan enskild åtgärd under de närmaste åren bidra till att ge systemet med totalförsvarsplikt stabilitet.

Utryckningsbidraget är f.n. 4000 kr under förutsättning att grundutbildningen varat minst 120 dagar. Det är tänkt att hjälpa den totalförsvarspliktige under den första månaden efter uttryckningen. Det hjälpbehovet är lika stort för den som endast grundutbildas några få månader som för den som utbildas mer än ett år. Tidsgränsen 120 dagar gör att många civilpliktiga inte får något utryckningsbidrag. Den bör förkortas.

För att kompensera de totalförsvarspliktiga för gjorda privatekonomiska uppoffringar kan utryckningsbidraget kompletteras med en *utbildningspremie* som då bör relateras till grundutbildningens längd och den stegvisa ökningen av dagessättningen. Det principiella syftet med en utbildningspremie efter slutförd grundutbildning bör vara att på ett schablonmässigt sätt kompensera för det avbrott i yrkesverksamheten plikttjänstgöringen innebär alternativt kompensera för senareläggningen av de eftergymnasiala studierna och/eller starten på arbetsmarknaden.

Danmark har ett system med "marknadsmässig" lön under grundutbildningen. I Norge diskuteras under hösten 1995 ett förslag som skulle ge de ca 21 000 värnpliktiga ett skatteavdrag efter fullgjort grundutbildning på 25 000 norska kronor. Det skulle kosta ca 500 miljoner per år. Den norska regeringen har ännu inte tagit ställning till förslaget.

2.3.6 Arbetslösheten väntar utanför kaserngrinden

Den dramatiskt ökade ungdomsarbetslösheten under 1990-talets första hälft har hårdast drabbat unga män i de åldrar då plikt-personalen rycker ut från grundutbildningen. Under tidigare lågkonjunkturer var långtidsarbetslösheten högst bland arbetstagare över 55 år. På senare år har åldersgruppen 20-24 år haft den högsta andelen långtidsarbetslösa.

Den ökade arbetslösheten bland unga män motsvaras av en stark nedgång i andelen sysselsatta. För 20-åringarna minskade således sysselsättningen från 74 procent år 1989 till endast 39 procent år 1993.

Totalförsvarsplikten spelar troligen en viss roll bl.a. därför att arbetsgivarna ogärna anställer unga män som går och väntar på att rycka in. Det är nu färre i grundutbildning än någonsin tidigare som har ett arbete som väntar efter muck. Den oro för framtiden som detta på senare år skapat bland pliktpersonalen har inte lett till några åtgärder utöver det normala.

Den sociala och ekonomiska tryggheten *efter* grundutbildningen har blivit det dominerande problemet för många totalförsvarspliktiga. Det behövs åtgärder som ökar chansen till jobb efter muck och som underlättar för den som vill studera vidare. Fullgörandet av totalförsvarsplikt får inte bli ett handikapp i konkurrensen om jobb eller studieplats.

Det ingår i utredningens uppdrag att återkomma i denna fråga senast den 1 mars 1996.

2.4 Pliktpersonalens medinflytande

Utredningen har främst intresserat sig för hur reglerna för pliktpersonalens medbestämmande fungerar i praktiken. Huvudintrycket är att det faktiska medinflytandet förbättrats i takt med att utbildningsmetoderna moderniserats. Medinflytandet har på de flesta håll integrerats i utbildningen från att tidigare ha varit en personalvårdsangelägenhet.

Utredningen har inte mött kritik av de regler som gäller för pliktpersonalens medinflytande. Däremot brister det i tillämpningen. Det tyder på att de som utfärdat medinflytandeförordningens tillämpningsföreskrifter inte tillräckligt kontrollerat att de följts. Den största bristen ligger i att varken de förtroendevalda bland pliktpersonalen eller utbildarna på plutons- och kompaninivå (motsvarande) får den utbildning som behövs för att medinflytandet ska fungera väl. Dessutom behöver informationen till de nyinryckta om medinflytandet förbättras.

Det är utredningens bestämda uppfattning att om "plutonens timme" (motsvarande) genomförs enligt anvisningarna läggs grunden för ett väl fungerande medinflytande även på övriga nivåer inom förbandet (motsvarande). Förbandscheferna (motsvarande) rekommenderas därför att noga kontrollera att 'plutonens timme' (motsvarande) genomförs på ett sätt som ger alla totalförsvarspliktiga i grundutbildning möjlighet att bli delaktiga i medinflytandet.

Värnplikts- och Civilpliktskongressen väljer årligen Värnpliktsrådet respektive Civilpliktsrådet. De har som främsta uppgift att företräda pliktpersonalens intressen. De skapar kontinuitet och

stadga åt de krav som riktas mot statsmakterna och de utbildningsansvariga myndigheterna. Dessa instrument för medinflytande på central nivå har nu sådan stabilitet att Försvarsmakten respektive de olika civilpliktsutbildande myndigheterna bör minska graden av förmyndarskap över dem. Ett led i detta vore att låta dem överta huvudmannaskapet för respektive kongresser.

3 Plikt ger medinflytande

3.1 Liten historik

3.1.1 Redan Gustav II Adolf

Medinflytande i sin enklaste form är en dialog mellan två personer som befinner sig inom samma hierarkiska struktur. Tidigt förstod man att det finns ett samband mellan trivsel på förbandet och ett förbättrat utbildningsresultat. Det kan spåras i flera hundra år gamla befälsinstruktioner för stridande förband. I dessa påtalas vikten av att befälen känner sina soldater vid namn och talar till dem *som om de vore jämlingar*.

Medinflytandet har tillämpats i olika former genom århundradena. Under Gustav II Adolfs regeringstid förbjöds kollektiva bestraffningar efter påtryckningar från soldaterna. Vidare erbjöds en soldat som var föremål för bestraffning att själv välja påföljd inom vissa givna ramar. I "Gotlands nationalbeväring", uppsatt efter den kortvariga ryska ockupationen av ön år 1808, fick manskapet välja sina underofficerare och underbefäl. I dag tillämpas ett liknande system på fallskärmsjägarskolan i Karlsborg.

Grunden för dagens medinflytandesystem kan härledas till andra världskrigets utbrott, då värnpliktiga kompaniassistenter infördes.

Syftet var att minska avståndet mellan truppförande befäl och värnpliktiga och öka samarbetsmöjligheterna.

De första förbandsnämnderna med värnpliktig representation inrättades år 1951. Syftet var att inhämta de värnpliktigas åsikter och samtidigt sprida information. Man såg fördelar med att koncentrera dialogen till ett fåtal förtroendemän, som var utvalda av de värnpliktiga. Grundtanken var att göra de värnpliktiga delaktiga i hur utbildningen planerades och genomfördes.

3.1.2 Efter värnpliktsriksdagen år 1968

Den första värnpliktskongressen arrangerades år 1968 på initiativ av Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbund (SSU). Man samlades på hotell Malmen i Stockholm. Inför den s.k. värnpliktsriksdagen hade SSU uppmanat landets värnpliktiga att motionera om frågor med anknytning till värnpliktstjänstgöringen. SSU begärde hos landets förbandschefer att val av representanter till värnpliktsriksdagen skulle hållas i förbandens regi och att samtliga värnpliktiga skulle beredas möjlighet att rösta.

Under den andra värnpliktsriksdagen år 1969 meddelade dåvarande försvarsministern Sven Andersson att staten och ÖB fortsättningsvis skulle stå som arrangör för en årlig värnpliktskonferens med representation från försvarets samtliga utbildningsmyndigheter. Den första värnpliktskongressen i ÖBs regi genomfördes år 1970, och har därefter varit årlig.

Det första Värnpliktsrådet bildades efter 1970 års värnpliktskongress och gavs namnet Värnpliktiga Arbetsgruppen (Vpl-Ag). Arbetsgruppen utgjordes av de nio utskottsordförandena från

konferensen och hade till uppgift att färdigbehandla de motioner som kvarstod från konferensen. Arbetsgruppen ökade dock snabbt sina arbetsuppgifter, delvis på Försvarsmaktens initiativ.

Redan på 1971 års konferens fann man för gott att permanenta Vpl-Ag. Namnet ändrades första gången år 1984 till Sveriges Centrala Värnpliktsråd (SCVR) som ett led i strävan att etablera en fastare organisation. Tio år senare förkortades namnet till Värnpliktsrådet, som det i praktiken kallats under många år.

Parallellt med Värnpliktsrådets utveckling och delvis som en följd av dess verksamhet, fortsatte medinflytandet att utvecklas inom försvarsmakten. År 1972 infördes försök med företagsdemokrati i försvaret. År 1974 fastställde chefen för armén att konferenser för arméns värnpliktiga skulle hållas i varje militärområde (milokonferenser).

Dessa konferenser anordnades av chefen för armén och syftet var att bredda dialogen mellan värnpliktiga och befäl. Man ansåg att det var fördelaktigt att lyssna på avgående värnpliktskullars erfarenheter. Milokonferenserna genomförs numera årligen i form av fördelningsvisa konferenser.

En parlamentariskt tillsatt kommitté, värnpliktsinflytandekommittén, presenterade år 1979 ett betänkande (Ds Fö 1979:2) om medinflytande för värnpliktiga. Det resulterade i fortsatta försök med medinflytande. ÖB fick regeringens uppdrag att utveckla medinflytandet.

År 1982 bestämdes att försvarsgrensvisa konferenser skulle genomföras. Marinen och flygvapnet anmodades att ta efter arméns modell. År 1984 kom de första föreskrifterna från ÖB

beträffande värnpliktigas medinflytande (FFS 1984:14) i anslutning till att en period med försöksverksamhet avslutades. De förslag som ÖB lagt fram resulterade år 1987 i en ny regeringsförordning (FFS 1987:30) vilken har varit grunden för medinflytandesystemet fram till i år. Den ersattes då av förordningen (1995:808) om medinflytande för totalförsvarspliktiga enligt lagen (1994:1809) om totalförsvarsplikt. I denna får Försvarsmakten och Statens räddningsverk rätt att utfärda nödvändiga verkställighetsföreskrifter.

Utöver ÖB:s tillämpningsföreskrifter, som i detalj beskriver medinflytandesystemet, finns ÖBs riktlinjer (TFG 921: 890032), avseende utbildning av värnpliktiga förtroendevalda. Då medinflytandeförordningarna hittills varit skrivna i armétermer har chefen för marinen och chefen för flygvapnet givit ut riktlinjer anpassade till de särskilda förhållanden som råder inom deras försvarsgrenar. Dessa föreskrifter bör nu ändras i enlighet med den nya förordningen.

3.1.3 Vapenfrias medinflytandehistoria

Det fanns möjlighet till vapenfri tjänst redan år 1902 enligt ett särskilt cirkulär. Den första lagen om vapenfri tjänst tillkom 1920. Den omfattade enbart de som av religiösa skäl inte ansåg sig kunna bära vapen. Den som ansökte om vapenfri tjänst skulle bifoga ett intyg som var utfärdat av den sökandes församlingspräst. År 1925 utökades lagen till att omfatta även samvetsömna. Under 1940 och 1950-talet ansåg man att tidstillägget jämfört med ordinarie värnpliktstjänstgöring inte skulle vara så lång att det kunde uppfattas som ett straff. Men det fick inte heller vara för kort. Man ville slippa bekvämlighetsansökningarna.

År 1977 valdes under en kontaktmannakonferens den Vapenfria tjänstepliktiga Arbetsgruppen (Vtp-Ag). Verksamheten sorterade under Arbetsmarknadsstyrelsen (AMS) och arbetsgruppen fick från början endast verka i en speciell samarbetsnämnd. Vtp-Ag kunde inte fritt agera som de vapenfrias representanter gentemot berörda myndigheter. De ekonomiska ramarna var snäva och överläggningarna innebar endast informationsutbyte och inte medinflytande. Vtp-Ag fick inte driva intressefrågor som exempelvis avskaffandet av prövningsförfarandet. Den otillfredsställande situationen ledde till att inget nytt Vtp-Ag valdes efter 1983 och att man sökte föra över medinflytandefrågorna till den fackliga organisationen, Vapenvägarförbundet.

Under 1984 utsågs några vapenfria, bland dem Karl-Petter Thorwaldsson, att söka efter nya lösningar på medinflytandefrågan. Det ledde till ett nytt Vtp-Ag, som sorterade under Nämnden för vapenfriutbildning (NVU), med möjlighet att agera fritt gentemot olika myndigheter.

År 1992 bytte Vtp-Ag namn till Sveriges vapenfria medinflytandeorganisation (VMO) och betonade hårdare vikten av medinflytande på det lokala planet. VMO sökte undvika vissa politiska frågor då bland de vapenfria fanns olika uppfattningar kring försvar och fredsarbete. VMO ombildades 1 juli 1995 till Civilpliktsrådet, som har till uppgift att bedriva intressebevakning för de totalförsvarspliktiga som genomför civilplikt, vare sig de har vapenfri status eller inte.

Den fråga som drivits mest konsekvent sedan 1977 har varit att få bort prövningsförfarandet för att få vapenfri tjänst. Det har nu lyckats. Andra frågor som ständigt återkommit har varit att förhindra att civilpliktiga utnyttjas som s.k. grå arbetskraft, att få

bort tveksamma utbildningar och förbättra förmånerna under grundutbildningen.

3.1.4 Medinflytande en del av modernt ledarskap

Av mycket stor betydelse för hur pliktpersonalens medinflytande har utvecklats under senare årtionden har varit yrkesofficerarnas förändrade syn på sitt eget ledarskap. Utredningen har ofta hört trupp utbildare säga att medinflytandet är en del av modernt ledarskap.

Boken "Chefen och ledarskapet" gavs ut år 1986. Den har präglats av Försvarsmaktens syn på medinflytande. Framgångsrikt ledarskap beror på människosynen hos chefen. Man skiljer på två typer av chefer: den auktoritära och den demokratiska chefen.

Enligt den auktoritära chefen är människan av naturen lat, ovillig att arbeta och behöver därför någon som driver på med käpp och morot. De underordnade förstår inte sitt eget bästa utom på kort sikt, och då är de ohämmat egoistiska. Chefen är emellertid enligt egen uppfattning ett undantag. Han är varken lat eller kortsynt egoistisk. Han kan mer och förstår bättre och har lyckligtvis den starka ansvars känsla som hans underställda saknar.

Den demokratiska chefen däremot, anser att människan strävar att motsvara förtroende och positiva förväntningar. Ansvars känsla och sunt förnuft finns och kan utvecklas hos alla. Chefen är inte en speciell människa, högre stående än sina underställda. Hans uppgift är bara att samordna allas insatser, vilket är nödvändigt för att gruppen skall nå framgång. Han bemöter sina underställda så att de påverkas att bli sådana som han anser att människan är

och så att de verkar mot det gemensamma målet.

Den moderna ledarskapsforskningen har intresserat sig både för ledaren och de ledda, men allra mest för samspelet dem emellan. Ledarskap har allt mindre blivit en enkelriktad funktion. Ledare och ledda är en organisatorisk helhet. De är starkt beroende av varandra och rentav formar varandra. Ett av de viktigaste instrumenten i dagens medinflytandesystem är därför tvåvägskommunikationen, dialogen.

3.2 Förordningen

Förordningen (1995:808) om medinflytande för totalförsvarspiktiga gäller för dem som genomgår längre grundutbildning än 60 dagar enligt lagen (1994:1809) om totalförsvarspikt. Syfte med medinflytandet är att utveckla verksamheten i enlighet med utbildningens mål och att främja goda utbildningsförhållanden.

3.2.1 Samråd med och information till totalförsvarspiktiga

De totalförsvarspiktigas medinflytande utövas genom ett system av förtroendevalda och genom nämnder och andra samrådsorgan. Innan beslut fattas i en fråga av vikt skall de totalförsvarspiktiga som direkt berörs av beslutet ges tillfälle att lämna synpunkter. Om en fråga har principiell betydelse för de totalförsvarspiktiga, skall förband, skolor eller andra verksamhetsställen lämna information till de totalförsvarspiktiga innan beslut i frågan fattas. Om det av någon speciell anledning inte finns möjlighet att

inhämta synpunkter eller lämna information före beslutet, skall de totalförsvarspliktiga informeras snarast i efterhand. Varje chef har skyldighet att ta del av personalens synpunkter och att fortlöpande informera om verksamheten.

3.2.2 Vissa gemensamma bestämmelser

De totalförsvarspliktiga vid en pluton eller vid annat verksamhetsställe där minst 10 totalförsvarspliktiga tjänstgör ska välja en förtroendeman med uppgift att föra deras talan.

Chefen skall regelbundet samla de totalförsvarspliktiga för information och diskussion om verksamheten. En del av den tid som är avsatt för information och diskussion får användas av de totalförsvarspliktiga för egna överläggningar under ledning av förtroendemannen. Vid varje förband, skola eller annat verksamhetsställe där minst 50 totalförsvarspliktiga tjänstgör skall det finnas en nämnd (förbandsnämnd/motsvarande) med företrädare för de totalförsvarspliktiga och de som leder verksamheten.

I de fall där de totalförsvarspliktiga tjänstgör i ett bolag, en förening, en samfällighet, en stiftelse eller hos en annan enskild skall vid tillämpningen av denna förordning med verksamhetsställe i stället avses den myndighet som enligt beredskapsförordningen (1993:242) är ansvarig för funktionen. De totalförsvarspliktiga skall vara i majoritet i nämnden. Ordförande är chefen för förbanden, skolan eller verksamhetsstället. Ordföranden har rätt att utse en ställföreträdare. De totalförsvarspliktiga i nämnden skall ges tillfälle att på tjänstetid hålla ett förberedande sammanträde, inför nämndens ordinarie sammanträde.

3.2.3 Medinflytande inom det militära försvaret

De totalförsvarspliktiga vid ett kompani ska välja en förtroende-
man (kompaniassistent) med uppgift att föra deras talan hos
kompanichefen. Vid varje kompani skall det finnas en kompani-
nämnd. Denna skall bestå av företrädare för såväl förbandet som
de totalförsvarspliktiga. De totalförsvarspliktiga skall vara i
majoritet i nämnden. De totalförsvarspliktiga ledamöterna i
förbandsnämnden/motsvarande samt ytterligare en totalförsvars-
pliktig från varje kompani skall ges tillfälle att på tjänstetid hålla
ett förberedande sammanträde inför varje sammanträde med
nämnden.

Försvarsmakten skall årligen inom varje försvarsgren anordna en
konferens (försvarsgrenskonferens). Vid denna skall företrädare
för de totalförsvarspliktiga inom försvarsgrenen ges tillfälle att
med Försvarsmakten diskutera frågor som rör utbildningen och
tjänsten i övrigt. Vid försvarsgrenskonferensen skall också
Värnpliktsrådet ges möjlighet att närvara och lämna information.
Försvarsgrens-konferensen kan genomföras i omgångar.

Företrädarna för de totalförsvarspliktiga vid försvarsgrenskon-
ferensen utses av de totalförsvarspliktiga i förbandsnämnden/-
motsvarande.

3.2.4 Gemensamma bestämmelser om kongress

För totalförsvarspliktiga skall det varje år anordnas dels en
kongress för dem som fullgör värnplikt (värnpliktskongress) och
dels en kongress för dem som fullgör civilplikt (civilpliktskon-

gress). På kongresserna skall företrädare (ombud) för de totalförsvarspliktiga delta.

Försvarsmakten skall anordna värnpliktskongressen. Statens räddningsverk skall anordna civilpliktskongressen. Försvarsmakten och Statens räddningsverk skall anordna kongresserna i samverkan med Värnpliktsrådet respektive Civilpliktsrådet.

Kongressernas syfte är att ge ombuden tillfälle att diskutera frågor av betydelse för de totalförsvarspliktiga. Kongresserna leds av totalförsvarspliktiga. Ombuden vid kongresserna skall utses av dem som fullgör värnplikt respektive civilplikt genom direkta val. Valet skall genomföras på tjänstetid. Valet till kongresserna får överklagas hos Försvarsmakten/Statens räddningsverk. Ett överklagande skall göras inom en vecka från det att protokoll över valresultatet har anslagits vid förbandet, skolan eller verksamhetsstället. Försvarsmaktens respektive Statens räddningsverks beslut kan inte överklagas.

Varje totalförsvarspliktig som genomgår grundutbildning får lämna förslag (motion) att behandlas vid respektive kongress. Förbandet, skolan eller verksamhetsstället skall lämna information om valet till kongresserna till de politiska sammanslutningar för ungdomar som är anslutna till partier representerade i riksdagen och som är verksamma inom regionen. Därvid skall möjligheter lämnas för mötesverksamhet där de totalförsvarspliktiga tjänstgör. De totalförsvarspliktigas deltagande i kongressen skall anses som en tjänsteuppgift.

Efter kongressen skall ombuden på tjänstetid informera de totalförsvarspliktiga om vad som har diskuterats och beslutats på kongressen. Försvarsdepartementet, Försvarsmakten, Översty-

relsen för civil beredskap och Statens räddningsverk skall informeras om de beslut som har fattats vid kongresserna.

3.2.5 Värnpliktsrådet och Civilpliktsrådet

Ombuden vid Värnpliktskongressen får bland sig utse högst sju totalförsvarspiktiga med uppgift att under benämningen Värnpliktsrådet under det närmaste året efter kongressen företräda de totalförsvarspiktiga som fullgör värnplikt. Ombuden vid Civilpliktskongressen får bland sig utse högst fem totalförsvarspiktiga med uppgift att under benämningen Civilpliktsrådet under det närmaste året efter kongressen företräda de totalförsvarspiktiga som fullgör civilplikt.

Högst två avgående ledamöter ur Värnpliktsrådet eller Civilpliktsrådet får väljas om till det nytillträdande Värnpliktsrådet eller Civilpliktsrådet.

Värnpliktsrådet skall administrativt vara anslutet till Försvarsmakten. Det skall genom Försvarsmaktens försorg ha tillgång till ett centralt kansli och till regionala kanslier.

Civilpliktsrådet skall administrativt vara anslutet till Statens räddningsverk. Det skall genom Räddningsverkets försorg ha tillgång till ett kansli.

Fem av Värnpliktsrådets ledamöter respektive tre av Civilpliktsrådets ledamöter har rätt att fullgöra återstående grundutbildning enligt lagen (1994:1809) om totalförsvarspikt vid något av rådens kanslier.

De ledamöter i Värnpliktsrådet och Civilpliktsrådet som inte längre fullgör grundutbildningen skall behålla sina förmåner enligt förordningen (1995:239) om förmåner till totalförsvarspiktiga.

3.2.6 Kontaktmannakonferens

Värnpliktsrådet och Civilpliktsrådet får varje år genomföra vardera en konferens med totalförsvarspiktiga kontaktmän. Om det finns särskilda skäl, får konferensen genomföras i omgångar. Deltagande i konferensen skall ses som en tjänsteuppgift.

3.2.7 Samrådskommitté

Försvarsmakten skall regelbundet samla företrädare för de olika försvarsgrenarna och Värnpliktsrådet till en kommitté för överläggningar i frågor som rör de totalförsvarspiktigas medinflytande.

Statens räddningsverk skall regelbundet samla företrädare för de funktionsansvariga myndigheterna och Civilpliktsrådet till en kommitté för överläggningar i frågor som rör de totalförsvarspiktigas medinflytande.

3.2.8 Verkställighetsföreskrifter

Försvarsmakten/Statens räddningsverk får meddela föreskrifter i fråga om

1. det högsta antalet ombud som får väljas till värnpliktskongressen respektive civilpliktskongressen,
2. medinflytandet i arbetsmiljöfrågor,
3. de förtroendevaldas utbildning för uppgifterna de enligt förordningen har att fullgöra,
4. verkställighet i övrigt av förordningen

3.3 Aktörerna tycker

Värnpliktsrådet, Civilpliktsrådet, Försvarsmakten/Högkvarteret, Statens räddningsverk, Officerarnas Riksförbund och Svenska Officersförbundet har ombetts att ge sin syn på dagens medinflytandesystem. Utredningen bad om svar på två frågeställningar.

1. Fungerar i dag medinflytandesystemet på olika nivåer bra eller mindre bra?
2. Nämn några konkreta åtgärder som skulle kunna förbättra pliktpersonalens medinflytande i framtiden.

3.3.1 Värnpliktsrådet

Värnpliktsrådet anser att medinflytandesystemet på förbanden allmänt sett fungerar tillfredsställande.

Plutonens timme kallas på många förband för plutonchefens timme; "PlutC timme". Det är viktigt att de värnpliktiga förstår att det inte är plutonchefen som skall leda detta grundläggande inslag i medinflytandesystemet. ÖBs handbok om medinflytande för värnpliktiga föreskriver: "All personal inom plutonen skall delta i plutonens timme." Verkligheten på förbanden är inte sådan, att plutonens timme samlar hela personalstyrkan. De värnpliktiga i plutonen ska kunna kalla den personal de önskar diskutera med. Det är ett rimligt och genomförbart krav.

Kompaninämnden är ett bra instrument för diskussion och medinflytande. Möjligheterna att fatta beslut inom kompaninämnden är dock begränsade. Det är önskvärt att man centralt ger tydligare föreskrifter om kompaninämndens beslutsmandat eller åtminstone lägger fast ramar för nämndens arbete. Att de värnpliktiga skall vara i majoritet i kompaninämnden efterlevs inte på alla förband. Det är viktigt att skyddsassistenterna finns representerade i kompaninämnden.

Förbandsnämnden fungerar enligt Värnpliktsrådet på ett liknande sätt som kompaninämnden, med samma brister. Möjligheten för de värnpliktiga att ta del av beslutsunderlag och att få inblick i de lokala förbandens verksamhet är begränsad. Det leder till att möjligheten till medinflytandet minskar och beslutens kvalité försämras.

Det är viktigt att förankra medinflytandet hos truppförande befäl och utbildningschef och öka deras insikt om hur man använder medinflytandet som instrument i utbildningen. Det gäller också inställningen att medinflytande och demokrati är naturliga inslag i vårt samhälle, inklusive Försvarmakten. Värnpliktsrådet anser att yrkesofficerare i dag inte tillämpar medinflytandet i den

utsträckning som är möjligt. Det kan bero på bristfällig utbildning och information. Medinflytandefrågorna bör vara obligatoriskt ämne på de skolor som utbildar officerare.

Skyddsassistenterna har i dag inte status motsvarande skyddsombuden bland yrkesofficerarna. Det är anmärkningsvärt, eftersom värnplikten är fylld med riskmoment. Med tillräcklig utbildning finns det inga som helst skäl att inte även pliktpersonalens skyddsassistenter skall ha samma rättigheter och skyldigheter som skyddsombud. En första åtgärd bör vara att ge åtminstone huvudskyddsassistenten tillräcklig utbildning och en status som motsvarar skyddsombudens.

Skyddsassistenter och skyddsombud inom Försvarsmakten använder i dag symboler på namnbrickan som visar vilken uppgift de har. Samma system bör utformas för övriga förtroendevalda bland pliktpersonalen.

ÖBs handbok om medinflytande för värnpliktiga bör enligt Värnpliktsrådet uppdateras med den medinflytandeförordning som trädde i kraft den 1 juli 1995. Handboken bör skrivas så att den bättre överensstämmer med förhållandena inom de olika truppslagen. Handboken bör klarare ange vilka ramar som gäller för det lokala medinflytandet. Den bör tryckas i ett format så att den kan bäras i benfickan.

Värnpliktsrådets möjligheter att hålla god kontakt mellan de regionala och lokala instanserna har ofta varit bristfälliga. Det vore lämpligt att möjliggöra fördelningsträffar där förtroendemän inom fördelningen samlas under en dag. Syftet med fördelningsmötena är densamma som för kontaktmannakonferensen. Värnpliktsrådet bör kalla till dessa möten.

Värnpliktsrörelsen har länge velat organisera och ha ansvaret för Värnpliktskongressen, värnpliktsrörelsens högsta beslutande instans. Försvarsmakten bör ställa pengar till förfogande så att kongressen kan genomföras på ett tillfredsställande sätt.

Värnpliktsrådet vill företräda Sveriges värnpliktiga och medinflytandesystem internationellt, främst i våra grannländer. "Det är viktigt att vi aktivt delar med oss av våra erfarenheter. Vi vill även uppmuntra ett samarbete med internationell prägel." Värnpliktsrådet har hittills utan framgång begärt pengar för sådan verksamhet från Försvarsdepartementet. Försvarsmakten bör redovisa för vilka verksamheter Värnpliktsrådet har rätt att äska medel och ge besked om vilka rättigheter Värnpliktsrådet har vid internationella kontakter.

Medinflytandeförordningen föreskriver att högst sju ledamöter får utses under kongressen. Värnpliktsrådet föreslår att förordningen ändras så att kongressen i stället får utse nio ledamöter.

3.3.2 Civilpliktsrådet

Civilpliktsrådet anser att allt för kort tid förflutit för att det ska kunna uttala sig om hur medinflytandet fungerar inom den nya ramen för totalförsvarspflicht. Rådet kan endast dra slutsatser av tidigare erfarenheter inom den vapenfria sektorn. Under hösten kommer nya föreskrifter att arbetas fram för hur medinflytandet ska fungera. Det görs av Statens Räddningsverk (SRV) i samråd med Civilpliktsrådet.

Som allmänt omdöme kan sägas att medinflytandet har fungerat bra även om det funnits vissa svårigheter. Dessa beror på små

grupper, brist på information och tidigare missförstånd mellan grupp, administratör och Civilpliktsrådets föregångare VMO och Vtp-Ag. Civilpliktsrådet vill inte uppfattas som ett övervakningsorgan, utan som en organisation som strävar efter att lösa lokala problem lokalt i samförstånd med berörda parter.

Informationen om medinflytandet för dem som skall rycka in är bristfällig. Ingen information ges före inryckningen. När den civilpliktige väl är på plats, är det stor variation på informationen från de ansvariga hos respektive utbildningssamordnare.

Ett bra medinflytande kräver engagerad pliktpersonal. I de civilpliktigas fall väljs en kontaktman per grupp. Detta val görs ibland innan gruppen informerats om medinflytandeverksamheten. Civilpliktsrådet anser att detta val bör göras först efter de s.k. informationsträffar som rådet genomför. Den som blir kontaktman bör förstå vad det innebär och inse att uppgiften kräver förståelse, engagemang och utbildning.

Idag går ett s.k. inryckningspaket ut till alla civilpliktiga före inryckningen. Detta paket innehåller information om inställelseort, datum, förmåner etc. Civilpliktsrådet önskar att det även innehåller en folder om medinflytandet. Då skulle civilpliktiga ges möjlighet att ta reda på mer om medinflytandet och vilka rättigheter de har redan före inryckningen.

3.3.3 Försvarsmakten/Högkvarteret

Högkvarteret är av uppfattningen att medinflytandesystemet fungerar relativt bra på alla nivåer. Där det fungerar mindre bra

är orsaken bristande kunskap och förståelse. Den bristen finns både hos värnpliktiga och anställda.

Högkvarteret har vid sina besök på olika förband noterat att utbildningen till de förtroendevalda värnpliktiga är mycket varierande både till innehåll och längd. Det finns också förband som inte genomför någon utbildning, eller genomför den mycket sent i förhållande till den tidpunkt då den förtroendevalde fick sitt uppdrag.

Högkvarteret anser att det inte behövs några ytterligare regler för medinflytandet. Däremot behöves kunskap om regelverket. Förbättrad kunskap leder ofta till förändrade attityder, som i sin tur torde leda till förbättringar och större engagemang.

Ämnet medinflytande för värnpliktiga och överhuvudtaget hantering, inklusive omsorg om den värnpliktige och pliktsystemet i sig bör enligt Högkvarteret ges mer plats i officersutbildningen på alla nivåer.

3.3.4 Statens Räddningsverk

Räddningsverket anser det inte nu möjligt att föreslå konkreta åtgärder som skulle förbättra pliktpersonalens medinflytande. Verkets roll är ny vad det gäller medinflytandeverksamheten.

Räddningsverkets erfarenhet av medinflytandefrågor begränsas till de kontaktmän som utsetts bland de vapenfria som tjänstgjort vid verket. Räddningsverkets uppfattning är att kontakterna med respektive kontaktman och tidigare vapenfria tjänstepliktigas medinflytandeorganisation (VMO) fungerade bra.

3.3.5 Officersförbundet (ORF)

Har inte svarat.

3.3.6 Sveriges Officersförbund (SOF)

Enligt SOF:s uppfattning är formerna för de totalförvarsppliktigas medinflytande fullt tillräckliga. Värnpliktsrådet och Värnpliktskongressen spelar en viktig roll som opinions- och informationsorgan. Erfarenheten på förbandsnivå visar att det är kompanichefens inställning som avgör hur stort medinflytande de totalförvarsppliktiga får under ett utbildningsår. SOF anser att några större förändringar inte är nödvändiga, eftersom medinflytandet för totalförvarsppliktiga fungerar väl inom Försvarsmakten.

Det är befogat med en ökad information om medinflytandesystemet främst på lokal nivå. Det skulle kunna ske i form av en liten folder eller minneslista till kompani- och plutonschefer (motsvarande) som beskriver hur medinflytandet för totalförvarsppliktiga skall fungera.

3.4 Den praktiska tillämpningen

3.4.1 Sju besök

Utredningen har besökt några utbildningsplatser runt om i landet för att samla kunskaper om hur medinflytandesystemet fungerar i praktiken. Inom det militära försvaret gjordes endagsbesök vid IB 1 i Kungsängen, MekB 19 i Boden, PB 8 i Hässleholm, F 7 i Såtenäs, KA4/GMB i Göteborg och 3. Ytat i Karlskrona. Inom det civila försvaret besöktes Luftfartsverkets Brand- och Räddningsskola vid Arlanda.

Vid dessa besök samtalade vi under förmiddagen med totalförsvarspliktigas förtroendevalda på pluton- och kompaninivå/motsvarande och efter lunch med deras utbildare. Besöken avslutades med ett kortare samtal med förbands-/skolledningen. Såväl de förtroendevalda som deras utbildare visade en öppen attityd och diskuterade villigt de frågor kring medinflytandet som vi tog upp med dem. Inställningen till medinflytandet var genomgående positiv hos dem vi träffade på de sju utbildningsplatserna.

3.4.2 Frågor och svar

Vid besöken har vi ställt frågor angående medinflytandesystemets tillämpning och hur det fungerar från pluton- till förbandsnivå (motsvarande). De frågor vi avsåg att diskutera med de förtroendevalda skickades ut före besöket, så de kunde diskutera dem med andra totalförsvarspliktiga.

3.4.3 Syftet med medinflytandesystemet

De totalförsvarspliktigas medinflytande tycks på väg att bli ett självklart, rutinmässigt inslag i utbildningen. Även där tillämpningen brister är man i princip positiv till och förstår syftet med reglerna för medinflytande. Det är på de flesta förband inte längre ett inslag i "personalvården" att ta ansvar för pliktpersonals medinflytande. Trupputbildarna, som ofta är ganska unga, tycks anse att deras hantering av medinflytandet påverkar bedömningen av deras skicklighet som yrkesmän.

Det övergripande syftet att skapa en positiv attityd till utbildningen och därmed göra det lättare att nå de uppsatta målen för verksamheten förstås av alla inblandade parter.

Några gamla tankegångar om medinflytandet som ett civilisternas intrång och försök att demokratisera ett hierarkiskt och auktoritärt kommandosystem har utredningen inte stött på. Totalförsvarets personal uppfattar sig i dag som ett modernt inslag i det demokratiska samhället.

Internationella studier (Nya tider för försvaret, Weibull, FOA, 1995) tyder på att svenska officerare är bättre integrerade i det civila samhället än kollegorna i andra västeuropeiska länder. En stor majoritet av den svenska officerskåren anser det naturligt att det fackliga medinflytandet ska avse alla förhållanden i arbetet. Svenska officerare är för övrigt unika genom den strejkrätt de har i fredstid. De anser enligt studien att civilt och militärt ledarskap blir mer och mer lika, och att det också bör vara så.

3.4.4 Information

Under veckan efter inryckningen får pliktpersonalen en mängd information om grundutbildningen. Det är ofta kompanichefen (motsvarande) som kortfattat informerar om medinflytandesystemet. Många upplever att denna information är svår att ta till sig, då allting är omtumlande och nytt under den första veckan. De skulle önska att ytterligare information gavs några veckor senare på plutonsnivå.

På några förband ges informationen om medinflytandet i samband med en längre genomgång av hur personalvården är organiserad. Då är det en civilanställd personalkonsulent som sköter informationen.

Utredningen har vid förbandsbesöken lyssnat på en tämligen unison kritik från de totalförsvarspliktiga av hur de efter inryckningen informerats om medinflytandets former. Även trupputbildare och förbandsledningar har ibland ansett att informationen kan förbättras.

Det är en klar fördel om ansvaret för den första information till totalförsvarspliktiga ligger på plutonsnivå (motsvarande), vilket också ÖB föreskriver i FFS 1988:36 om medinflytande för värnpliktiga. Medinflytandet lärs då ut av dem som senare kommer att befattningsutbilda de totalförsvarspliktiga. Det blir ett naturligt inslag i den dagliga utbildningen istället för en "personalvårdssak".

Denna informationen bör ges vid minst två tillfällen under de första veckorna. Det är självfallet bra om även kompanichefen (motsvarande) ger sin syn på medinflytandet.

En norrländsk personalkonsulent sammanfattar problematiken: "Min upplevelse är att så länge medinflytandet för vpl skall handläggas av konsulent blir den verksamheten ej tagen på allvar och sedd som en viktig del i vpl-utbildningen. Medinflytande för vpl skall enligt min mening bedrivas där verksamheten för vpl bedrivs, alltså i linjeorganisationen. Så länge medinflytande bedrivs som en 'sidovagn' av konsulent, blir det ej av samma vikt som den övriga vpl-utbildningen."

3.4.5 Val av förtroendemän

Valen genomförs enligt ÖB:s föreskrifter med nominering av kandidater och val genom sluten omröstning eller i vissa fall med handuppräckning. Tidpunkten för valen varierar. Några av de totalförsvarspliktiga berättade att de har blivit valda redan andra veckan efter inryckning. Då hade de inte ens informerats om syftet med medinflytandet eller varför valen genomfördes.

Några totalförsvarspliktiga har svårt att förstå varför det görs omval efter varje omgång nyinryckta - då de befälselever som valts tidigare i regel blir omvalda.

Några utbildare anser att det inte är bra att vänta mer än en vecka innan valet av förtroendevalda sker. "Vi och soldaterna behöver en förtroendevald som tidigt kan fungera som en kanal mellan oss och dem".

På vissa utbildningsplatser kan det medföra problem att välja förtroendevalda enligt FFS 1988:36, då de totalförsvarspliktiga endast är placerade på dessa kompanier (motsvarande) en kortare

tid (5-6 veckor) och sedan placeras ut till olika verksamhetsställen för tjänstgöring.

Det lämpliga i att välja förtroendemän redan första eller andra veckan efter inryckningen kan ifrågasättas. De totalförsvarspliktiga har då knappast lärt känna varandra så att de vet vem som bäst kan representera dem. Utbildarnas behov av en kanal mellan sig och de totalförsvarspliktiga bör kunna lösas på annat sätt. Dageleven kan exempelvis fungera som kompaniets (motsvarande) talesman tills valen av förtroendemän genomförs.

Enligt föreskrifterna i FFS 1988:36 bör valen hållas inom sex veckor. Det är önskvärt att nomineringen av kandidater får pågå under någon vecka så att pliktpersonalen hinner diskutera frågan ordentligt.

3.4.6 Utbildning

Bara några få av de totalförsvarspliktiga förtroendevalda som utredningen har talat med under förbandsbesöken hade fått den utbildning för uppdraget på ca 16 timmar som ÖB rekommenderar. Några av dessa totalförsvarspliktiga hade valts redan för 7 - 8 månader sedan och under denna tid inte fått någon som helst utbildning för att bättre kunna fullgöra uppdraget.

Det är vanligt att förbanden (motsvarande) anordnar ett utbildningstillfälle per år för förtroendevalda. Det sker efter den sista inryckningen. För att undvika att förtroendevalda får vänta många månader bör förbanden (motsvarande) genomföra föreskriven utbildning två gånger per år.

Några yrkesofficerare ansåg att det ibland var problem med tiden för utbildning av de förtroendevalda och skyddsassistenterna. Utbildningen innebär att de inte deltar i den vanliga befattningsutbildningen under två dagar och för några ännu längre. De ansåg att man i stället med fördel skulle kunna dela upp utbildningen i ett flertal 2 - 3 timmars pass.

Flera trupp-utbildande yrkesofficerare hade enligt egen uppfattning själva fått alltför kort utbildning i fredstjänst och värnpliktshantering. Bara ett fåtal föreföll väl insatta i de regler som gäller för de totalförsvarspliktigas medinflytande.

För att systemet med förtroendevalda representanter ska fungera tillfredsställande bör den rekommenderade utbildningen om 16 timmar genomföras. Med tillräckliga kunskaper om de regler som gäller kan de verka effektivt och skapa förtroende hos dem som de ska representera. För deras befäl är det en fördel att kunna samarbeta med kompetenta representanter för pliktpersonalen.

Också trupp-utbildarna (motsvarande) har behov av mer information och utbildning i hur medinflytandesystemet ska fungera. Det ingår i dag inte i den reguljära officersutbildningen. "På det här området är vi självlärda", var en vanlig kommentar.

Av Högkvarterets svar till utredningen framgår att avsikten är att ge mer utrymme för dessa frågor i den reguljära officersutbildningen på alla nivåer. Officerare med goda kunskaper i ämnet kommer utan tvivel att höja kvaliteten på pliktpersonalens medinflytande på de förband där de tjänstgör.

En enkel åtgärd i denna riktning är att se till att alla trupp-utbildare och alla värnpliktiga förtroendevalda får ett personligt

exemplar av ÖB:s medinflytandehandbok. Vid utredningens besök ute på förbanden visade det sig att förvånande många både bland befäl och förtroendevalda aldrig sett eller hört talas om ÖB:s handbok.

3.4.7 Plutonens timme

Erfarna yrkesofficerare har vid flera tillfällen till utredningen framfört att om bara medinflytandet fungerar bra inom plutonerna (motsvarande) så är allt i sin ordning. Det är på den nivån, nära de totalförsvarspiktiga, som nästan alla frågor kan och bör hanteras.

Plutonens timme (motsvarande) är därför det kanske viktigaste instrumentet i den formella struktur som medinflytandet bygger på. Utredningen har under förbandsbesöken funnit att praxis för plutonens timme är mycket varierande.

Plutonens timme bör vara en fast programpunkt på veckoschemat. Den bör helst inte förläggas till fredag eftermiddag i konkurrens med helgstädning och hemresa. Den kan med fördel genomföras också i fält. Det är bra om den har en fast dagordning som medger tid för diskussion av ämnen de totalförsvarspiktiga själva tar upp.

Det är inte ovanligt att plutonens timme genomförs endast "då vi har något som behöver diskuteras". En liknande kommentar: "Vi får ha plutonens timme när befälen anser att det finns tid för det."

De totalförsvarspiktiga tycks föredra en uppläggning av pluto-

nens timme som under en del av tiden ger dem tillfälle till "enskild överläggning" utan närvaro av plutonsbefäl. Andra fasta punkter på dagordningen är utvärdering av den gångna veckans arbete vid övningar och lektioner. För plutonsbefälen är det vidare positivt att få informera om kommande veckas program och få de totalförsvarspliktigas kommentarer till den planerade verksamheten. Många ser också plutonens timme som "en säkerhetsventil" där problem och meningsskiljaktigheter kan diskuteras.

Utredningen slutsats är otvetydig. Plutonens timme är helt grundläggande för hur det formella medinflytandet fungerar på ett förband. De som förespråkar "informellt medinflytande" som en ersättning för plutonens timme väljer en mycket svårare väg. Det ligger en fara i att strunta i det formella medinflytandets grundsten.

Den förbandschef/motsvarande, som är angelägen om att medinflytandet verkligen fungerar i praktiken, bör enligt utredningens uppfattning noga kontrollera att plutonens timme genomförs på sätt som avses i regeringens förordning och ÖB:s handbok.

3.4.8 Kompaninämnd

Kompaninämnden (motsvarande) är mellansteget i det lokala medinflytandet. Formerna för hur den arbetar varierar. Plikt-personalen ska vara i majoritet i nämnden enligt ÖB:s föreskrifter. Nämnden får *besluta* om logementens utsmyckning och möblering, vakt och beredskapslistor m.m.

Ute på förbanden tycks det dock vara få som känner till att nämnden får besluta i dessa frågor. Några yrkesofficerare sade uttryckligen att det var bra att de värnpliktiga inte visste vad de hade rätt att besluta om: "Det skulle bara ställa till en massa problem".

Det tycks finnas behov av fastare ramar för det arbete som skall bedrivas i kompaninämnden. På vissa förband skriver man protokoll från sammanträdena i kompaninämnden. När protokollen sedan sprids förbättras informationen till personalen och nästkommande årskullar har möjlighet att få kännedom om tidigare beslut.

3.4.9 Förbandsnämnd

Förbandsnämnden föregås av ett förmöte, där de totalförsvarsppliktiga träffas enskilt och bereder frågor inför nämnden. Bland de förtroendevalda utredningen träffat var det få som varit med om en förbandsnämnd (motsvarande). Den tycks inte sammanträda förrän alla totalförsvarsppliktiga på förbandet har ryckt in.

Förbandsnämnden kan besluta att det ska finnas olika utskott som behandlar specifika sakfrågor. Så ingår exempelvis några totalförsvarsppliktiga ur förbandsnämnden i antagningsnämnden, som föreslår vilka som skall antas som officersaspiranter.

De frågor som behandlas i förbandsnämnden bör helst beröra hela förbandet. Förslagen medför ofta kostnader. Totalförsvarsppliktiga som deltagit i sammanträden ansåg att man i förbandsnämnden lyssnar på vad de har att säga, men att det sedan sätts igång utredningar som inte blir klara innan de själva har ryckt ut. En

annan metod för att stoppa förslag är att hänvisa till att budgeten redan är beslutad.

De förtroendevalda som medverkar i förbandsnämnden (motsvarande) är överlag befälsuttagna. Det är bara genom ett väl fungerade medinflytande på lägre nivåer som de blir verkligt representativa.

3.4.10 Disciplinstraff

Värnpliktsrådet har under en rad år sökt väcka debatt kring de speciella disciplinstraff som kan drabba totalförsvarspiktiga. Det principiella kravet är att dessa bestraffningsformer avskaffas. Vidare har rådet riktat uppmärksamheten på förekomsten av 'grå' bestraffningar vid sidan av de skrivna reglerna.

Frågan har anknytning till hur medinflytandet fungerar eftersom bestraffningsrätten symboliserar den hierarkiska beslutsstruktur pliktpersonalen är underkastad.

Grundinställningen bland de förtroendevalda som utredningen talat med är att disciplinstraffen behövs. Det normala tycks vara att disciplinstraff (extratjänst eller utgångsförbud några dagar) utmätt av kompanichef (motsvarande) är ganska sällsynt förekommande. De civilpliktiga känner nästan inte till företeelsen. Den som kallas för att höras om förseelse han begått och få sitt disciplinstraff utmätt har i regel en annan totalförsvarspiktig i sällskap.

Det är svårt att bedöma hur vanligt det är med 'grå' bestraffningar på plutonsnivå. Att de förekommer och av de totalförsvar-

spliktiga i allmänhet accepteras som en naturlig del av plikttjänsten är uppenbart. På sina håll har det fått karaktären av utbildningsmetod som exempelvis när den som glömt sitt vapen åläggs att bära det fastknutet i ett 1,25 m långt snöre under några dagar.

En utbildningssituation där bestraffningar ofta tillgrips för att markera utbildarens makt över pliktpersonalen befrämjar självfallet inte den positiva anda som gör att medinflytandet fungerar väl.

Information i denna sak som utredningen lyssnat till under sina förbandsbesök talar för att en översyn bör göras av de speciella disciplintraff som kan användas mot totalförsvarspliktiga. Den frågeställningen en sådan översyn bör besvara är om det i fred verkligen behövs speciella disciplintraff för de medborgare som genomgår utbildning inom totalförsvaret.

Hur goda ambitionerna än må vara bland yrkesofficerarna kan man inte frigöra sig från intrycket att det fortfarande ligger något i konstaterandet att "military justice is to justice what military music is to music".

3.4.11 De totalförsvarspliktiga som fullgör civilplikt

Genom regeringens förordning om medinflytande för totalförsvarspliktiga (1995:808) har de civilpliktiga för första gången fått ett reglerat medinflytande. Statens räddningsverk är under hösten 1995 i färd med att skriva tillämpningsföreskrifter för alla verksamhetsställen som utbildar totalförsvarspliktiga inom det civila försvaret. Det sker i samråd med Civilpliktsrådet. Tidigare har Vapenfristytelsen givit ut anvisningar för hur medinflytandet

bör bedrivas, dock utan att ha haft någon förordning att stödja sig på.

I dag väljs en kontaktperson per grupp. Gruppernas storlek varierar. Kontaktpersonen får en gång i veckan samla gruppen för att inhämta synpunkter som han sedan för vidare till utbildningsledningen på verksamhetsstället. Några civilpliktiga och deras befäl anser att det inte behövs något formellt medinflytande eftersom grupperna är små och den informella kontakten är så bra att ett formellt system känns överflödigt.

En gång per år hålls en kontaktmannaträff inom varje funktionsmyndighet för att diskutera övergripande frågor som rör de civilpliktigas situation.

Även de civilpliktigas förtroendevalda bör självklart ges utbildning om medinflytandesystemet i början av grundutbildningen.

För att ge stadga åt medinflytandesystemet bör de som fullgör civilplikt i likhet med de som fullgör värnplikt ha en schemalagd träff med sina utbildare varje vecka. Denna formella "säkerhetsventil" bör inarbetas under normala utbildningsförhållanden för att kunna fungera om problem uppstår.

3.5 Medinflytandet kan förbättras

Utredningen har tagit del av många och mycket varierande uppfattningar om hur de totalförsvarspliktigas medinflytande

fungerar i praktiken. Formerna för medinflytandet måste naturligtvis anpassas till de högst varierande lokala utbildningsförhållandena. Medinflytandet för några få värnpliktiga på en av kustflottans båtar kan inte fungera enligt samma mallar som inom en mekaniserad brigad. Pliktpersonalens medinflytande har utvecklats positivt i takt med att man inom totalförsvaret moderniserat utbildningsmetoderna. Mycket kan dock bli bättre. Prop. 1995/96:12 slår fast: "Det är viktigt att pliktpersonal liksom den anställda personalen tillförsäkras ett medinflytande inom totalförsvaret och att ledarskapet anpassas med hänsyn härtill".

De styrmedel som finns för att höja kvaliteten i totalförsvarets medinflytandesystem har inte använts i tillräcklig grad. De myndigheter som skriver tillämpningsföreskrifter ska naturligtvis kontrollera att de följs. Det handlar om bättre och kontinuerlig information till den inryckande pliktpersonalen. Det är mycket angeläget att med större energi bedriva utbildning kring medinflytandet både bland de totalförsvarspliktigas företroendevalda och bland deras utbildare på plutons- och kompanivå (motsvarande).

De rekommendationer som listats nedan bör kunna genomföras som en del av den reguljära verksamheten vid de berörda myndigheterna (motsvarande).

1. ÖB:s allmänna anvisningar om de värnpliktigas medinflytande och "medinflytandehandboken" bör skrivas om (se 3.1.2. ovan) och sedan följas. Att så sker är naturligtvis förbandschefens ansvar. Detsamma gäller de kompletterande förvarsgrensvisa anvisningarna. Hittills har bristerna inte legat i anvisningarna utan i att de uppenbarligen ofta nonchaleras.

Att exempelvis plutonens timme verkligen läggs in i veckoschemat och genomförs är naturligtvis primärt plutonchefens ansvar. Men det är också förbandschefens uppgift att kontrollera och ingripa när plutonens timme upprepade gånger "inte hinns med".

Det formella systemet för utövandet av medinflytande kan inte ersättas med olika former av "informellt medinflytande" utan att de totalförsvarspiktigas intressen förr eller senare blir eftersatta.

2. Information om medinflytandet till de nyinryckta bör lämnas vid flera tillfällen under de första månaderna. Den bör lämnas av de ordinarie utbildarna.

3. De totalförsvarspiktigas förtroendevalda måste få den utbildning som föreskrivs för att kunna fullgöra sina uppdrag. Sådan utbildning bör vid flertalet förband genomföras två gånger per år och omfatta de föreskrivna 16 timmarna. De förtroendevalda ska självfallet ha ett personligt exemplar av ÖB:s medinflytandehandbok.

4. Den personal som tjänstgör på pluton- och kompaninivå (motsvarande) bör under sin utbildning delges kunskaper om medinflytandets former och innehåll. Detta är i dag en avgörande brist. De utbildare utredningen mött har alla beskrivit sig som "självlärd" i frågor som rör medinflytandet. Även alla utbildare bör ha ett personligt exemplar av ÖB:s medinflytandehandbok.

5. Plutonens timme (motsvarande) är grundstenen i medinflytandet under grundutbildningen. Där den förfuskas undergrävs medinflytandet. Förbandschefens ansvar för att plutonens timme genomförs kan inte nog understrykas.

6. Kompaninämnden (motsvarande) bör ges klarare regler. Bl a bör dess sammanträden protokollföras.

7. Regionala träffar med förbandens kontaktmän/huvudförtroendemän inom alla tre försvarsgrenarna bör arrangeras en gång per år för att ge fördjupad insikt i medinflytandefrågor på det lokala planet. För totalförsvarspliktiga som fullgör civilplikt kan träffar anordnas inom respektive funktionsmyndighets område.

8. Det är betydelsefullt att Värnpliktsrådet och Civilpliktsrådet får direkt inflytande över Värnpliktskongressen respektive Civilpliktskongressens genomförande.

Kongresserna bör självfallet vara så representativa som möjligt. Kritik har riktats mot obalansen i fördelningen mellan befälselever och meniga bland ombuden vid Värnpliktskongressen. De som organiserar valen av ombud till kongressen bör eftersträva att ett större antal värnpliktiga kandiderar.

9. Till Värnpliktsrådet och Civilpliktsrådet väljs årligen sju respektive fem ledamöter som har till uppgift att representera de totalförsvarspliktigas åsikter och driva de krav på förändringar som kongressen beslutar om.

Utredningen har vid sina förbandsbesök funnit att Värnpliktsrådet är en tämligen okänd företeelse. För att komma till rätta med det bör fler ledamöter tjänstgöra vid milostaberna och antalet ledamöter i rådet ökas.

10. Förordningen SFS 1995:808, som innebar en anpassning av reglerna för medinflytande till lagen om totalförsvarsplikt (1994:1809), kan behöva kompletteras för att fullt ut kunna

tillämpas även bland de som fullgör civilplikt. Ett exempel är bestämmelsen att det ska finnas minst 50 totalförsvarspliktiga på ett verksamhetsställe för att man ska organisera en förbandsnämnd (motsvarande). På de flesta verksamhetsställen där totalförsvarspliktiga tjänstgör i det civila försvaret är antalet lägre än 50. Vissa problem har uppstått i det pågående arbetet inom Räddningsverket med att i samråd med Civilpliktsrådet skriva nya tillämpningsföreskrifter. Därvid identifieras frågor som kan komma att kräva textjusteringar i förordningen.

4 Sociala och ekonomiska frågor under grundutbildningen

4.1 Pliktförsvarets framtid

4.1.1 Principbeslut hösten 1995

Totalförsvarspliktens två komponenter - värnplikt för det militära försvaret och civilplikt för den civila beredskapen - står under debatt. Enligt riksdagens femåriga försvarsbeslut 1992 behövs inte längre alla lämpliga manliga ungdomar i krigsorganisationen. Tusentals unga män har därför inte kallats in till grundutbildning på senare år. De har vid mönstringen i stället förts till en så kallad utbildningsreserv.

Ett centralt inslag i den försvarspolitik, som riksdagen lägger fast i ett principbeslut hösten 1995, väntas bli att fler totalförsvarspliktiga grundutbildas. Det sker trots att den personalkrävande armén ska minskas. Det uttalade syftet med denna nya politik är att stärka folkförsvarets demokratiska förankring.

4.1.2 Folklig förankring

Totalförsvarsplikten ger försvaret en stark folklig förankring. Genom att flertalet män och ett antal frivilliga kvinnor i 20-årsåldern medverkar i totalförsvaret hålls det öppet för allmänhetens insyn. Det innebär en ständig kritisk granskning av organisationen och bidrar till att totalförsvaret utvecklas och anpassas till de allmänt rådande värderingarna i vårt samhälle. Samtidigt sprids de kunskaper om totalförsvarets uppgifter som är nödvändiga för en bred förståelse och uppslutning bakom vår säkerhetspolitik. Totalförsvarsplikten manifesterar vår vilja att försvara det svenska samhället.

Ett mer eller mindre renodlat yrkesförsvaret skulle innebära risker för att det militära försvaret isoleras från samhället i övrigt. I ett sådant försvaret skulle normer och värderingar kunna utvecklas som står i motsats till det samhälle det militära försvaret ska tjäna. Ett yrkesförsvaret skulle strida mot vårt folkförsvars djupt förankrade traditioner.

4.1.3 Fler utbildas

Syftet med grundutbildning inom totalförsvarsplikten är att fylla totalförsvarets personalbehov i fred, beredskap och krig. Det är den bärande principen. I prop. 1995/96:12 slås fast att det är angeläget att så många som möjligt av dem som mönstrat eller antagningsprövats också ges en längre grundutbildning för uppgifter inom totalförsvaret. Grundutbildningens längd kan dock bli mer varierande i framtiden: "Samtidigt som det är väsentligt att så gott som alla som mönstrat och som har förutsättningar att

fullgöra sin värnplikt eller civilplikt kan ges en utbildning för någon befattning i totalförsvaret, är det också viktigt att hushålla med resurserna och därför inte heller utbilda för fler uppgifter eller under längre tid än vad som erfordras. Tiden i grundutbildning bör för dem som mönstrat dock i allmänhet omfatta mer än 60 dagar".

Försvarmakten har i enlighet härmed fått regeringens uppdrag att göra en översyn av grundutbildningstiderna. Syftet är en större differentiering och anpassning till olika befattningar. Som ett led i det uppmanas Försvarmakten också se över behovet av totalförsvarspliktiga i mobiliserings- och förplägnadstjänst.

4.1.4 Europeiska erfarenheter

När den svenska totalförsvarspliktens framtid diskuteras kan värdefulla varningssignaler och impulser till förändringar hämtas från andra västeuropeiska länder. Beteendeforskare vid FOA har studerat frågan (Nya tider för försvaret, Weibull, FOA, 1995).

Ett genomgående drag i hela Europa är att när det militära hotet minskar, minskar också intresset för försvaret i det civila samhället. Försvarets personalbehov minskar när försvarsanslagen krymper samtidigt som militärteknologin blir allt dyrare. I Frankrike och Tyskland gör ca 35-40 procent av årskullen värnplikt. Gapet mellan antalet tillgängliga och antalet uttagna ökar.

Värnpliktstjänstgöring utgör inte längre normen för unga män eller för samhället i stort. De ungdomar som har attraktiva alternativ vid tiden för värnplikten kommer allt oftare att ställa

frågan "varför just jag?". Självselektion kan förändra rekryteringen i icke önskvärd riktning. Det är inte säkert att de som söker sig till försvaret är de mest lämpliga eller återspeglar bredden i samhälleliga värderingar.

4.1.5 Blir "samhällstjänst" alternativ?

Om i framtiden allt färre totalförsvarspliktiga behöver grundutbildas för att möta det militära försvarets personalbehov, är det troligt att vi får en uppdelning av de totalförsvarspliktiga i två huvudgrupper. Den ena genomgår traditionell militär grundutbildning. Den andra fullgör olika former av "samhällstjänst" där huvudinriktningen blir att fylla den civila beredskapens personalbehov och därvid utöver vad som nu är vanligt utbildas för uppgifter bl a inom vårdsektorn. Dessa frågor torde komma att utredas och debatteras under nästa försvarsbeslutsperiod 1997 - 2001.

Det är mot denna allmänna bakgrund vi här redovisar en utvärdering av de totalförsvarspliktigas sociala och ekonomiska villkor och av pliktpersonalens medinflytande under grundutbildningen.

4.2 Före inryckningen

4.2.1 Mönstringen

Mönstringen genomförs i fyra moment:

- Ett inskrivningsprov ger underlag för bedömning av generell begåvning och specifika begåvningsfaktorer. Det består av ett antal deltester som bl a mäter logisk förmåga, språklig förståelse, 3-dimensionell (spatial), teoretisk och teknisk förmåga.
- En medicinsk prövning för att bedöma förutsättningarna att fullgöra värn- eller civilplikt.
- En psykologisk prövning baserad på tester, frågeformulär om personliga förhållanden och en intervju med en psykolog. I vissa fall fördjupas intervjun.
- Mönstringen avslutas med ett personligt samtal med inskrivningsförrättaren. På grundval av resultaten, den totalförsvarspликтiges egna önskemål och tillgång på lämpliga befattningar förs en dialog som leder fram till ett inskrivningsbeslut.

4.2.2 Inskrivningsbeslutet

Den totalförsvarspликтige får omedelbart efter avslutad mönstring ett skriftligt inskrivningsbeslut från Pliktverkets regionkontor.

Om den totalförsvarspликтige har förutsättningar för att fullgöra

värnplikt eller civilplikt innehåller inskrivningsbeslutet uppgifter om

- den befattning eller typ av befattning som den totalförsvarspliktige ska utbildas för,
- de förband, skolor, myndigheter eller andra organisationer där grundutbildningen huvudsakligen ska fullgöras,
- om utbildningen varar mer än 30 dagar på annan eller andra platser ska platsen och tiden anges,
- grundutbildningens längd samt
- år och månad när grundutbildningen är planerad att börja.

Inskrivningsbeslut som gäller utbildning kortare än 60 dagar innehåller samma uppgifter, dock utan att år och månad för inryckningen behöver anges.

Även beslut om att en totalförsvarspliktig har rätt att vara vapenfri meddelas skriftligen.

Vidare ges information om hur man går till väga om man vill ha en ändring av inskrivningsbeslutet.

4.2.3 Allt fler befrias

År 1994 fanns det 57 588 unga män som skulle mönstra. Av dessa kallades inte 1 331 till mönstring pga. olika av Pliktverket kända handikapp. Vid mönstringen bedömdes 10 591 inte vara tjänstedugliga för värnpliktsutbildning. För varannan helt befriad var motivet medicinska skäl. För den andra hälften angavs "psykiska störningar" som orsak. Det är anmärkningsvärt att ungefär var tionde 18-åring av Pliktverkets psykologer bedöms vara 'psykiskt störd'.

För utbildning inom det militära försvaret tog man ut 33 587. Ca 75 procent av dessa placerades i armén. Till totalförsvaret utom militära försvaret överlämnades 7 151. Denna grupp var speciellt stor år 1994 och bestod av personer som inte var tjänstgörings-skyldiga till värnplikt. De var antingen äldre än 27 år eller naturaliserade svenska medborgare. Till den år 1992 inrättade utbildningsreserven (=ingen grundutbildning) fördes 4 485. Av dem som rycker in till längre grundutbildning har på senare år drygt 4000 (ca 12 %) av olika skäl inte kunnat fullfölja utbildningen. Dessa avbrott sker i regel i början av utbildningen.

Vid inskrivningen år 1994 var det i hela landet 23,7 procent som blev helt befriade. De regionala skillnaderna är betydande. Inom Pliktverkets region Övre Norrland (25,7%) och Bergslagen (29,4%) var andelen helt befriade högst medan regionen Nedre Norrland (20,9%) och Syd/sydost-regionen (21,9%) låg under genomsnittet.

Även utbildningsreserven uppvisar stora regionala skillnader: endast 18 totalförsvarspliktiga norr om Dalälven placerades där, medan i Syd- och Västsverige finns hela 3540 av de totalt 4 485. Arméns utbildningsresurser är geografiskt så fördelade att det är nödvändigt att sända ca 5 500 totalförsvarspliktiga från Syd- och Mellansverige för grundutbildning i Norrland. Att så få norrlänningar placeras i utbildningsreserven beror på att det är dyrare att utbilda skåningar i Norrland än att lokalrekrytera. Därmed uppstår en regional orättvisa.

En annan grund än geografisk hemvist till placering i utbildningsreserven anges av en småländsk personalkonsulent: "En del värnpliktiga med stora ekonomiska och sociala problem gallras

bort redan vid mönstringen och placeras i utbildningsreserven eftersom allt färre behövs i det militära försvaret."

4.2.4 Fyra kravnivåer

De som tas ut till grundutbildning klassas av Pliktverket efter olika kravnivåer för de ca 950 olika slags befattningar som ska fyllas med pliktpersonal. För att få en översiktlig bild av personaltillgången kan dessa olika kravspecifikationer sorteras i fyra huvudgrupper.

Den högsta nivån motsvarande kraven för kompani- och plutonsbefälselever klarar ca 2 500 av en årsklass. Den näst högsta nivån motsvarande gruppchef klarar ca 6 000. Den närmast högsta motsvarande skyttesoldat i en infanteribrigad klarar ca 9 500 och den lägsta nivån motsvarande befattningar som bevaknings- och depåvärnpliktiga klarar ca 37 000.

Dessa kravnivåer bygger på beställningar och preciseringar från de utbildande myndigheterna. Därvid uppstår konkurrens om de totalförsvarspliktiga i de högre kravnivåerna.

Andelen helt befriade vid mönstringen steg brant från ca 10 procent till över 20 procent mellan åren 1986 och 1990. Den främsta orsaken var att försvaret slutade efterfråga "handräckningsvärnpliktiga" och att hörselkraven skärptes. En ändring i dåvarande värnpliktslagen som innebar att hänsyn skulle tas till om den värnpliktige genom tjänsten löpte en särskild risk att få sin prestationsförmåga nedsatt medförde också att antalet befriade ökade.

4.2.5 I väntan på inryckning

Mellan inskrivning och inryckning, en tid då de inskrivna väntar på inryckningsorder till den grundutbildning de fått preliminärt besked om, sker ett betydande antal "avgångar". En del inskrivna kan inte rycka in på grund av nytillkomna medicinska skäl. Vanligare är att inskrivna påbörjar eftergymnasiala studier och begär uppskov med inryckningen ett år i taget. En annan orsak kan vara att den inskrivne börjar studera utomlands. Antalet svenska studenter i utlandet på eftergymnasial nivå ökade från ca 5 000 år 1990/91 till ca 20 000 år 1992/93.

Pliktverkets statistik för 1993/94 visar att vid mönstringen var det endast 67 som begärde vapenfri tjänst. Under tiden mellan mönstring och inryckning ansökte 1 372 om vapenfri tjänst och under grundutbildningen registrerades 793 ansökningar om vapenfri tjänst.

I princip ska den militära grundutbildningen för de vapenfria ersättas av grundutbildning inom det civila försvaret. I praktiken har dock på senare år de ca 2 600 vapenfria per år endast kunnat erbjudas ca 1 400 utbildningsplatser. Tillgången på utbildningsplatser bestäms av de myndigheter, företag eller andra organisationer som har behov av pliktpersonal med längre grundutbildning. Bristen på utbildningsplatser under senare år har lett till att en reserv på hittills över 6 000 civilpliktiga vapenfria uppstått. Det bedöms att nu bara ungefär en tredjedel av denna reserv i praktiken skulle kunna grundutbildas, om det fanns utbildningsplatser.

Tidpunkten för inryckningen har visat sig vara av stor betydelse för andelen avgångar. Vid inryckning under våren är det markant

många fler inskrivna som - främst pga. studier - inte står till förfogande för grundutbildning. För att fylla vissa förband vid värinryckning tvingas Pliktverket därför räkna med en överintagning med 40-50 procent.

Bestämmelser och praxis för hur dessa frågor handläggs gör det möjligt för den totalförsvarspliktige, som inte vill rycka in till grundutbildning, att använda ett flertal alternativa utvägar. Enligt lagen om totalförsvarsplikt ska grundutbildningen påbörjas före utgången av det kalenderår som den totalförsvarspliktige fyller 24 år. Den utväg som från principiella grunder förefaller minst sympatisk är den att 'köpa sig fri' genom att förlägga de eftergymnasiala studierna till utlandet. Det kan i det nya öppna Europa ske med ekonomiskt stöd från staten.

4.2.6 Positivt urval

Bland totalförsvarspliktiga unga män tycks det på senare år blivit en etablerad sanning, att den som inte vill göra grundutbildningen, inte heller behöver göra den. Ett betydande inslag av frivillighet har etablerats inom pliktssystemets ram. Det är naturligtvis negativt att en medborgerlig skyldighet lätt kan kringgå, samtidigt som det är positivt att de många som ändå fullgör sin plikt är väl motiverade.

Det har sagts, att många av dem, som förts till utbildningsreserven, gärna skulle vilja rycka in till grundutbildning. Pliktverket har undersökt frågan och funnit, att endast 16 procent av de totalförsvarspliktiga i utbildningsreserven säger att de gärna skulle ha ryckt in, om de fått en sådan order.

Mot denna bakgrund är det rimligt att anta att de som numera genomgår grundutbildning gör det mer frivilligt än vad som tidigare var vanligt och att de därmed är mer motiverade. De har med allt mer förfinade testmetoder sorteras efter fysisk, psykisk och intellektuell kapacitet. Vid inskrivningen tas vidare viss hänsyn till de totalförsvarspliktigas sociala och ekonomiska situation.

De unga män som nu genomgår längre grundutbildning inom totalförsvaret utgör ett i många avseenden positivt urval. De har lägre benägenhet att hamna i sociala och ekonomiska svårigheter och är i regel kapabla att själva klara sådana påfrestningar

4.2.7 Kvinnlig totalförsvarsplikt

Från den 1 juli 1995 har kvinnor möjlighet att fullgöra värnplikt eller civilplikt med längre grundutbildning. En kvinna som efter antagningsprövning enligt lagen (1994:1810) skrivits in för totalförsvarsplikt är därefter skyldig att fullgöra totalförsvarsplikten. Det fungerar så i praktiken att värnplikten (civilplikten) inträder när vederbörande vid mönstringen accepterar den avslutande inskrivningen.

De första kvinnorna påbörjade frivillig grundutbildning år 1980 sedan vissa yrkesområden inom flygvapnet öppnats för kvinnor. Tre år senare öppnade armén och marinen vissa utbildningslinjer. Slutligen år 1989 fick kvinnor tillträde till samtliga de yrkesområden som återstod, exempelvis ubåtspersonal, kustjägare, stridspiloter och de s.k. stridande truppslagen inom armén. Dessa reformer skedde inte utan motstånd från militära befattningshavare.

Tillströmningen av kvinnor som velat bli yrkesofficerare har varit ganska måttlig. Det finns f.n. ca 270 kvinnliga yrkesofficerare och ca 90 kvinnliga reservofficerare. Det största antalet finns inom flygvapnet och det lägsta inom armén.

Under det tredje kvartalet 1995 var det 211 kvinnor som lämnade in intresseanmälningar till Pliktverkets fem regionskontor. Av dessa kallades 46 till antagningsprövningar före den 30 september. 31 av dem blev inskrivna efter mönstringen.

Det är naturligtvis för tidigt att ha någon uppfattning om hur den nya ordningen kommer att fungera. Man kunde kanske väntat sig att den publicitet som reformen fick kring halvårsskiftet skulle ha resulterat i fler intresseanmälningar. Möjligheten att utbilda sig till officer har dock varit väl känd i över 15 år och det nya i att enbart genomföra grundutbildning kanske i sig inte har särskilt stor attraktionskraft. De flesta unga kvinnor som anmäler intresse för värnpliktsutbildning ser det troligen som ett led i en fortsatt yrkesutbildning.

Försvarsministern har som en målsättning att antalet kvinnliga officerare ska femdubblas inom en 10-årsperiod. "Den syn som säger att kvinnor är välkomna, men endast på männens villkor, är felaktig." I prop. 1995/95:12 sägs att det är av stort värde att fler kvinnor anställs som befäl i Försvarsmakten och som utbildare vid Räddningsverkets skolor. Att fler kvinnor engageras i totalförsvaret tillför nya kompetenser och stärker försvarsviljan hos det svenska folket och skapar därigenom ökad säkerhet.

De kvinnor som anmält intresse för värnpliktsutbildning kallas av Pliktverkets regionkontor till antagningsprövning. Den genomförs tillsammans med totalförsvarspiktiga män som kallats för

mönstring. Den enda skillnaden är att kvinnorna får extra betänketid på någon eller några timmar sedan de erbjudits en viss inskrivning till grundutbildning.

I sitt invigningstal för det nya Pliktverket i maj 1995 sade försvarsministern att "Pliktverket ligger i frontlinjen och kommer att spela en nyckelroll för kvinnors uppfattning om delaktighet i totalförsvaret." Det är ännu för tidigt att bedöma hur Pliktverket klarar denna nya uppgift.

4.2.8 Totalförsvarspliktiga med invandrabakgrund

Pliktverket har inga sifferuppgifter på hur många svenska medborgare med invandrabakgrund som mönstras varje år. Dessa ungdomars relation till totalförsvaret är av intresse. Utredningen kan här bara bygga på erfarenheter och uppfattningar hos enskilda befattningshavare främst inom Pliktverket.

Av de unga svenska män med invandrabakgrund som mönstras är det uppskattningsvis bara 10 till 15 procent som blir inskrivna för längre grundutbildning inom totalförsvaret.

Den viktigaste orsaken till den låga andelen uppges vara språksvårigheter. Tre av de tio delproven vid mönstringen bygger på goda kunskaper i det svenska språket.

Den psykologiska prövningen gör också att många befrias. Här spelar bland annat krigserfarenheter i de mönstrandets familjer en roll. Många av dessa ungdomar vill inte rycka in till grundutbildning. De är inte så integrerade i det svenska samhället att värnplikt eller civilplikt upplevs som naturlig och självklar.

Många av de ungdomar med invandrarbakgrund som rycker in till grundutbildning ser det som en chans att visa sin duglighet och är därför mycket intresserade och ambitiösa, enligt yrkesofficera- re utredningen talat med. Muslimska unga män som följer religiösa levnadsregler har dock ibland haft svårigheter att anpassa sig till svenska militära rutiner.

Det torde vara av värde både för totalförsvaret och för dessa ungdomar själva att så många som möjligt får genomgå grundut- bildning som totalförsvarspliktiga. Denna speciella dimension av det svenska medborgarskapet kan visa sig vara av stort värde för den identifiering och integrering som många av dessa ungdomar eftersträvar. Samtidigt är det viktigt att såväl det militära som det civila försvaret förändras så att denna stora medborgargrupp kan fullt ut ge sitt bidrag för den gemensamma saken. I prop. 1995/96:12 slås fast att det är regeringens mening att totalförsvar- spliktiga med invandrarbakgrund i så stor utsträckning som möjligt tas ut till utbildning för totalförsvaret.

Regeringen uppmanar i sina planeringsanvisningar Pliktverket att i samråd med Försvarsmakten lämna förslag till åtgärder "som medför att totalförsvarspliktiga med invandrarbakgrund på samma sätt som övriga totalförsvarspliktiga ges utbildning för uppgifter i det militära försvaret".

4.3 Yngre och tidigare

4.3.1 Fler 19-åringar

Enligt de beställningar som på senare år styrt inskrivningen har ca 60 procent av de inryckande varit 19 år, 30 procent 20 år och 10 procent 21 år eller äldre.

Enligt information från Pliktverket gjordes fördelningen vid inskrivningen under 1994 så att 81,5 procent kallas in när de är 19 år, 16,8 procent när de är 20 år, 1,2 procent när de är 21 år och 0,5 procent när de är 22 år och äldre.

Det är en fördel för såväl de totalförsvarspliktiga som för totalförsvaret om inryckning till grundutbildning kan ske så snart som möjligt efter avslutade gymnasiestudier. En tidslucka på ett halvår eller mer mellan avslutade studier och inryckningen kan ofta inte fyllas med vare sig meningsfulla studier eller förvärvsarbete.

De som rycker in som 19-åringar direkt efter avslutat gymnasium har i regel inte hunnit bli fäder, bilda familj eller ens skaffa sig ekonomiska möjligheter till ett eget boende. De sociala och ekonomiska svårigheter för den enskilde, som ofta är förknippade med 7,5 månaders eller längre grundutbildning, blir därmed mindre.

4.3.2 Datum för inryckningen

För det stora flertalet totalförsvarspiktiga vore det en avgjord fördel om inryckningen till grundutbildningen kunde ske redan i juni direkt efter avslutat skolor. Pliktjänstgöringen skulle då för flertalet kunna avslutas kring årsskiftet och bara innebära förlust av ett halvt (studie)år.

Hittills har inryckningstiderna bestämts utifrån behoven hos de myndigheter och andra som svarat för utbildningen. Beredskaps-skäl är en faktor att beakta. Norrlandsförbanden bör övas i vinterklimat. Kustflottan måste ta hänsyn till vinterisarna. De värnpliktiga befälens förstegsutbildning styr inryckningsdatum för det manskap, som de ska öva sig att föra befäl över. Ytterligare en faktor som kan försvåra inryckning av en stor grupp totalförsvarspiktiga redan i juni är den fast anställda personalens sommarsemestrar.

Vid en slutlig avvägning torde inryckningsdatum bli en fråga om vems frihet, som är mest värd. I den vågskålen bör rimligen de som genom våra pliktlagar tvingas lämna sin civila tillvaro under 7,5 månader eller längre väga mycket tungt. Detta intrång i den personliga friheten bör självfallet på allt sätt göras så lindrigt som möjligt för de medborgare som drabbas.

4.3.3 Maximalt ett studieår

En viktig förbättring för de totalförsvarspiktiga befälen vore att grundutbildningen kunde förläggas på sådant sätt att maximalt ett studieår går till spillo. Det kan eventuellt för vissa kategorier

befälsuttagna ske genom att grundutbildningen uppdelas i två omgångar innefattande två somrar.

Lagen om totalförsvarsplikt (4kap. 4§) säger att grundutbildningen ska genomföras i en följd om det inte "finns särskilda skäl att genomföra den i omgångar". Det faktum att den totalförsvarspliktige försenas mer än ett studieår bör vara ett sådant särskilt skäl.

Försvarsmakten tycks hittills inte i tillräcklig grad ha beaktat vad som från sociala och ekonomiska utgångspunkter för de flesta totalförsvarspliktiga är den bästa tidpunkten för inryckning. En anpassning av utbildningsplaner och andra rutiner för verksamheten inom grundorganisationen till pliktpersonalens civila behov har inte prioriterats. En ändring av denna praxis bör övervägas. Självfallet kommer därvid många kompromisser och jämkningar att krävas.

4.4 Färre fäder

4.4.1 Skolan försenar familjebildningen

Andelen gifta och samboende vid inryckningen har minskat jämfört med förhållandena 1986/87. En rimlig förklaring kan vara att andelen som kommer direkt från gymnasiet ökat samtidigt som andelen med förvärvsarbete minskat. Familjebildningen, som naturligtvis har samband med de unga männens ekonomiska självständighet, har därmed uppskjutits.

Enligt befolkningsstatistiken för år 1993 fanns det endast 108

(0,2 %) som var gifta bland de 58 753 manliga 19-åringarna. Bland 21-åringarna hade antalet stigit till 705 (1,2%) och bland 23-åringarna var det 2 361 (4,0%).

Under 1993 var det endast 2 procent (665 st) av de totalförsvarsppliktiga i grundutbildning som fick bidrag för barn och/eller hustru/sambo. Siffran sjönk till 1,5 procent (503 st) under 1994. De totala bidragsbeloppen var ca 10 mkr per år. Bland de totalförsvarsppliktiga som gjorde värnplikt 1986/87 var det 6 procent som var gifta eller sambo. Denna siffra är dock inte fullt jämförbar eftersom alla dessa inte var berättigade till familjebidrag.

4.4.2 Specialister äldre

För försvaret är det önskvärt att vissa totalförsvarsppliktiga har slutfört sin yrkesutbildning (teknisk eller annan) innan de rycker in till grundutbildningen. Dessa kommer därmed att vara 1-3 år äldre än genomsnittet vid inryckningen och bland dem är andelen med barn och/eller hustru/sambo högre. Bland dessa äldre totalförsvarsppliktiga är andelen som avbryter grundutbildningen högre än bland de som är yngre och ensamstående vid inryckningen.

Detta är ytterligare ett skäl till att man bör söka minska andelen äldre än 19 år vid inryckningen. Det skulle minska svårigheterna för den enskilde och minska kostnaderna för totalförsvaret. En avbruten grundutbildning kostar liksom naturligtvis de kontanta familjebidragen.

De vars specialistkompetens motiverar att inryckningen till

grundutbildningen senareläggs några år skulle kunna genomgå den inledande delen av grundutbildningen (ca 3 månader) sommartid redan som 19-åringar.

Den avslutande delen av grundutbildningen då försvaret utnyttjar den civilt förvärvade specialistkompetensen skulle då i motsvarande grad kunna förkortas. Olägenheterna för den enskilde och benägenheten att avbryta grundutbildningen skulle kunna minskas.

4.5 Privatekonomin under grundutbildningen

4.5.1 Ersättningar och naturaförmåner

Dagersättningen är f n 40 kr. Den ökar till 55 kr efter 230 dagars grundutbildning och blir 70 kr efter 300 dagar, 100 kr efter 360 dagar och slutligen 130 kr efter 450 dagar.

Vid utryckningen utbetalas 4000 kr under förutsättning att grundutbildningen varat minst 120 dagar.

Den som tre månader före inryckningen hade egen bostad får bostadsbidrag för att täcka kostnaden för denna bostad ("skälig bostadskostnad") plus ett omkostnadsbidrag på 250 kr/månad. Den som bor i föräldrahemmet vid inryckningen kan om han "haft ekonomisk förmåga att betala och regelbundet betalat för sitt boende samt det med hänsyn till familjens ekonomiska förhållanden finns behov" få bostadsbidrag. Även den som under pågående grundutbildning skaffar sig egen bostad kan "om det

finns särskilda skäl för det" få bostadsbidrag. Den som byter bostad under grundutbildningen kan få flyttningsbidrag, om det finns särskilda skäl.

Bostadsbidraget utgår under 30 dagar efter uttryckningen om tjänstgöringstiden varit minst 120 dagar. Bostadsbidraget reduceras om den totalförsvarspliktige har extrainkomster under grundutbildningen som överstiger 2 000 kr/månaden.

De som har barn får ett familjebidrag på 2000 kr per månad och barn. Den vars hustru/sambo vårdar barn eller "om det finns synnerliga skäl för det" får 4000 kr/mån i familjebidrag. (Antalet bidrag till barn/hustru/sambo var drygt 500 under 1994).

Den som har egen rörelse kan få ett behovsprövat näringsbidrag under grundutbildningen med högst 45 000 kr per månad. (ca 70 st under 1994).

Utöver kontantersättningen har pliktpersonal i grundutbildning rätt till fri mat och husrum samt möjlighet att med vissa restriktioner resa gratis på allmänna kommunikationsmedel.

Under veckoslut utanför kasern utgår helgersättning med 25 kr per dag. Enligt Pliktverkets regler har totalförsvarspliktiga däremot rätt till förplägnadsersättning med 35 kr per dag när han eller hon 'har tillstånd att själv svara för sin förplägnad' eller 'i samband med tjänstledighet eller på grund av sjukdom inte befinner sig vid förbandet eller tjänstgöringstället'. Varför staten tror att maten är billigare under helgdagar framgår inte av reglerna.

Det finns dessutom möjlighet till stöd i form av räntefritt lån "för

utgifter som oförutsett uppkommit under tjänstgöringen och som den totalförsvarspliktige inte kan betala på något annat sätt". Om det finns särskilda skäl, kan lånet helt eller delvis efterskänkas.

4.5.2 Allt färre har jobb

För nästan alla totalförsvarspliktiga innebär grundutbildningen en ekonomisk uppoffring. Storleken av denna uppoffring varierar starkt från individ till individ främst beroende på vad vederbörande gjorde under tiden före inryckningen.

Enligt en undersökning vid mönstringen bland drygt 7 000 inskrivningsskyldiga (94 % var 18 år) under oktober och november 1993 (Eva Johansson,FOA) var andelen studerande bland de inskrivna så hög som 87 procent. Bara 4,5 procent hade jobb och andelen arbetslösa, med praktikplats eller i beredskapsarbete var 8 procent.

Det bör noteras att bland dem som inte togs ut för grundutbildning var hela 16 procent arbetslösa eller i åtgärder, 11 procent hade jobb och 72 procent studerade.

Enligt SCB:s arbetskraftsundersökning år 1993 fördelade sig 19-åriga män på följande kategorier: sysselsatta 34,5 procent, studerande 34,3 procent, arbetslösa 13,2 procent och övriga 18,0 procent. Värnpliktiga med förvärvsarbete vid inryckningen räknades som "sysselsatta", medan värnpliktiga utan fast arbete räknades i gruppen "övriga".

Trenden mellan 1979/80 och 1986/87 mot längre skolutbildning och lägre andel inryckande som hunnit etablera sig på arbets-

marknaden har ytterligare förstärkts. Under de närmaste åren kommer nästan alla att ha en 3-årig gymnasieutbildning. Nytt är den mycket höga ungdomsarbetslösheten vid mitten av 90-talet.

Att det här rör sig om en ekonomiskt sårbar grupp framgår av en undersökning från 1992 som visade att bland de hushåll som levde med en inkomst under socialbidragsnormen var den största gruppen, 30 procent, ungdomar mellan 20 och 25 år.

4.5.3 Direkt från gymnasiet

De privatekonomiska konsekvenserna är minst kännbara för dem, som rycker in direkt efter avslutade gymnasiestudier. De har under gymnasietiden i regel bott i föräldrahemmet och levt på en måttlig konsumtionsnivå. Fickpengarna har i bästa fall inskränkt sig till studiebidraget (750 kr/mån) och därutöver eventuella inkomster från arbete under skolferierna och/eller på fritiden under läsåret.

För totalförsvarspliktiga som kommer direkt från gymnasiet kan kontantersättningen därför t.o.m innebära en marginell ökning av konsumtionsutrymmet. Detta konstaterades också i SCB-enkäten 1986/87. Möjligheten att skaffa extrainkomster genom fritidsarbete försämras för många under grundutbildningen bl.a. till följd av tjänsten och det geografiska avståndet till hemorten. Arbetsmarknadsläget har också gjort det svårare att extraknäcka på senare år.

Familjebildning under gymnasietiden är ovanligt. Inte heller är det nu lika lätt som under slutet av 1980-talet att skaffa sig skulder och avbetalningsförpliktelser innan man har egna

inkomster. Studieskulder är inte heller särskilt vanliga under gymnasietiden. Enligt en nyligen gjord ändring i studiestödsförordningen (1973:418 ändrad 1995:932) har regeringen föreskrivit att räntan inte ska betalas på studielån under den tid låntagaren fullgör grundutbildning som är längre än 60 dagar.

Den stora ekonomiska uppoffring som denna kategori totalförsvarsppliktiga gör är att starten för deras eftergymnasiala studier skjuts upp ett eller två år. Därmed försenas inträdet på arbetsmarknaden i motsvarande grad. Då denna ekonomiska effekt uppstår först efter några år upplevs den sannolikt inte särskilt starkt under grundutbildningen. Senareläggningen av de eftergymnasiala studierna och därmed ett eller två års produktionsbortfall uppgår i en samhällsekonomisk kalkyl till betydande belopp.

4.5.4 De som har arbete

Att under 90-talet allt färre totalförsvarsppliktiga haft arbete före inryckningen sammanhänger dels med att nästan alla numera går 3-åriga gymnasielinjer och dels med att arbetslösheten under senare år varit hög bland 19/20-åringarna.

För den som vant sig vid en normal månadsinkomst från heltidsarbete upplevs de ersättningar som utgår under grundutbildningen som en tydlig standardsänkning. Det är också bland dessa som man möter de starkaste klagomålen över den ekonomiska uppoffring som grundutbildningen innebär.

Bland dessa totalförsvarsppliktiga är eget boende och andra fasta utgifter vanliga. Genom den ekonomiska självständigheten har familjebildning blivit en möjlighet. "De med familjebidrag klarar

sig bra. Men de som endast har sambo/fru och klarat sig i princip på hans lön tidigare blir mycket frustrerade när hon sedan får söka socialbidrag för att kunna betala sin halva hyra". Det är också i denna grupp vanligare med skulder och avbetalningskontrakt som skapar svårigheter under grundutbildningen.

Den direkta sänkningen av den disponibla inkomsten efter inryckningen gör jämförelsen med de allt fler jämnåriga som slipper rycka in till grundutbildning mer påtaglig. Den subjektiva känslan att vara orättvist behandlad är mest påtaglig i denna grupp.

4.5.5 Alternativet är arbetslöshet

De som är arbetslösa under tiden före inryckningen har blivit många fler under 90-talet (se 4.10.). Steget från arbetslöshet till 7,5 månader eller längre grundutbildning innebär inte någon större ekonomisk uppostring. Grundutbildningen ger en tidsfrist som kan öka möjligheterna att finna ett lämpligt arbete eller en studieplats för kompetenshöjande utbildning.

Om alternativet till grundutbildningen inom totalförsvaret är öppen arbetslöshet torde plikttjänstgöringen för många vara att föredra. Den ger nya erfarenheter som kan visa sig vara värdefulla och en möjlighet till en ny avstamp ut i vuxenlivet om det första försöket inte var helt framgångsrikt. En förutsättning är dock att tiden under grundutbildningen används för att söka positiva utvägar från den tidigare arbetslösheten. Frågan om de privatekonomiska villkoren under grundutbildningen är för dessa totalförsvarspliktiga inte oviktig, men sannolikt underordnad frågan om framtida jobb.

4.5.6 Föräldrar och extraknäck

De individuella variationerna i den privatekonomiska situationen är självfallet stora även inom dessa tre huvudgrupper. Det torde exempelvis förekomma att totalförsvarspliktiga under grundutbildningen på ungefär samma sätt som under gymnasieåren får ekonomiskt stöd från föräldrarna. Föräldrar upplever knappast sådana ekonomiska bidrag till landets försvar helt positivt. Inte heller är förlängt föräldraberoende något som bidragsmottagarna uppskattar.

Det besvärliga arbetsmarknadsläget på senare år har gjort det svårare att skaffa sig extrainkomster under grundutbildningen. För åtta år sedan uppgav 40 procent av de värnpliktiga att de hade "civilt arbete" vid sidan av plikttjänstgöringen vilket i genomsnitt gav dem en månadsinkomst på ca 800 kr. Det är svårt att uppskatta hur vanligt sådant extraarbete varit under senare år.

Personalkonsulenternas bedömningar varierar, men det mesta talar för att färre har lyckats ordna extrainkomster. Några anser att det nu är fler än tidigare som ansökt om särskild ekonomisk hjälp i form av räntefritt lån (som ofta efterskänks).

En personalkonsulent konstaterar att det är svårt att få de kommunala socialförvaltningarna att stödja totalförsvarspliktiga under grundutbildning "eftersom de har uppfattningen att försvarsmakten skall stå för alla kostnader för de värnpliktiga".

Den särskilda ekonomiska hjälpen ska endast täcka oförutsedda utgifter under grundutbildningen och kan därför inte användas för att kompensera ekonomiska förluster som följer av plikttjänst-

göringen. Ett önskemål bland personalkonsulenterna är att totalförsvarspiktiga som verkligen behöver ekonomisk hjälp ska kunna få sådan utan att hamna i diskussioner om det är socialtjänsten eller räntefria lån, som efterskänks, som ska lösa problemen.

4.5.7 Mindre skuldsatta

Av den SCB-enkät ÖB beställde 1986/87 och redovisade år 1988 framgår att många värnpliktiga då hade stora problem med sina skulder. Utredningen har av tidsskäl varit förhindrad att genomföra en liknande enkät. Några andra statistiska uppgifter över pliktpersonalens skulder finns inte. Den kringinformation utredningen samlat visar dock entydigt att frågan om skuldsättning under grundutbildningen under de senaste åren varit av ringa intresse.

Jämfört med situationen i mitten av 1980-talet tycks pliktpersonalens skuldsättning numera vara obetydlig. Det förklaras av andra förändringar i samhället. Färre inryckande ungdomar har arbete och huvuddelen kommer direkt från gymnasiet. Bankkrisen och andra ekonomiska förändringar gör att ungdomar inte längre lika lätt kan få banklån eller avbetalningskontrakt. Det är numera ytterst sällsynt att inryckande har skulder efter köp av bostadsrätt. De som har studielån slipper betala räntan under grundutbildningen.

Personalkonsulenterna var de som under 1980-talet hade att försöka hitta lösningar på pliktperonalens skuldproblem. De är enstämmiga i sina kommentarer.

Bland de värnpliktiga 1986/87 var det 60 procent som tog av

sparkapital under grundutbildningen och ca 35 procent lånade pengar under grundutbildningen. Det finns ingen jämförbar statistik över hur dagens totalförsvarspliktiga löser liknande problem. Utgående från kända basfakta kan man anta att många inte hunnit skaffa sig några nämnvärda besparingar före inryckningen. Möjligheterna att låna pengar är nu betydligt mindre än i mitten av 1980-talet. Flera personalkonsulenter tycker sig märka att 'beväringarna' numera uppträder mera ansvarsfullt i ekonomiska frågor.

"Borta är de tjocka akterna med diverse lån, kontokortsskulder och avbetalningsköp. Har de männe sorterats bort vid mönstringen eller har en verklig sanering av lånedjungeln ägt rum?"

"Generellt så är det idag svårare att få lån hos en bank än för ett par år sedan och det bidrar till att vi får färre som har svåra ekonomiska bekymmer."

"Märker en tydligare tendens idag hos unga vpl att det inte är en självklarhet att samhället skall ta ansvar för den vpl:s ekonomiska åtaganden varken innan grundutbildningen eller under tiden. Upplever att vpl idag har en djupare och mognare förståelse för pengar och pengars värde."

"Ett problem som vi börjar se mer av är skulder på mobiltelefonabonnemang, som i sig kan vara på relativt stora summor. Denna typ av skulder tror vi kommer att öka markant de närmaste åren."

Bland de 18-åringar som mönstrade hösten 1993 (Eva Johansson, FOA) angav 25 procent att deras ekonomi var dålig. Övriga 75 procent ansåg sin privatekonomi vara acceptabel eller god.

4.5.8 Färre har körkort

Andelen inryckande med körkort har sjunkit märkbart under de senaste åren. Det är en iakttagelse som bekräftas av Vägverkets körkortsstatistik över 19/20-åringar. Detta är ett problem vid utbildningen inom ett alltmer motoriserat försvar. Orsaken anges vara att många 19-åringar inte har råd att genomgå körkortsutbildning. Det är många fler som vid mönstringen anger att de avser att skaffa körkort än som faktiskt har körkort när de rycker in.

Pliktpersonal i grundutbildning som har egen bil har också blivit färre enligt samstämmiga bedömningar. I slutet av år 1994 var det 11 217 bland de 19-åriga männen (19,1 %) som var registrerade som ägare av personbil. Andelen ökar snabbt med åldern. Bland 21-åringarna hade 35,7 procent bil och bland 23-åringarna var 49,0 procent bilägare.

4.5.9 Höjt uttryckningsbidrag önskas

Från många håll har under senare år hävdats att det finns en mer positiv inställning än tidigare till grundutbildningen bland de totalförsvarspliktiga. Detta motsägs inte av de kommentarer vi lyssnade till vid förbandsbesöken. Denna positiva attityd skulle sannolikt vara svagare om de privatekonomiska problemen under grundutbildningen allmänt upplevdes som tryckande. Däremot noterade vi ett starkt intresse för en höjning av uttryckningsbidraget och oro hos många inför svårigheterna att få ett jobb och klara sin försörjning efter uttryckningen.

4.6 Chans till eget boende

4.6.1 Bor hemma vid mönstringen

Försök att kartlägga de totalförsvarspliktigas boende under grundutbildningen ger en mångtydig bild. Det beror dels på att en stor andel av de 18-20-åriga männen flyttar från föräldrahemmet efter avslutade gymnasiestudier dels på de regler och rutiner som gäller för bostadsbidrag under grundutbildningen.

Vid mönstringen hösten 1993 (Eva Johansson, FOA) uppgav inte mindre än 92 procent av de uttagna 18-åringarna att de bodde hemma hos föräldrarna. Många - kanske ungefär varannan - av dessa flyttade under tiden mellan inskrivningen och inryckningen till eget boende.

4.6.2 Reglerna för bidrag

Reglerna för erhållande av bostadsbidrag ändrades senast den 1 januari 1992 då samtidigt administrationen av bostadsbidragen överfördes från Försvarets civilförvaltning till Riksförsäkringsverket och de allmänna försäkringskassorna.

7 kap. 9§ i förordningen (1995:239) om förmåner för totalförsvarspliktiga anger förutsättningarna för bostadsbidrag:

"Bostadsbidrag lämnas för kostnaden för den bostad där den bidragsberättigade bor

1. tillsammans med maken eller med sådant barn som avses i 8§,

2. tillsammans med föräldrar, om den bidragsberättigade fram till tjänstgöringens början haft ekonomisk förmåga att betala och regelbundet betalat för sitt boende samt det med hänsyn till familjens ekonomiska förhållanden finns behov av bidraget,
3. ensam eller tillsammans med en annan person än make, barn som avses i 8§ eller föräldrar, om den bidragsberättigade vid tjänstgöringens början bott på ett sådant sätt i minst tre månader eller om det finns särskilda skäl för det. Om den bidragsberättigade bor tillsammans med enbart en förälder och inte haft förmåga att betala för sitt boende, skall bidrag ändå lämnas enligt första stycket 2 om det finns särskilda skäl."

Om tjänstgöringstiden har pågått minst 120 dagar lämnas bidraget under 30 dagar efter utryckningen.

Den som bor i eget boende får dessutom ett tillägg med 250 kr per månad som dock halveras om bostaden delas enligt punkten 3 i paragrafen ovan.

Bidraget är f.n. maximerat till 4 950 kr i månaden i storstadsområden och till 4 225 kr i mindre kommuner. Vid föräldraboende är bidraget maximerat till 1 125 kr i storstadsområden och till 900 kr i mindre kommuner.

4.6.3 Information i god tid

Information om rätten till bostadsbidrag lämnas i flera omgångar från mönstringen till dess inryckning skett. Vid mönstringen lämnas information i broschyren "Dina förmåner nr 1". Före inryckningen skickas broschyren "Dina förmåner nr 2" ut tillsammans med en ansökningsblankett för bostadsbidrag/-

familjepenning. Vid inryckningen lämnas broschyren 'Dina förmåner nr 3'.

Dessutom informeras om förmånerna i Pliktverkets tidning "Pejl Mönstring" vid kallelsen till mönstringen. Muntlig information lämnas av personalkonsulenterna i början av grundutbildningen vid de olika förbanden.

Flera av personalkonsulenterna uppger till utredningen att nästan alla numera ordnar sina bostadsbidrag med försäkringskassan före inryckningen.

4.6.4 Mer än varannan

Enligt Riksförsäkringsverket var det år 1994 inte mindre än 17 771 totalförsvarspliktiga i grundutbildning som fick bostadsbidrag, vilket utgjorde 54,0 procent av dem som det året avslutade sin grundutbildning. Under år 1993 var motsvarande siffror 19 031 och 60,7 procent.

Hela 42,0 procent av de som år 1994 genomgick grundutbildning fick bostadsbidrag för eget boende (enl punkterna 1 och 3 i paragrafen ovan). 12,0 procent fick bostadsbidrag för boende i föräldrahemmet. Kostnaden för staten var 207 miljoner kr under år 1994. Motsvarande siffror för år 1993 var 48,3 procent, 12,4 procent och 222 miljoner kr.

4.6.5 Eget boende blivit vanligare

Vid en jämförelse med SCB-enkäten 1986/87 visar det sig att eget boende under grundutbildningen blivit mycket vanligare. Då var det bara 24 procent av de i grundutbildning som fick bostadsbidrag för eget boende. Bidrag för boende i föräldrahemmet däremot var lika frekvent för åtta år sedan; 13 procent. Det är värt att notera att mellan den 1 juli 1982 och regeländringen 1992 fanns det ingen bestämmelse om kvalifikationstid för den som ansökte om bidrag till egen bostad.

Att det enligt Riksförsäkringsverkets statistik nu förefaller vara dubbelt så vanligt med eget boende som för 7-8 år sedan motsägs av personalkonsulenternas subjektiva observationer. De hävdar i stället att det nu är vanligare att de totalförsvarspliktiga bor hemma under grundutbildningen och radar upp främst ekonomiska argument för att egenboendet, enligt deras uppfattning, har minskat under 1990-talet.

Att det, trots att kvalifikationskravet på 3 månader infördes år 1992, nu tycks vara dubbelt så vanligt med egen bostad under grundutbildningen som 1986/87 stämmer dåligt överens med andra trender i utvecklingen. Det är nu fler som rycker in direkt efter gymnasiet och färre som har inkomster från arbete. Det borde innebära mindre förmåga att betala för egen bostad under tiden före inryckningen.

Den ekonomiska utvecklingen i stort under 90-talet har tvingat många ungdomar att bli kvar i föräldraboendet av ekonomiska skäl. Bostadsbidraget vid grundutbildning har tydligen lättat på denna ekonomiska restriktion.

Vid mitten av 1980-talet kunde det vara svårt att få tag på en egen bostad. Under 90-talet är tillgången på lediga bostäder god varför det blivit betydligt lättare att ordna eget boende senast tre månader före inryckningen.

En viktig faktor torde vara att de totalförsvarspliktiga numera i god tid före inryckningen nås av utförlig information om reglerna för bostadsbidrag. Informationen har förbättrats sedan Riksförsäkringsverket år 1992 tog över administrationen av bostadsbidraget.

Det är ovanligt att försäkringskassan avslår ansökan om bostadsbidrag. År 1994 blev det avslag i 1 150 fall (6,1%) och 1993 i 1 326 fall (6,5%).

Enligt personalkonsulenterna är det ofta pliktpersonal med eget boende som har vissa ekonomiska problem. Det bekräftas också av räkneexemplet i avsnitt 4.7.2.

4.6.6 Flyttat tre månader före inryckningen

Revisionsenheten vid Älvsborgs läns allmänna försäkringskassa har i skrivelse (1995-03-31) till Försvarsdepartementet pekat på det egendomliga förhållandet att vid var tredje granskat bostadsbidragsärende hade den totalförsvarspliktige flyttat från föräldraboendet 3-4 månader före inryckningen.

Flertalet av dessa totalförsvarspliktiga gick fortfarande i skolan eller var arbetslösa, ofta utan ersättning, när de flyttade till eget boende. "Revisionsenheten kan inte se varför inte samma krav på betalningsförmåga som vid föräldraboende kan ställas vid

flyttning till eget boende." I brevet föreslås vidare att 3-månaderskravet vid egen bostad före tjänstgöring höjs till 6 månader.

Riksförsäkringsverket har yttrat sig över skrivelsen och tillstyrker en översyn av villkoren för bostadsbidragen. Regeringen har överlämnat ärendet till utredningen (1995-06-21). Utredningens översyn och eventuella förslag kommer att lämnas före den 1 mars 1996.

4.6.7 Inbjuder till överutnyttjande

Utredningen har under förbandsbesöken diskuterat frågan med pliktpersonalens förtroendevalda. De har i inget fall visat någon förvåning över att frågan tagits upp till diskussion utan snarare bekräftat att regelsystemet av en del utnyttjas på sätt som beskrivs i skrivelsen från Älvsborgs län.

Flera förtroendevalda ansåg att det inte är bra med regler som inbjuder till ett visst överutnyttjande av bostadsbidraget. "Det behövs mera kontroll".

4.6.8 Enkla rutiner

I Riksförsäkringsverkets Allmänna råd 1993:12 om familjebidrag till värnpliktiga m.fl. rekommenderas försäkringskassorna att ålägga den totalförsvarspliktige att styrka att han har kostnad för bostaden. Det räcker att utöver ansökningsblanketten uppvisa ett minst tre månader gammalt hyresavtal eller hyresavier. Någon

bedömning av betalningsförmågan görs inte enligt punkten 3 i paragrafen ovan. Bostadsbidraget betalas ut direkt till den totalförsvarspliktige.

4.6.9 Särskilda skäl

De "särskilda skäl" som det hänvisas till på ett par ställen i 7 kap. 9§ ovan öppnar för flexibilitet i bedömningen av enskilda fall. Det kan exempelvis vara väl motiverat att någon tid före utryckningen anskaffa bostad som då kräver bostadsbidrag. Det kan även vara motiverat att betala bostadsbidrag till föräldrahemmet även om den totalförsvarspliktige inte betalat för sig under minst tre månader före inryckningen. Några exempel ur personalkonsulenternas beskrivningar av hur 'särskilda skäl' beaktas kan illustrera svårigheterna.

"De som bor hemma med ensamstående förälder kan komma i stor ekonomisk knipa. Den gymnasiestuderande sonen har haft studiebidrag och bidragsförskott från underhållsskyldige föräldern. Familjen har fram till grabben blev 18 år haft bostadsbidrag. I och med inryckningen förloras dessa bidrag och bostadsbidrag (från det militära) erhålls i regel ej. Socialtjänsten hänvisar till att föräldern ej är försörjningsskyldig för sin myndige son. Jag har haft ett antal av dessa och grabbarna mår som regel mycket dåligt eftersom de vet hur belastande de är för den ensamstående föräldern."

"Många värnpliktiga har före inryckningen bidragit till familjens uppehälle med hjälp av studiebidrag, socialhjälp, KAS osv. Märkbart är att många föräldrar (inte så sällan ensamstående mor) lever under knappa ekonomiska omständigheter pga.

förtidspension, sjukdom, arbetslöshet eller dylikt. Sonens värnplikt blir då ytterligare en belastning.

Försäkringskassornas snäva tolkning av familjebidragslagen med Riksrevisionsverkets anvisningar som ledstjärna är många gånger besvärande. En individuell bedömning av den värnpliktiges behov kopplat till en helhetssyn på dennes hela situation måste eftersträvas! På familjebidragsnämndernas tid var detta praxis!"

"Sedan bostadsbidraget gått över till Försäkringskassan har väldigt många fler fått hjälp med att överklaga sina bostadsbidrag. Exempel finns på flera värnpliktiga som 'tvingats' flytta från ensamförälder som varit arbetslös på grund av att de fått avslag på bostadsbidraget. Att den värnpliktige före vpl-utbildningen erhållit extra bidrag på grund av förälderns låga inkomst m.m. har inte tagits hänsyn till. Föräldern har därför slängt ut sonen och skaffat sig en mindre bostad där sonen ej fått plats. Försäkringskassans sätt att hantera bostadsbidraget är mycket "stelt"."

RFV avser att vid nästa revidering av "Allmänna råd" till försäkringskassorna närmare utveckla vad som avses med särskilda skäl.

Utredningen återkommer till frågan om bostadsbidragen före 1 mars 1996.

4.7 Privatekonomiskt räkneexempel.

4.7.1 "Man förlorar pengar"

Vid samtal med pliktpersonal i grundutbildning möter man ofta påståendet att de förlorar pengar under grundutbildningen och att det känns speciellt orättvist när de jämför med jämnåriga som slipper rycka in.

Försöker man göra en kalkyl på hur mycket pengar den genomsnittlige totalförsvarspliktige förlorar per månad under grundutbildningen, är det föga meningsfullt att basera jämförelsen på en beräknad genomsnittsinkomst under tiden före inryckningen. De individuella variationerna är så stora att genomsnittsvärdet blir en meningslöshet.

Det stora flertalet har en låg inkomst under tiden närmast efter avslutad gymnasieskola. De som studerar vidare lånar ofta till sitt uppehälle. Bara en minoritet har ett jobb före inryckningen. Det är ofta inte särskilt väl betalt. Det är dock denna minoritet som har den direkta upplevelsen av att "förlora pengar" under grundutbildningen.

Det har hittills inte föreslagits att man borde utforma dagersättningen individuellt efter principen om förlorad arbetsförtjänst. Den principen ligger till grund för dagpenningen vid repetitionsutbildning.

4.7.2 Genomsnittliga levnadskostnader

En jämförelse med de ungdomar som slipper rycka in till grundutbildning blir möjligen mer rättvisande om den baseras på de kostnader en genomsnittlig 20-årig man har för sitt uppehälle. Som alla genomsnittsberäkningar kan den ligga långt från den enskildes personliga situation. Men som räkneexempel kan den ändå illustrera en sida av de totalförsvarspliktigas sociala och ekonomiska situation under grundutbildningen.

I "Koll på pengarna?" 1995 Råd och tips från Konsumentverket finns en kalkyl på de månadskostnader en 20-årig man har dels om han bor hemma i ett fyrapersonershushåll i fyra rum och kök dels om han bor ensam i egen lägenhet. De nödvändiga månadsutgifterna för den som bor hemma hos förälder blir 5 210 kr och i egen lägenhet 7 910 kr. Kalkylen i tabellform:

	Bor hemma	Egen lägenhet
Hyra	1270	3130
Mat hemma	1120	1220
Utelunch	1000	1000
Kollektivresor	350	350
Fackavgift	150	150
Övrigt	1320	2060
Summa utgifter	5210	7910

Under de månader denne 20-åring genomgår grundutbildning får han bostadsbidrag som täcker hela hyran. Han får mat som (i

princip) täcker hela matkostnaden inklusive utelunchen. Han reser gratis på kollektiva färdmedel och han betalar ingen fackavgift.

För att täcka posten "övrigt" får den som bor i egen lägenhet ett tillägg till bostadsbidraget med 250 kr (tänkt att täcka el, tele och försäkringar). Dagersättningen om 1200 kr i månaden (30 ggr 40 kr) ska då räcka till resterande utgifter under posten "övrigt".

Enligt detta räkneexempel blir det för den totalförsvarspliktige som bor hemma ett minus varje månad på 120 kr och för den som bor i egen lägenhet ett minus på 610 kr.

Det bör då observeras att dessa "övriga" kostnader inkluderar utgifter för kläder/skor, hygien, möbler, husgeråd, radio/TV, dagstidning, förbrukningsvaror, fritid m.m. En del av dessa kostnader reduceras möjligen något under grundutbildningen. Kostnader för hälso- och sjukvård och tandläkare ingår inte i kalkylen, men akutvården täcks under grundutbildningen.

4.7.3 Omedelbar eller uppskjuten oppoffring

Detta räkneexempel kan möjligen sägas tyda på att dagsättningen f n ligger på en ganska lämplig nivå. Det ger dock inte grund för slutsatsen att grundutbildningen inte utgör någon ekonomisk oppoffring för flertalet totalförsvarspliktiga.

Nästan alla som har ett jobb vid inryckningen anser sig göra en direkt ekonomisk förlust i kronor och ören varje månad under grundutbildningen. Storleken på förlusten varierar naturligtvis med inkomsten, men i många fall uppgår den till något tusental kronor eller mer. De för vilka grundutbildningen innebär förlust

av ett eller två studieår får sin start på arbetsmarknaden försenad i motsvarande grad. Grundutbildningen innebär därmed också för dem en privatekonomisk förlust varje månad, även om det under grundutbildningen kanske inte känns lika tydligt som för de redan yrkesverksamma.

En personalkonsulent beskriver stämningen bland pliktpersonalen: "Det råder inget tvivel om att de vpl åsamkar sig en försämring av ekonomin under värnpliktstjänstgöringen. Men de vpl underkastar sig denna försämring utan protester. Men man för ofta fram kritiska synpunkter mot samhällets värdering av värnpliktstjänstgöringen ur ekonomisk synpunkt. 'Är förbrytare som välförtjänat avtjänar fängelsestraff mer värda än vi eftersom dom får 70 kronor per dag plus ackordsförtjänst för legoarbeten?' Denna synpunkt får jag ofta höra av de vpl."

Att grundutbildningen innebär en privatekonomisk uppoffring för de totalförsvarspliktiga torde få bestrida. Det torde dock vara mycket svårt att utforma ett ersättningssystem som helt och för alla eliminerar denna privatekonomiska förlust.

Under mitten av 1990-talet är den jämförelse som är mest påtaglig den som görs mellan dem som genomgår grundutbildning och dem som inte alls behöver rycka in. Om i framtiden fler än i dag kommer att genomgå grundutbildning inom totalförsvaret kan jämförelsen kanske komma att fokuseras på skillnaden mellan dem som gör den kortaste grundutbildningen och dem som gör den längsta. För att pliktssystemet även i framtiden ska allmänt accepteras även av de unga män som direkt berörs blir det nödvändigt att minska den privatekonomiska uppoffring grundutbildningen innebär. Dagens totalförsvarspliktiga anser det vara mest angeläget att höja uttrykningsbidraget som f n är 4 000 kr.

4.7.4 Opinionen är mogen

Styrelsen för psykologiskt försvar ställde hösten 1995 följande fråga till ett representativt urval (drygt 1000 personer) av svenska folket:

"Sveriges militära organisation minskar i storlek. Färre män i 20-årsåldern inkallas nu för en längre grundutbildning. Jämnåriga som INTE inkallas kan ju utnyttja tiden för studier eller förvärvsarbete. Tycker Du att de som tvingas genomgå grundutbildning i framtiden skall KOMPENSERAS särskilt för detta, t ex ekonomiskt eller meritmässigt, eller skall värnpliktstjänstgöringen SOM FÖRUT ses som en medborgerlig SKYLDIGHET även om den inte omfattar alla unga män?"

Ungefär hälften (45 procent) ansåg att de som uttas till grundutbildning bör kompenseras särskilt, medan den andra hälften (47 procent) ansåg att det som förut främst är en medborgerlig skyldighet som inte kräver någon särskild compensation.

Dessa siffror kan läsas som ett stöd från den allmänna opinionen för de totalförsvarspliktigas önskemål om högre utryckningsbidrag.

4.8 Droger och vapen

4.8.1 ÖB-policy och Soldater mot droger

ÖB slog 1990 i en särskild 'drogpolicy' fast att drogproblem inom försvaret ska hanteras om och när de uppkommer. Värnpliktsrådet har genom ett särskilt projekt 'Soldater mot droger' under mer än tio år informerat och utbildat värnpliktiga i drogfrågor.

Från 1969 har undersökningar gjorts vid mönstringen om de inskrivningsskyldigas erfarenhet av olika droger. Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN) ansvarar sedan 1985 för dessa undersökningar. Andelen inskrivna (18-åringar) som någon gång prövat narkotika var som högst under slutet av 1970-talet. År 1980 uppgav 19,2 procent att de någon gång använt narkotika. Därefter minskade denna andel för att år 1988 vara 5,8 procent. Under början av 1990-talet har den sjunkande trenden brutits men andelen ligger dock under tio procent. Dessa siffror kan ses som en indikation men säger mycket lite om hur många som använder narkotika under grundutbildningen.

Under de senaste åren har dessa frågor fått ökad aktualitet. Så har exempelvis armén genomfört organisationförändringar så att dess 'gym' på förbanden följer Riksidrottsförbundets regler. Det möjliggör oanmälda kontroller av främst doping. Man överväger nu möjligheten att drogtesta personal inom Försvarsmakten i olika intervaller beroende på befattning. Det kan längre fram komma att gälla även pliktpersonalen.

Ingen vet i dag hur vanlig förekomsten av droger är inom

totalförsvaret. Några breda undersökningar har aldrig utförts bland personal eller ineliggande pliktpersonal.

Utredningen har för att rikta uppmärksamheten på en sannolikt växande drogproblematik beställt följande informativa text av fil. kand Jonas Hartelius generalsekreterare vid Svenska Carnegie Institutet. Syftet är att söka vidga kunskaperna och kanske initiera ökad vaksamhet bland pliktpersonal och utbildare inom totalförsvaret.

4.8.2 Inledning och definitioner

Begreppet droger omfattar medicinskt sett alla ämnen som påverkar hjärnans funktion och människans sinne. De kallas även för "sinnespåverkande ämnen". Bland droger ryms så skilda ämnen som alkohol, narkotika, många läkemedel, lösningsmedel (bl.a. "thinner"), narkosgaser m.fl.

Dopningsmedel är ej sinnespåverkande ämnen i snäv mening, eftersom de ej framkallar rus. Dopningsmedel kan dock vid långvarigt intag påverka en människas personlighet och läggning. Dopningsmedel används i sådant syfte av en del personer för att de skall bli mer aggressiva och känna sig mer kraftfulla, t.ex. inför verksamheter som kräver fysiskt engagemang. Dopningsmedel kan även påverka en människas reaktion på droger, t.ex. alkohol.

Blandmissbruk omfattar samtidigt intag av flera sinnespåverkande ämnen i russsyfte. Drogblandningarna kan bli individuella. Vanliga kombinationer är alkohol och lugnande medel ("tabletter"), alkohol och haschisch samt alkohol och amfetamin.

Narkotikamissbruk av omfattar allt ickemedicinskt narkotikabruk. Läkemedelsmissbruk är allt bruk i strid med god medicinsk praxis. Lösningssmedelsmissbruk är allt bruk i russsyfte (s.k. sniffning). Dopningsmedelsmissbruk är allt icke-medicinskt bruk. Alkoholmissbruk är bruk som skadar individen, hans tjänstbarhet eller andra människor.

4.8.3 Faktorer som påverkar ett drogrus

Upplevelser och reaktioner under ett drogrus bestäms av en rad faktorer som drogen, dosen, tillförselsättet (t.ex. rökning, injicering eller nedsväljning), personligheten, förväntan, omgivningen samt ev. blandmissbruk. Detta gör att förloppet under ett drogrus, särskilt under ett narkotikarus, kan vara svårt att förutsäga.

Den viktigaste farligheten av drogmissbruk uppkommer under ruset. Beroende på medlet och påverkansgraden kan ett drogrus nedsätta, störa eller förvränga en individs vakenhetsgrad, omvärldsuppfattning, reaktionsförmåga och uthållighet.

Narkotikamissbruk kan även vålla farlighet under bakrus på grund av bl.a. trötthet, reaktionsnedsättning och koncentrationssvårigheter. Narkotikamissbruk kan även framkalla kvardröjande farlighet efter rusperioderna på grund av att missbruket orsakat långdragna psykiska störningar och personlighetsförändringar.

Narkotika kan ha svårberäknliga effekter på grund av att upplevelserna under ruset kan vara känsliga för störningar utifrån, särskilt i miljöer som är stressande. Även missbrukarens personlighet och tidigare upplevelser kan spela in, bl.a. genom att

bryta fram under ett rus. Särskilt riskabla effekter har hallucinogenerna, eftersom de påverkar varseblivningen och omvärldsuppfattningen. Till hallucinogenerna räknas bl.a. LSD och vid högre påverkansgrader även cannabis (hasch, marijuana).

4.8.4 Mångfald risker

Drogmissbruk kan vålla en mångfald risker. De viktigaste är

- (1) *försämrad fysisk hälsa och kondition,*
- (2) *infektionsrisker* genom bristande hygien i samband med injektionsmissbruk (hepatit B, HIV); detta bör observeras som en risk vid hantering av osteriliserade blodprodukter,
- (3) *psykiska störningar under och efter ruset,* på grund av att hjärnan behöver tid för att återhämta sig efter påverkan,
- (4) *kvarvarande psykiska störningar mellan rusen,* t.ex. nedsatt närminne, samt efter en längre tids missbruk förvirringstillstånd (psykoser) eller personlighetsförändringar,
- (5) *inlärningsproblem* till följd av nedsatt minnesfunktion,
- (6) *bristande disciplin* när sökande efter droger och försvar för drogupplevelser blir allt viktigare för missbrukaren, varvid normala mänskliga hänsyn ofta får vika,
- (7) *brott mot allmänheten, pliktpersonal eller förbandet,* t.ex. i syfte att skaffa pengar till narkotika eller av våda under påverkan, t.ex. i motortjänst,
- (8) *nedsatt militär duglighet* hos en enhet genom att en eller flera av dess medlemmar inte fungerar till följd av drogmissbruk; detta kan även undergräva sammanhållningen, samt

(9) *utpressningsrisk* genom att en persons drogintag används som påtryckningsmedel; även betalning i form av drogdoser (främst narkotika) har förekommit i samband med t.ex. industrispionage.

Vådorna eller utslagningen av drogmissbruk kan komma olika snabbt beroende på bl.a. personligheten och drogintagets intensitet. Förloppen kan dock leda till allvarliga störningar i duglighet, säkerhet och sammanhållning inom en enhet på så kort tid att dröjsmål med att undersöka och utreda förekomst av drogmissbruk ej kan tolereras.

Narkotikamissbruk är sedan 1988 straffbart. Det är också straffbart att bl.a. framställa, överlåta och inneha narkotika utan särskilt tillstånd. Konsumtion-missbruk av dopningsmedel är ej straffbar men däremot bl.a. framställning och överlåtelse utan särskilt tillstånd. Påverkan av alkohol, narkotika, lösningsmedel samt vissa läkemedel är straffbar i vägtrafik, luftfart m.m. samt under militär tjänstgöring.

4.8.5 Svårigheter att diagnosticera drogmissbruk

Drogmissbruk kan vara svårt att diagnosticera. Skälen är bl.a. att missbrukare ofta aktivt döljer, förnekar eller bagatelliserar sitt missbruk eller dess omfattning. För missbrukaren betyder en upptäckt att omvärlden kan ingripa och han själv därmed får minskade möjligheter att fortsätta sitt drogintag.

Men även själva drogmissbruket kan vara svårt att upptäcka för utomstående.

De enskilda tecknen på narkotikamissbruk är till en början ofta

svaga och fordrar god uppmärksamhet för att igenkännas korrekt. Rustiderna är så korta (några timmar till en halv dag) att en totalförsvarspliktig kan använda narkotika under fritiden och verka nykter när han inställer sig till tjänst. De spår av narkotikamissbruk som ändå iakttages av andra totalförsvarspliktiga eller av befäl tolkas ofta som att personen är "konstig" men inte specifikt som att han är påverkad eller går igenom ett bakrus. Allt detta gör att olyckor där narkotikamissbruk kan ha haft del i förloppen många gånger kommer att förklaras som ett resultat av den "mänskliga faktorn".

Även läkemedelsmissbruk kan pågå under lång tid utan att upptäckas av omgivningen.

För alkoholmissbruket finns ett gränsdragningsproblem mot "storkonsumtion". Skadlig konsumtion bortförklaras ofta med att den var "tillfällig". Bedömningen av vad som är missbruk kommer därför många gånger att grundas mer på yttre iakttagelser om tjänstbarhet resp. störningar än på en beskrivning av konsumtionens storlek. Hög alkoholkonsumtion bör föranleda undersökning av samtidigt blandmissbruk.

Dopningsmedelsmissbruket upptäcks vanligtvis först genom de störningar, t.ex. aggressivitet och personlighetsförändringar, eller den kraftiga tillväxt av muskelmassan som förekommer hos dem som dopar sig. Upprepade iakttagelser under lång tid av sådana förändringar behövs för att omgivningen skall misstänka ett pågående dopningsmedelsmissbruk.

Enkätundersökningar kan ofta ge underrapportering av aktuellt eller tidigare drogmissbruk. Ett systematiskt arbete för att spåra och kartlägga drogmissbruk bland totalförsvarspliktiga fordrar

därför en grundlig social och medicinsk utredning, ofta med utnyttjande av biokemiska testmetoder (t.ex. "urinprov" eller enzymprover) samt tillvaratagande av rapporter från iakttagelser av totalförsvarspliktiga och anställd personal.

4.8.6 Missbrukets omfattning

En allmän trend i utvecklingen av drogmissbruk bland svenska ungdomar är att den minskning som kunde påvisas under 1980-talet vänt och under de senaste åren övergått i en begränsad ökning. Drogvanor bland de totalförsvarspliktiga som skrivits in för värnplikt har årligen undersöks av Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN). Även andra undersökningar kan ge skattningar av drogvanor i totalförsvarspliktsaktuella åldrar.

Alkoholmissbruket är idag det mest omfattande drogmissbruket i vårt land. Tidigare generationer gjorde vanligtvis sin alkoholdebut i samband med mönstring eller inryckning. Idag har stora delar av pliktpersonalen flerårig erfarenhet av alkohol redan före inryckningen, och en del av dem har så hög konsumtion att det påverkar deras hälsa, tjänstbarhet eller sociala välbefinnande. Andelen totalförsvarspliktiga som dricker sig berusade varje vecka är omkring 11 procent. I denna grupp finns flera som missbrukar alkohol på ett sätt som framkallar skada för dem själva eller deras tjänstbarhet. Andelen kan uppskattas till flera procent av en årskull. Hög alkoholkonsumtion har också ett nära samband med annan drogkonsumtion, bl.a. användning av narkotika och dopningsmedel. Bland den tiondel som har den mest omfattande alkoholkonsumtionen återfinns grovt räknat

hälften av alla mönstrande med erfarenhet av narkotika, dopningsmedel eller lösningsmedel.

Narkotikamissbrukets omfattning är svår att kartlägga exakt. Viktiga storkällor är att missbruket länge fortgår dolt, att omgivningen saknar kunskaper om missbrukets yttre tecken samt att missbrukare aktivt maskerar eller bagatelliserar omfattningen av det egna drogintaget. Erfarenhetsmässigt tar det två år från missbruksdebuten tills någon ansvarig utomstående, t.ex. en socialarbetare, lärare eller läkare, upptäcker en ung människas narkotikamissbruk.

En annan omständighet som skapar svårigheter att fånga upp alla narkotikamissbrukare i samband med mönstringen är att en del unga män debuterar i narkotikamissbruk efter mönstringen men före pliktstjänstgöringen. Särskilda kontrollrutiner kan därför bli nödvändiga för att spåra denna grupp missbrukare. Svenska kartläggningar har visat att bland unga män i de aktuella åldrarna har någon eller några procent ett pågående narkotikamissbruk, dvs. har använt narkotika inom den senaste månaden före undersökningstillfället. I enstaka företagsundersökningar (med urinprov) av arbetssökande i motsvarande åldrar har frekvensen varit något högre.

Omfattningen av läkemedelsmissbruket är ofullständigt kartlagd. Rena läkemedelsmissbrukare brukar dock vara ovanliga bland totalförsvarspliktiga. De som missbrukar läkemedel torde huvudsakligen vara även blandmissbrukare.

Lösningsmedelsmissbruket är av ringa omfattning. Andelen totalförsvarspliktiga som sniffat någon gång under de senaste två åren är mindre än 3 procent.

Dopningsmedelsmissbruket har skattats olika i olika undersökningar. Det har bedömts vara av samma storleksordning som narkotikamissbruket, dvs. beröra omkring en procent av en årskull.

En högriskgrupp totalförsvarspliktiga med avancerade drogvanor har identifierats i undersökningarna. Gruppen är liten, mindre än en procent av de totalförsvarspliktiga, men den har totalt sett en mycket hög drogkonsumtion, bl.a. med stor andel individer som uppger berusning varje vecka, narkotikaanvändning senaste månaden eller användning av dopningsmedel.

4.8.7 Åtgärder

Åtgärderna inom ett militärt förband mot drogmissbruk bör omfatta flera led.

(1) Fastställande av policy

Åtgärderna bör sammanfattas i en policy, som bör redovisas i förbandsnämnden. I policyn bör ingå en kort sammanfattning av problemets allvar, grunderna för ingripanden samt de åtgärder som kan komma i fråga.

(2) Utbildning av nyckelpersonal

Kompanibefäl, personalkonsulenter, säkerhetschefer, sjukvårdspersonal och skyddsombud bör få särskild utbildning i drogfrågor i syfte att kunna förebygga och upptäcka drogmissbruk samt informera totalförsvarspliktiga.

(3) Information till totalförsvarspliktiga

Totalförsvarspliktiga bör få allmän information om drogproblem,

särskilt inverkan av drogmissbruk på militär duglighet, säkerhet och sammanhållning, samt om förbandets drogpolicy, rapportvägar och åtgärder som kan förekomma. Informationen bör även ha ett tydligt opinionsbildande syfte att motverka missbruk av droger.

(4) Testning

Särskild medicinsk testning av totalförsvarspliktiga för att utröna om drogmissbruk föreligger bör förekomma endast om anledning föreligger. Testning utan medgivande av den totalförsvarspliktige kan genomföras med stöd av FFS 1994:35 17 kap. 4§.

(5) Utredning och åtgärd i enskilda fall

Vid misstanke om drogmissbruk hos en totalförsvarspliktig eller grupp inom pliktpersonalen bör utredning göras genom kompani- chefens (motsvarande) försorg. Missbrukets omfattning och använda droger samt missbrukets konsekvenser skall utredas.

Om förbandsläkaren (motsvarande) bedömer det som ändamålsenligt för att hålla en totalförsvarspliktig drogfri kan ett avtal skrivas med den totalförsvarspliktige innebärande att denne får fullgöra sin grundutbildning men utan vapen- eller motortjänstgöring samt underkasta sig regelbundna drogkontroller. Föreskrifter om skyldighet att fullgöra behandling kan meddelas med stöd av FFS 1994:35 17 kap. 5§. Vid återfall i missbruk avbryts tjänstgöringen för den totalförsvarspliktige och rapport sändes från förbandsläkaren vid körkortsinnehav till länsstyrelsen enligt KKL 17a § och vid konstaterat fortgående missbruk även till socialtjänsten enligt LVM 6 §.

Fortsatt drogmissbruk eller drogmissbruk som vållat fara för annan utgör grund för att tjänsten avbryts.

4.9 Många avhopp

4.9.1 Mer än 4000 slutför inte utbildningen

Totalförsvarsplikten är en inskränkning i enskilda medborgares frihet att under ett antal månader själva disponera sin tid. Vårt gemensamma behov av att skapa ett skydd mot yttre hot väger tyngre än de totalförsvarspликтigas individuella frihet.

Sådana inskränkningar i enskilda medborgares frihet måste naturligtvis administreras med stor varsamhet av ansvariga myndigheter. Ett bevis för att dessa frågor kan skötas på ett bättre sätt är att många tusen unga män varje år kallas in till en grundutbildning som de sedan inte slutför. Vi får därmed inte något tillskott till det gemensamma skyddet mot yttre hot och enskilda berövas - till ingen nytta - möjligheten att fritt disponera sin tid. Dessutom innebär det betydande ekonomiska förluster både för staten och den enskilde.

Över 12 procent av de som ryckte in åren 1993 och 1994 avbröt grundutbildningen. Antalet var ca 4 300 per år. Avbrotten var högre bland de vapenfria; 17 % under 1993 och 21 % under 1994. Preliminära siffror för 1994/95 tyder på att avgångarna blivit ännu vanligare.

Andelen avbrott inom den militära grundutbildningen varierar anmärkningsvärt starkt mellan olika förband och regioner. Stockholmsområdet förefaller värst drabbat. I1 och IB1 Kungängen hade en avbrottsfrekvens 1994/95 på hela 27,7 procent, KA1 Vaxholm 17,9 procent, Berga Örlogsskolor 21,6 procent

och F16 Uppsala 22,4 procent. Detta kontrasteras mot I21 Sollefteå 7,7 procent, Lv4 Ystad 6,8 procent och F21 Luleå 7,7 procent.

Sådana stora differenser kräver ökad uppmärksamhet från de utbildningsansvariga centralt. En intressant fråga är hur många av avgångarna som beror på hur pliktpersonalen bemöts under de känsliga första veckorna av grundutbildningen?

4.9.2 Orsaker till avbrotten

Pliktverkets statistik över ej slutförd grundutbildning under utbildningsåren 89/90 till 94/95 (procenttal av antal inryckta) ger information om orsakerna bakom avbrotten.

	89/90	90/91	91/92	92/93	93/94	94/95
Antal inryckta	49 177	48 411	35 508	34 284	36 143	33 563
Helt ¹⁾ befriade	5,7	6,4	6,2	5,1	5,6	5,7
Totalvägrare	0,7	0,9	0,6	0,5	0,5	0,4
Sökt vapenfri tjänst	0,7	1,3	1,4	1,6	2,2	2,5
Befriade viss tid ¹⁾	3,9	4,0	3,9	3,4	2,8	3,3
Övriga	3,0	2,0	2,6	1,5	1,0	1,0
Totalt ej slutförd GU	14,0	14,6	14,8	12,0	12,0	12,9
Antal som slutfört GU	42 299	41 349	30 237	30 073	31 870	29 237

Anm. 1) Av medicinska eller psykiska skäl

En avbruten grundutbildning är ett misslyckande. De viktigaste orsakerna till att över 4 000 ungdomar sänds hem - oftast i början av grundutbildningen - måste sökas dels vid inskrivningen, dels vid det förband där grundutbildningen bedrivs.

En av de främsta anledningarna till de många avbrotten är att de inskrivna inte klarar de första veckornas anpassning till ut-

bildningsrutinerna. Det har ofta medicinska eller psykiska förklaringar. De utbildande yrkesofficerarna anser att misstag begås vid inskrivningen. Möjligen bör de krav som ställs för vissa utbildningar preciseras mer exakt genom närmare samarbete mellan utbildarna och pliktverkets personal.

Den preliminära statistiken över orsakerna till avgångar för utbildningsåret 1994/95 visar också på stora regionala variationer. Andelen som under grundutbildningen sökt vapenfri tjänst har ökat starkt de senaste åren och var 1994/95 hela 2,5 procent. Andelen totalvägrare var 0,4 procent. Vid förband i Stockholmsområdet var dock andelen väsentligt högre: vid I1,IB1 Kungsängen var det 5,0 procent som sökte vapenfri tjänst och 1,1 procent totalvägrade, S1 Enköping 3,6 respektive 1,1 procent, KA1 Vaxholm 4,1 respektive 0,7 procent och vid Berga Örlogsskolor sökte 4,7 procent vapenfri tjänst.

Frekvensen ej slutförd grundutbildning i olika värnpliktskategorier är jämnt fördelad med ett undantag. Under utbildningsåret 1994/95 visar det sig att bland dem som i Pliktverkets statistik betecknas som "H-vpl" (bevakning- och depåttjänst) var det hela 25,3 procent som avbröt sin grundutbildning. Anledningen angavs för mer än hälften av dessa avgångar vara medicinska och psykiska skäl. Man kan misstänka att dessa värnpliktigas traditionellt låga status i den militära organisationen bidragit till den höga avgångsfrekvensen.

Det finns dessutom ett inslag av förutsedd gallring i inledningsskedet till fysiskt och psykiskt mer krävande militär grundutbildning. Utbildarna klagar ofta över att de inryckande har 'för svaga ben och ryggar' och förespråkar bättre fysisk träning i skolan.

Många problem som uppstår under den inledande delen av grundutbildningen leder dock inte till avgångar utan till omplacering till annan tjänst.

4.9.3 Mitt i steget ut i vuxenlivet

En annan viktig orsak är att mycket hinner hända mellan inskrivningen och inryckningen. För ungdomar mellan 18 och 20 år sker många omställningar. Det övervägande flertalet lämnar gymnasiet och söker sig antingen till eftergymnasial yrkesutbildning eller går ut på arbetsmarknaden. Många flyttar från föräldrahemmet. Mellan 18 och 20 år tas steget ut i vuxenlivet.

Det är i början av denna process som de unga männen kallas till mönstring och sorteras ut till olika uppgifter inom totalförsvaret. Tiden mellan inskrivning och inryckning är i regel ett år och ibland två år eller mer.

Under den tiden hinner för många de förutsättningar - medicinskt, socialt, ekonomiskt - som gällde vid inskrivningen ändras. Det stora antal som avbryter grundutbildningen skulle kunna minskas om mönstringen skedde senare och inryckningen kom tidigare. Det vore till fördel både för försvaret och för den enskilde om tiden mellan inskrivning och inryckning för de allra flesta kunde reduceras till ca 1/2 år.

I ett annat textavsnitt pekas på fördelarna med en tidig inryckning, helst direkt efter avslutad gymnasieutbildning. Därmed minskas nackdelarna med förlorad studietid och med de sociala och ekonomiska komplikationer som uppstår då grundutbildningen ska förenas med familj och/eller föräldraskap.

Inryckningen får enligt lag inte ske före det kalenderår den totalförsvarspliktige fyller 19 år. Det vore en fördel både för den enskilde och försvaret, om inskrivningen kunde ske så nära inryckningen som är praktiskt möjligt för den enskilde, vilket i de flesta fall torde vara under den sista terminen i gymnasiet. Detta skulle kräva en omläggning av myndigheternas nuvarande planeringssystem som bygger på att en årsklass inskrivna fördelas på de tre kommande åren.

4.10 Vad händer efter muck?

4.10.1 Oro för arbetslöshet

Muck, dagen för utryckning, ska vara något att se fram emot. Kammen tappar en pinne per dag. Friheten efter muck firas grundligt.

Under 90-talet har alltför många totalförsvarspliktiga känt oro för vad som väntar efter muck. Om ingen studieplats vid någon eftergymnasial utbildning har ordnats och heller inget jobb väntar, så kan friheten efter muck innebära arbetslöshet.

Bostadsbidraget upphör 30 dagar efter utryckningen. Utryckningsbidraget är 4 000 kr. Något kontant arbetsmarknadsstöd (KAS) (230 kr/dag från 1 januari 1996) är man inte berättigad till förrän efter tre månader. Kan inget annat ordnas återstår bara att söka socialbidrag från hemkommunen.

Utredningen har vid sina samtal med pliktpersonal på olika utbildningsorter funnit att det är ganska vanligt att de inte vet vad de ska göra efter utryckningen. Någon mätning som i procent anger hur stor andel som befinner sig i denna situation har vi inte kunnat hitta. Det beror på att problemet är nytt. När man på 1980-talet gjorde enkäter om den sociala och ekonomiska situationen under grundutbildningen var hotet om arbetslöshet efter muck inte aktuellt.

4.10.2 Lägre arbetslöshet bland de inryckande

Utredningen har i uppdrag att söka kartlägga de totalförsvarspliktigas situation på arbetsmarknaden efter grundutbildningen och senast den 1 mars 1996 föreslå hur de lättare ska komma in i arbetslivet eller andra åtgärder. Eftersom detta på 1990-talet i högsta grad berör de totalförsvarspliktigas situation under grundutbildningen finns det anledning att redan i denna utvärdering behandla frågan. Utredningen återkommer om några månader med en grundligare genomlysning och förslag. Den FOA-undersökning (Eva Johansson) som refererats i tidigare textavsnitt visade att bland dem som mönstrade hösten 1993 var arbetslöshet dubbelt så vanlig bland dem som fördes till utbildningsreserven som bland dem som togs ut till grundutbildning. Det förefaller sannolikt att även den stora grupp som helt befriades från värn- och civilplikt av medicinska och psykiska orsaker innehöll en högre andel arbetslösa än gruppen inskrivna.

De som inkallas till grundutbildning hade sannolikt före inryckningen ett bättre utgångsläge i fråga om jobb och studier än de som inte beordrades rycka in.

4.10.3 Dramatiskt 90-tal

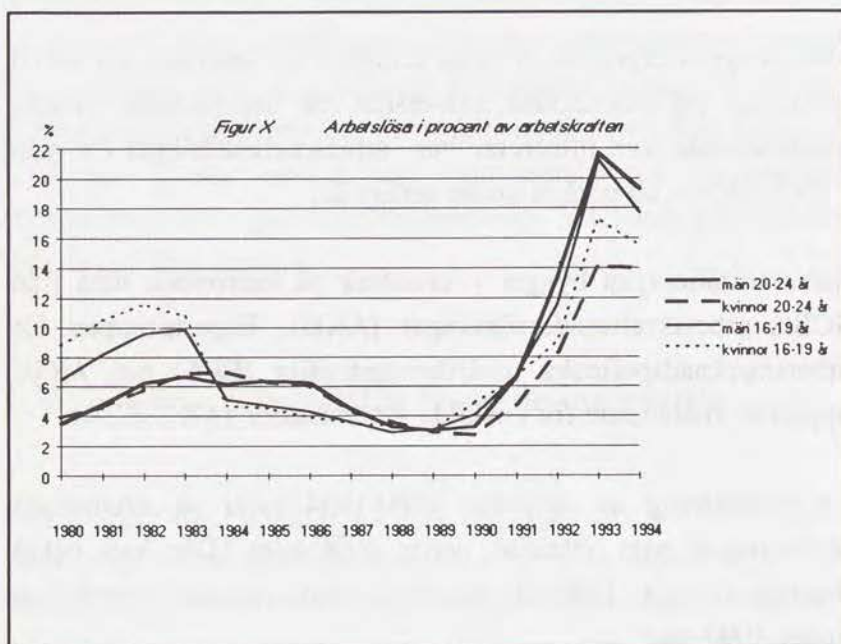
Utredningens expert fil dr Lena Schröder vid Institutet för social forskning vid Stockholms universitet har sammanställt arbetsmarknadsdata som illustrerar hur arbetsmarknadsläget för män i 20-årsåldern utvecklats under senare år.

Sammanställningen bygger i huvudsak på bearbetade data från SCB:s arbetskraftsundersökningar (AKU). Expertgruppen för arbetsmarknadspolitiska utvärderingsstudier (EFA) har AKU-uppgifter redovisade för enskilda åldersklasser (AKU-EFA).

En redovisning av perioden 1980-1994 visar de dramatiska förändringar som inträffat under 1990-talet. Där kan också lågkonjunkturen 1980-83 jämföras med sysselsättningskrisen under 1990-talet.

Figur x visar andelen arbetslösa ungdomar i procent av arbetskraften fördelad på kön. Unga män och unga kvinnor var relativt 'jämförbara' vad gäller arbetslöshet fram till 1990-talet. Därefter har pojkarna högre arbetslöshet än flickorna förmodligen till följd av neddragningarna inom industri- och byggnadssektorerna.

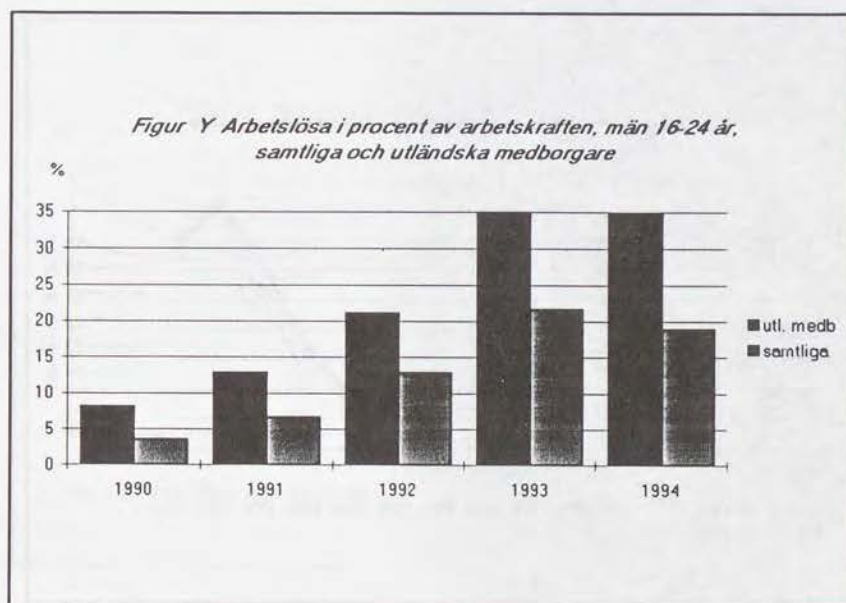
Av figur x framgår också att fram till 1984 hade tonåringarna betydligt högre arbetslöshet än 20-24-åringarna. Tonåringarnas arbetslöshetsnivåer minskade 1984 till följd av införandet av ungdomslag för arbetslösa 18-19-åringar.

Källa: AKU

4.10.4 Invandrarungdomar särskilt utsatta

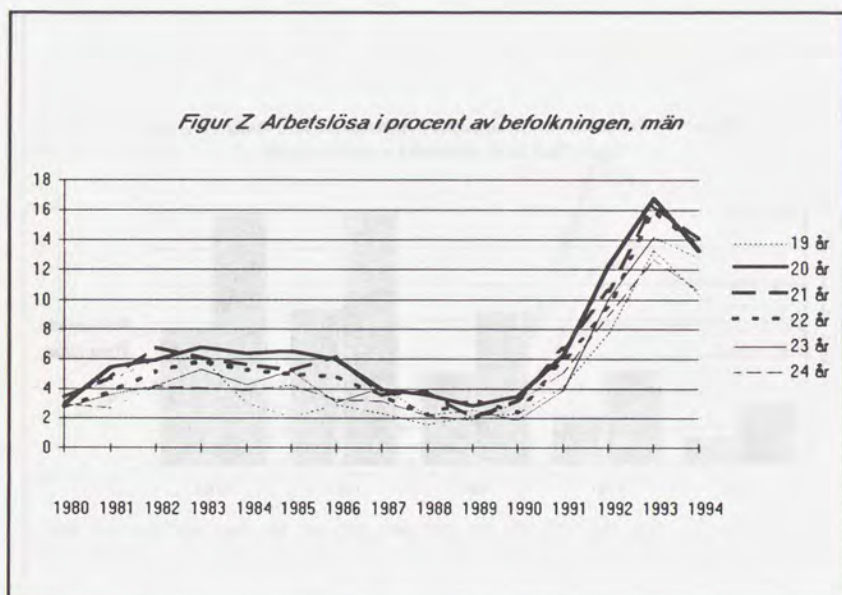
Bland gruppen unga män är särskilt invandrarna utsatta. Figur y visar skillnaderna mellan hela den manliga arbetskraften i åldern 16-24 år och ungdomar som är utländska medborgare. (AKU redovisar inga uppgifter för svenska medborgare som är utlandsfödda eller andra generationens invandrare.)

Källa: AKU

4.10.5 Högst arbetslöshet vid 20-22 år

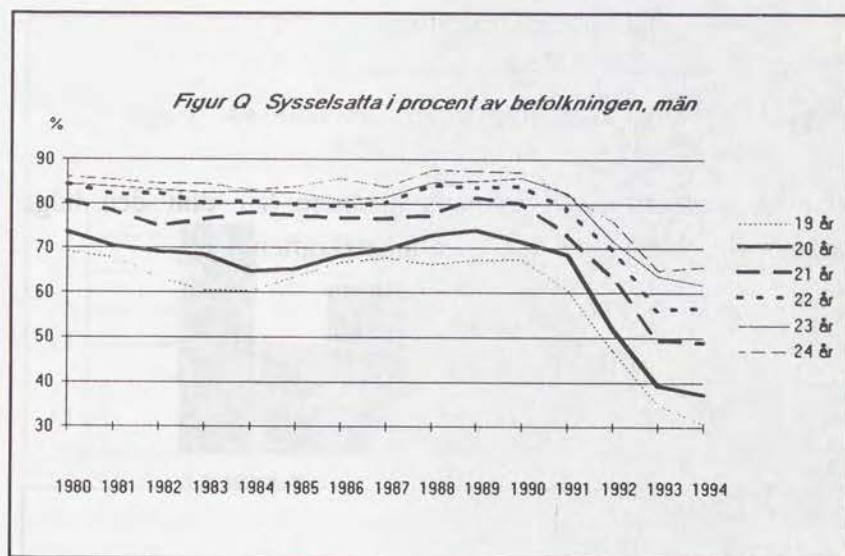
Figur z redovisar andelen arbetslösa unga män i procent av befolkningen. Skillnaderna mellan enskilda åldersgrupper är inte speciellt stora. Det är dock 20-åringarna som hela perioden uppvisar den högsta arbetslösheten. Det förefaller också som om unga män i åldersintervallen 20-22 år har varit något mer utsatta för arbetslöshet jämfört med de något yngre och något äldre.

Källa: AKU

4.10.6 Allt färre har jobb

Den dramatiska ökningen av arbetslösheten för i synnerhet unga män motsvaras av en lika drastisk nedgång i andelen sysselsatta; figur Q. För 20-åringar minskade således sysselsättningen från 74 procent av befolkningen år 1989 till endast 39 procent år 1993. Den kraftiga sysselsättningsminskningen har bromsats upp under 1994, för de äldre ungdomarna (22 och 24) har en mycket svag sysselsättningsökning inträffat.

Källa: AKU

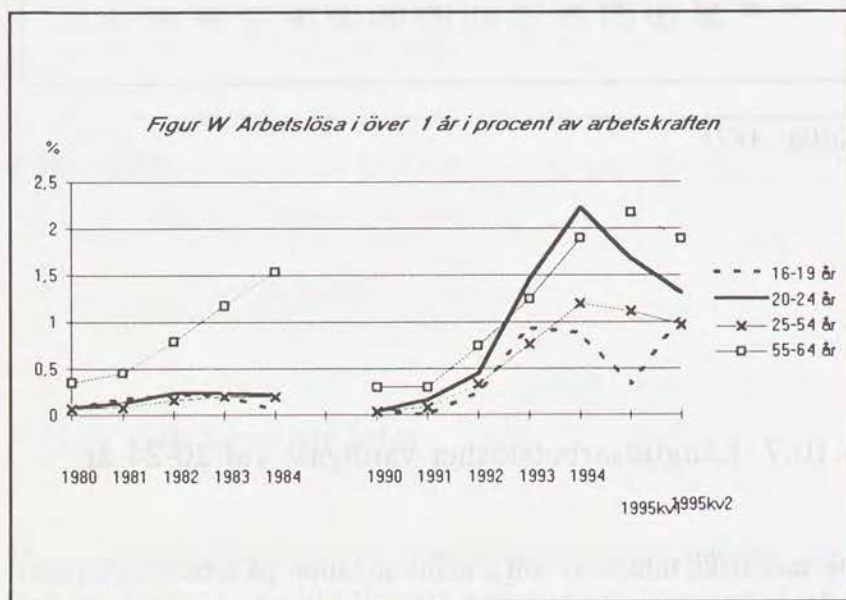
4.10.7 Långtidsarbetslöshet vanligast vid 20-24 år

De statistiska bilden av unga mäns situation på arbetsmarknaden fördystras ytterligare när man studerar utvecklingen av långtidsarbetslösheten. Under tidigare lågkonjunkturer drabbade långtidsarbetslöshet enbart den äldre arbetskraften, dvs. de över 55 år. Under 1990-talet har åldersgruppen 20-24 år även haft den högsta andelen långtidsarbetslösa; figur w och figur u. Detta är något som inte uppmärksammas i den offentliga debatten,

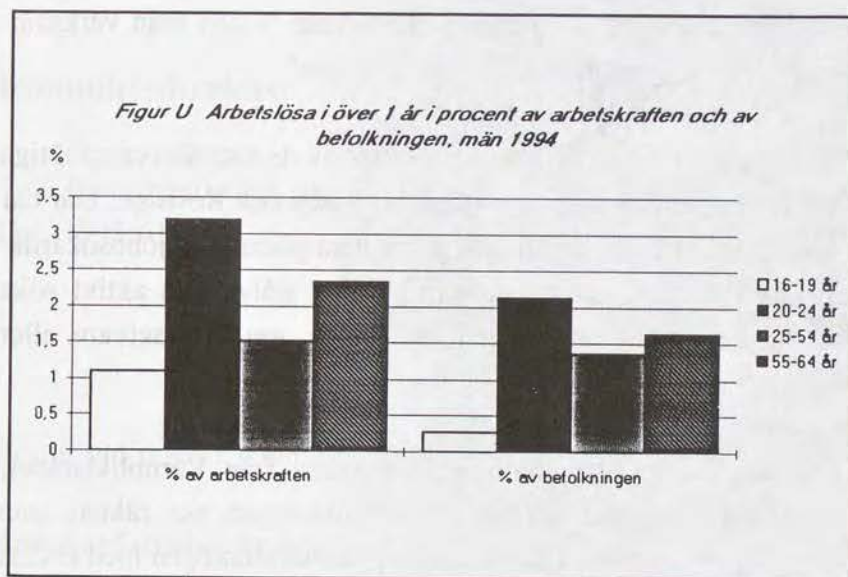
eftersom den traditionella beräkningen av långtidsarbetslöshet är

$$\frac{\text{antal långtidsarbetslösa}}{\text{antal arbetslösa}}$$

och det höga antalet i kvotens nämnare har dolt den höga långtidsarbetslösheten i den unga arbetskraften

Källa: AKU

Källa: AKU

4.10.8 Inga särskilda åtgärder

Den arbetsmarknad som möter efter muck har som synes drastiskt försämrats under 1990-talet. Trots den oro inför framtiden som detta skapat bland pliktpersonalen har inga särskilda åtgärder vidtagits.

Den normala rutinen är att förbanden några veckor före uttryckningen inbjuder representanter för arbetsmarknadsverket att komma och lämna information om läget på arbetsmarknaden och erbjuda sina tjänster. Det förekommer också att företag ställer upp och presenterar sig under "arbetsmarknadsdagar" arrangerade av förbanden.

Under veckorna före uttryckning har de totalförsvarspliktiga möjlighet att få ledigt från grundutbildningen för att uppsöka arbetsgivare, arbetsförmedling eller skola "i den mån verksamheten inte lägger särskilda hinder i vägen"

Ett berömvärt initiativ som uppskattas av de totalförsvarspliktiga har tagits vid förbanden i Fårösund, Visby och Revinge. Där har den lokala arbetsförmedlingen permanent placerat en jobbsökardator med telefon, så att de värnpliktiga själva kan aktivt söka lediga jobb och utbildningar och ringa upp arbetsgivare eller skolor.

Det har i olika sammanhang, inte minst från Värnpliktsrådet, framförts önskemål om att grundutbildningen ska räknas som arbetslivserfarenhet. I dag likställs grundutbildningen med endast två månaders arbetslivserfarenhet. Värnpliktsrådet anser att den som blir arbetslös i samband med uttryckningen ska vara berättigad till kontant arbetsmarknadsstöd (KAS) trots att han då inte har stått till arbetsmarknadens förfogande under 90 dagar.

Utredningen ska före den 1 mars 1996 lämna förslag i dessa frågor.

BILAGA 1.

Kommittédirektiv

Totalförsvarspliktigas sociala och ekonomiska situation m.m.
Dir. 1995:61

Beslut vid regeringssammanträde den 6 april 1995

Sammanfattning av uppdraget

En särskild utredare tillkallas med uppgift att göra en utvärdering av de totalförsvarspliktigas ekonomiska och sociala situation m.m.

Förmåner i dag

De grundläggande bestämmelserna om förmåner till de värnpliktiga under deras tjänstgöring finns i 33 § värnpliktslagen (1941:967). Dessa förmåner är följande:

- dagersättning eller dagpenning,
- särskild ersättning för tjänstgöring i viss befattning,
- utryckningsbidrag,
- reseförmåner,
- fri förplägnad,
- fri inkvartering,
- fri utrustning,

- fri hälso- och sjukvård,
- begravningshjälp,
- grupplivförsäkring, samt
- familjebidrag.

Under beredskapstjänstgöring och krigstjänstgöring är den värnpliktige dessutom berättigad till fälttraktamente.

Närmare bestämmelser om de generella förmånerna finns i huvudsak i värnpliktsförmånsförordningen (1976:1008). De behovsprövade förmånerna regleras i familjebidragsförordningen (1991:1492). Den ersättning som kan utges från grupplivförsäkring och ersättning för skada eller sjukdom som uppkommit under tjänstgöring regleras i förordningen (1988:246) om grupplivförsäkring för värnpliktiga m.fl. respektive lagen (1977:265) om statligt personskadeskydd och lagen (1977:266) om statlig ersättning vid ideell skada m.m.

I vissa fall kan en värnpliktig få särskilda bidrag enligt förordningen (1991:1385) om ekonomisk hjälp till värnpliktiga m.fl.

Av kontantförmånerna enligt värnpliktsförmånsförordningen kan här särskilt nämnas dagersättningen och dagpenningen. En värnpliktig får dagersättning med 40 kronor per dag under grundutbildning och repetitionsutbildning i omedelbar anslutning till grundutbildning.

Därutöver utges tillägg till dagersättningen

- med 15 kr per dag under 231:a - 300:e tjänstgöringsdagen,
- med 30 kr per dag under 301:a - 360:e tjänstgöringsdagen,
- med 60 kr per dag under 361:a - 450:e tjänstgöringsdagen,

- med 90 kr per dag för tiden därefter.

Under annan tjänstgöring enligt värnpliktslagen än som nu angetts får en värnpliktig dagpenning. Dagpenningens belopp motsvarar per dag 90 procent av den värnpliktiges sjukpenninggrundande inkomst enligt 3 kap. lagen (1962:381) om allmän försäkring, delad med 365. Dagpenningen skall dock bestämmas till lägst 55 kronor.

Enligt familjebidragsförordningen lämnas familjebidrag i form av familjepenning, bostadsbidrag, näringsbidrag och begravningsbidrag. Familjepenning kan i huvudsak lämnas för maka och barn, för maka med högst 4 000 kronor i månaden och för barn högst 2 000 kronor. Bostadsbidrag utges i huvudsak för hyran under vissa förutsättningar. Det finns också i förordningen vissa avräkningsregler beroende på den värnpliktiges eller makas m.fl. egna inkomster.

Vad som nu sagts om förmåner till värnpliktiga gäller också för vapenfria tjänstepliktiga och i visst hänseende också civilförsvarsppliktiga samt för vissa grupper som frivilligt genomgår utbildning för eller tjänstgör i totalförsvaret.

Medinflytande

I förordningen (FFS 1987:30) om medinflytande för värnpliktiga utövas detta inflytande genom förtroendevalda och i särskilda nämnder och i andra samrådsorgan. Innan ett förband beslutar i en fråga av vikt för de värnpliktiga skall synpunkter inhämtas från de värnpliktiga.

Vid förbandet utövas medinflytandet genom en av de värnpliktiga

vid plutonen vald förtroendeman. Han företräder de värnpliktiga och har bl.a. till uppgift att föra deras talan hos plutonchefen.

Inom varje kompani väljs en förtroendeman. Vid kompaniet skall det finnas en kompaninämnd som består av bl.a. företrädare för de värnpliktiga.

Förbandsnämnd finns vid alla förband och är ett forum för information och samråd i frågor som rör värnpliktiga vid förbandet. De värnpliktiga skall vara i majoritet i nämnden.

Försvarsmakten skall årligen inom varje försvarsgren anordna en försvarsgrenskonferens, där företrädare för de värnpliktiga ges tillfälle att diskutera frågor som rör tjänsten.

Försvarsmakten skall varje år anordna en kongress med ombud för alla landets värnpliktiga som också leder kongressen. Ombuden utses av de värnpliktiga vid direkta val. Efter kongressen skall ombuden på tjänstetid informera förbandets värnpliktiga om vad som diskuterats och beslutats på kongressen.

Ombuden vid kongressen får bland sig utse högst sju värnpliktiga med uppgift att under benämningen Värnpliktsrådet under det närmaste året efter kongressen företräda landets värnpliktiga.

Också de vapenfria tjänstepliktiga har medinflytande i frågor som rör deras vapenfriutbildning. Detta medinflytande är dock inte författningsreglerat.

Totalförsvarsplikt

Riksdagen beslutade i december 1994 en lag om totalförsvarsplikt (prop. 1994/95:6, bet. 1994/95:FöU1, rskr. 1994/95:78). Den nya lagen (1994:1809) om totalförsvarsplikt, som träder i kraft den 1 juli 1995, ersätter bl.a. värnpliktslagen (1941:967), lagen (1966:413) om vapenfri tjänst, lagen (1981:292) om tjänsteplikt för hälso- och sjukvårdspersonal samt veterinärpersonal m.m. samt lagen (1984:272) om skyldighet för civilförsvarspliktiga att tjänstgöra utanför civilförsvaret. Vidare ersätter den bestämmelserna om civilförsvarsplikt i civilförsvarslagen (1960:74).

Lagen innebär att möjlighet skapas för en flexiblare användning av totalförsvarets personalresurser. Hur många människor som skall skrivas in med plikt och hur lång utbildning de skall genomgå skall styras av behovet av pliktpersonal under höjd beredskap och av Försvarsmaktens behov för upprätthållande av den fredstida beredskapen. Tjänstgöringsskyldigheten - som enligt lagen blir gemensam för hela totalförsvaret - får benämningen totalförsvarsplikt. Tjänstgöringsskyldigheten skall fullgöras som värnplikt, civilplikt eller allmän tjänsteplikt. Värnplikten och civilplikten omfattar grundutbildning, repetitionsutbildning, beredskapstjänstgöring och krigstjänstgöring. Den allmänna tjänsteplikten innebär endast tjänstgöringsskyldighet under höjd beredskap.

Totalförsvarsplikten gäller från början av det kalenderår man fyller 16 år till slutet av det kalenderår man fyller 70 år. Endast svenska män skall vara skyldiga att mönstra och fullgöra värnplikt eller civilplikt med längre grundutbildning än 60 dagar. Skyldigheten att fullgöra värnplikt gäller från början av det kalenderår när den totalförsvarspliktige fyller 19 år till slutet av

det kalenderår när han fyller 47 år. Svenska män skall vid mönstringen kunna direktrekryteras för sådan tjänstgöring i det civila försvaret. Den som efter mönstring inte behöver fullgöra grundutbildning skall placeras i en utbildningsreserv för att senare eventuellt tas i anspråk - sedan regeringen beslutat om det - när det behövs med hänsyn till Sveriges försvarsberedskap. Den som placerats i utbildningsreserven skall då kunna grundutbildas i det militära eller civila försvaret. Den som är placerad i utbildningsreserven kan också - precis som alla andra som är mellan 16 och 70 år - skrivas in för civilplikt med grundutbildning om högst 60 dagar.

Riksdagsbeslutet innebär inte något nytt förmånssystem för de totalförsvarspliktiga, utan i stort överförs det system för värnpliktiga m.fl. som gäller i dag. Bestämmelserna om förmåner har tagits in i 8 kap. 1 § i den nya lagen.

Närmare bestämmelser om de olika förmånerna finns i förordningen (1995:239) om förmåner till totalförsvarspliktiga.

Utgångspunkter för uppdraget

Förmånssystemet för värnpliktiga m.fl. har setts över flera gånger under 1970- och 1980-talen. Det nuvarande systemet har sin grund i ett riksdagsbeslut från år 1976 (prop. 1975/76:134, bet. 1975/76:FöU1, rskr. 1975/76:78). Större förändringar i förmånssystemet gjordes år 1983 (prop. 1982/83:115, bet. 1982/83:FöU11, rskr. 1982/83:291).

Överbefälhavaren genomförde år 1988 en undersökning av de värnpliktigas sociala och ekonomiska situation. Syftet med den undersökningen var att kartlägga om - och i så fall hur - de

värnpliktigas och vapenfria tjänstepliktigas ekonomiska och sociala förhållanden förändrats under och på grund av tjänstgöringen. Överbefälhavaren konstaterade i undersökningen att vissa värnpliktigas situation försämrades under tjänstgöringen.

Den senaste utredningen inom kommittéväsendet om förmånssystemet för värnpliktiga m.fl. gjordes av Utredningen om administration av familjebidragen m.m. (SOU 1990:26). Där utredde man inte de värnpliktigas ekonomiska och sociala situation. Utredningens förslag ledde dock till förändringar i den värnpliktiges försäkringsskydd (prop. 1990/91:102, bet. 1990/91:FöU8, rskr. 1990/91:285).

Genom ett riksdagsbeslut år 1993 gjordes vissa förändringar i det allmänna försäkringsskyddet genom ändringar i lagen (1962:381) om allmän försäkring, lagen (1976:380) om arbetsskadeförsäkring och lagen (1977:265) om statligt personskadeskydd som kom att påverka pliktpersonalens försäkringsskydd.

Överstyrelsen för civil beredskap och Riksförsäkringsverket har i en rapport till regeringen (dnr. Fo94/1382/MIL) funnit att dagpenningssystemet för pliktpersonal sannolikt inte kommer att fungera i krig. Enligt rapporten bör det nuvarande dagpenningssystemet ersättas med ett system som dels är enklare och billigare att administrera, dels består av antingen ett fast dagpenningbelopp eller fyra skilda dagpenningbelopp. Det föreslås i rapporten att detta system även bör gälla i fred och att de allmänna försäkringskassornas hantering av dagpenningssystemet upphör och överförs till andra myndigheter.

De värnpliktigas m.fl. ekonomiska och sociala situation har inte setts över på många år. Genomgripande förändringar har skett

genom införandet av den nya totalförsvarsplikten. Därför är det nu dags att utvärdera pliktpersonalens nämnda situation. Också pliktpersonalens medinflytande bör utvärderas.

Utvärderingen bör göras av en särskild utredare.

Uppdrag

En särskild utredare tillkallas med uppdrag att utvärdera de totalförsvarspликтigas ekonomiska och sociala situation under grundutbildningen.

Utvärderingen skall främst inriktas på hur pliktpersonalens ekonomiska och sociala situation förändras på grund av att denna personal tas i anspråk för tjänstgöring inom totalförsvaret.

Vidare skall utredaren utvärdera hur de totalförsvarspликтigas medinflytande fungerar.

Utredaren skall redovisa nu angivna delar av uppdraget senast den 1 december 1995.

Utredaren bör vidare pröva förslaget i rapporten från Överstyrelsen för civil beredskap och Riksförsäkringsverket om dagpenningssystemet och lämna de förslag som prövningen ger anledning till. Utredaren skall därvid särskilt samråda med Värnpliktsverket, och senare Totalförsvarets pliktverk, med hänsyn till verkets pågående utveckling av ADB-system för personalredovisning (VIS-projektet).

Utredaren bör också se över hur försäkringsskyddet för pliktpersonalen har påverkats genom 1993 års riksdagsbeslut om

förändringar i det allmänna försäkringsskyddet och - om det behövs - komma med förslag till förbättringar.

Utredaren skall vidare kartlägga hur den totalförsvarspliktiges situation på arbetsmarknaden ser ut efter avslutad tjänstgöring och föreslå hur den som fullgör plikttjänstgöring lättare skall komma in i arbetslivet eller andra åtgärder.

Utredaren skall lämna förslag till de författningsändringar som hans överväganden bör föranleda.

Utredaren skall redovisa resterande delar av uppdraget senast den 1 mars 1996.

I utredningsarbetet skall i berörda delar beaktas direktiven till samtliga kommittéer och särskilda utredare att pröva offentliga åtaganden (dir. 1994:23). Också direktiven till samtliga kommittéer och särskilda utredare att redovisa jämställdhetspolitiska konsekvenser skall i berörda delar beaktas (dir. 1994:124).

Utdrag
PROTOKOLL
vid regeringssammanträde
1995-06-21 Fo95/790/MIL

Framställning om ändring i reglerna för bostadsbidrag för totalförsvarspliktiga

Ärendet

I en skrivelse den 31 mars 1995 har Älvsborgs läns allmänna försäkringskassa föreslagit ändrade förutsättningar för totalförsvarspliktiga att erhålla bostadsbidrag.

Riksförsäkringsverket har i ett yttrande den 23 maj 1995 tillstyrkt en översyn av villkoren för bostadsbidrag vid pliktjänstgöring. Detta kräver en ändring i förordningen (1995:239) om förmåner till totalförsvarsplikten.

Regeringens beslut

Regeringen beslutar att framställningarna skall överlämnas till Utredningen om totalförsvarspliktigas sociala och ekonomiska situation m.m. (Fö 1995:05).

Utdrag till

Utredningen om totalförsvarspliktigas sociala och ekonomiska situation (Fö 1995:05)

Riksförsäkringsverket

Älvsborgs läns allmänna försäkringskassa

BILAGA 2.

Så arbetade utredningen

A. Uppdraget att som särskild utredare utvärdera de totalförsvarspliktigas ekonomiska och sociala situation under grundutbildningen kan utföras på många olika sätt. En avgörande restriktion på uppläggningsen av arbetet var den tid som utmätts; ett halvt år.

Det gjorde det omöjligt att använda den undersökningsmetod som ÖB använde 1988 i sin kartläggning av de totalförsvarspliktigas sociala och ekonomiska situation. Den byggde på en stor SCB-enkät i två omgångar i ett bruttourval av 5 539 totalförsvarspliktiga som inkallats till grundutbildning under tiden 1986-06-09-1987-01-31. De resultat man då redovisade jämfördes med en liknande undersökning från 1979/80.

För att fullgöra uppdraget har jag valt att dels söka uppdatera ÖB:s åtta år gamla kartläggning, dels söka belysa några andra sociala och ekonomiska frågor av betydelse för dagens totalförsvarspliktiga under grundutbildningen.

Den arbetsmetod jag använt är i korthet följande.

a. Som utredningens sekreterare anställdes *Jonas Hjelm* som under åren innan genomgått grundutbildning vid pansartrupperna i Skövde, arbetat ett år som ledamot i Värnpliktsrådet och varit heltidsanställd av Försvarsmakten/Högkvarteret i projektet "Soldater mot droger".

b. Som sakkunnig i utredningen engagerades kanslirådet *Björn Janson*, handläggare av personal- och värnpliktsfrågor inom Huvudenheten för totalförsvarets militära del på Försvarsdepartementet.

Som experter i utredningen engagerades följande personer. Departementssekreterare *Maria Wennerberg* handläggare av värnpliktsfrågor i Försvarsdepartementet. Överdirektören *Gösta Sandgren* chef för Försvarets Personalnämnd. Sandgren begärde entledigande sedan han 1995-07-01 utsetts till departementsråd och biträdande chef för Huvudenheten för totalförsvarets militära del i Försvarsdepartementet. Avdelningsdirektör *Ingela Holmberg* som handlägger värnpliktsfrågor på Försvarsmakten/Höghälsöavdelningens personalavdelning och bl.a. handlagt ovannämnda ÖB-utredning 1988. Överdirektören *Marianne Waller* vid Vapenfristyrelsen, från 1995-07-01 biträdande chef för Pliktverket. Fil. dr. *Lena Schröder* vid Institutet för social forskning, Stockholms Universitet. Politiskt sakkunnige *Ronnie Nilsson*, Statsrådsberedningen och tidigare ledamot av Värnpliktsrådet. *Joacim Olsson* ordförande för Värnpliktsrådet 1995/96. *Mathias Bohman* ledamot av civilpliktsrådet 1995/96.

Den sakkunnige och experterna har varit samlade vid tre tillfällen under arbetet med denna rapport, men har kontaktats enskilt under utredningens arbete med olika delfrågor.

c. Personalkonsulenter (motsvarande) inom totalförsvaret har tillskrivits och ombetts att med utgångspunkt i sina personliga erfarenheter kommentera förändringar som inträffat sedan ÖB:s kartläggning år 1988. 28 konsulenter har sänt in utförliga svar.

d. Med utgångspunkt i frågeställningar som togs upp i ÖB:s

kartläggning 1988 har en rad frågor ställts till Pliktverket, Riksförsäkringsverket, SCB, Konsumentverket och andra myndigheter för att få fram aktuella sifferuppgifter som belyser situationen bland de värnpliktiga och vapenfria som genomgått grundutbildning under de senaste åren.

e. Vid sju endagarsbesök på utbildningsorter (Kungsängen, Sätenäs, Karlskrona, Göteborg, Boden, Hässleholm, Arlanda) har några frågor kring de totalförsvarspliktigas sociala och ekonomiska situation diskuterats med förtroendevalda representanter för de totalförsvarspliktiga och med deras befäl. Huvudsyftet med dessa besök var dock att samla in ett grundmaterial för utvärderingen av hur de totalförsvarspliktigas medinflytande fungerar i praktiken.

f. För att få drogproblematiken belyst har utredningen engagerat fil kand *Jonas Hartelius* generalsekreterare vid Svenska Carnegie Institutet.

g. Flera undersökningar, som berör totalförsvarspliktiga och deras förhållanden under åren efter 1988, har studerats och relevant information ur dessa ingår i utredningens basmaterial.

B. Det andra utredningsuppdrag, som ska vara klart till den 1 dec 1995, är en utvärdering av hur de totalförsvarspliktigas medinflytande fungerar. Endagarsbesöken vid sju utbildningsorter har gett det mesta av basmaterialet för denna utvärdering. Metoden var att diskutera hur reglerna för medinflytandet tillämpas i praktiken dels med de totalförsvarspliktigas förtroendevalda dels med deras utbildare och förbandsledningarna. Vidare har synpunkter på medinflytandeverksamheten begärts in från

Värnpliktsrådet, Civilpliktsrådet, Försvarsmakten, Statens Räddningsverk, Svenska Officersförbundet och Officerarnas Riksförbund.

C. För att konkretisera beskrivningen av den sociala och ekonomiska situationen under grundutbildningen intervjuas några totalförsvarspliktiga modell 1995. Dessa snabbporträtt blir naturligtvis ingen heltäckande gruppbild, men de hjälper till att verklighetsförankra utvärderingens generaliserande resonemang. Den genomsnittlige totalförsvarspliktige finns inte, men de ca 30 000 som i år genomgår minst 7,5 månaders grundutbildning inom totalförsvaret har mycket gemensamt.

Statens offentliga utredningar 1995

Kronologisk förteckning

1. Ett renodlat näringsförbud. N.
2. Arbetsföretag – En ny möjlighet för arbetslösa. A.
3. Grön diesel – miljö- och hälsorisker. Fi.
4. Långtidsutredningen 1995. Fi.
5. Världens svåra val.
Slutbetänkande av Prioriteringsutredningen. S.
6. Muskövarvets framtid. Fö.
7. Obligatoriska arbetsplatskontakter för arbetslösa. A.
8. Pensionsrättigheter och bodelning. Ju.
9. Fullt ekonomiskt arbetsgivaransvar. Fi.
10. Översyn av skattebrottslagen. Fi.
11. Nya konsumentregler. Ju.
12. Mervärdesskatt – Nya tidpunkter för redovisning och betalning. Fi.
13. Analys av Försvarsmaktens ekonomi. Fö.
14. Ny Elmarknad + Bilagedel. N.
15. Könshandeln. S.
16. Socialt arbete mot prostitutionen i Sverige. S.
17. Homosexuell prostitution. S.
18. Konst i offentlig miljö. Ku.
19. Ett säkrare samhälle. Fö.
20. Utan el stannar Sverige. Fö.
21. Staden på vatten utan vatten. Fö.
22. Radioaktiva ämnen slår ut jordbruk i Skåne. Fö.
23. Brist på elektronikkomponenter. Fö.
24. Gasmoln lamslår Uppsala. Fö.
25. Samordnad och integrerad tågtrafik på Arlandabanan och i Mälardalsregionen. K.
26. Underhållsbidrag och bidragsforskott, Del A och Del B. S.
27. Regional framtid + bilagor. C.
28. Lagen om vissa internationella sanktioner – en översyn. UD.
29. Civilt bruk av försvarets resurser – regelverken, erfarenheter, helikoptrar. Fö.
30. Alkylat och Miljöklassning av bensin. M.
31. Ett vidareutvecklat miljöklasssystem i EU. M.
32. IT och verksamhetsförnyelse inom rättsväsendet. Förslag till nya samverkansformer. Ju.
33. Ersättning för ideell skada vid personskada. Ju.
34. Kompetens för strukturomvandling. A.
35. Avgifter inom handikappområdet. S.
36. Förmåner och sanktioner - en samlad redovisning. Fi.
37. Vårt dagliga blad - stöd till svensk dagspress. Ku.
38. Yrkeshögskolan - Kvalificerad eftergymnasial yrkesutbildning. U.
39. Some reflections on Swedish Labour Market Policy. A.
Några utländska forskares syn på svensk arbetsmarknadspolitik. A.
40. Älvsäkerhet. K.
41. Allmän behörighet för högskolestudier. U.
42. Framtidsanpassad Gotlandstrafik. K.
43. Sambandet Redovisning – Beskattning. Ju.
44. Aktiebolagets organisation. Ju.
45. Grundvattenskydd. M.
46. Effektivare styrning och rättssäkerhet i asylprocessen. A.
47. Tvångsmedel enligt 27 och 28 kap. RB samt polislagen. Ju.
48. EG-anpassade körkortsregler. K.
49. Prognoser över statens inkomster och utgifter. Fi.
50. Kunskapsläget på kärnavfallsområdet 1995. M.
51. Elförsörjning i ofred. N.
52. Godtrosförvärv av stöldgods? Ju.
53. Samverkan för fred. Den rättsliga regleringen. Fö.
54. Fastighetsbildning – en gemensam uppgift för stat och kommun. M.
55. Ett samlat verksamhetsansvar för asylärenden. A.
56. Förmåner och sanktioner – utgifter för administration. Fi.
57. Förslag om ett internationellt flygsäkerhetsuniversitet i Norrköping-Linköping. U.
58. Kompetens och kunskapsutveckling – om yrkesroller och arbetsfält inom socialtjänsten. S.
59. Ohälsöförsäkring och samhällsekonomi – olika aspekter på modeller, finansiering och incitament. S.
60. Kvinnofrid. Del A+B. S.
61. Myndighetsutövning vid medborgarkontor. C.
62. Ett renat Skåne. M.
63. Översyn av skattereglerna för stiftelser och ideella föreningar. Fi.
64. Klimatförändringar i trafikpolitiken. K.
65. Näringslivets tvistlösning. Ju.
66. Polisens användning av övervakningskameror vid förundersökning. Ju.
67. Naturgrusskatt, m.m. Fi.
68. IT-kommissionens arbetsprogram 1995-96. SB.
69. Betaltjänster. Fi.
70. Allmänna kommunikationer – för alla? K.
71. Behörighet och Urval. Förslag till nya regler för antagning till Universitet och högskolor. U.
72. Svenska insatser för internationell katastrof- och flyktinghjälp. Kartläggning, analys och förslag. Fö.
73. Ett aktiebolag för service till universitet och högskolor m.m. U.
74. Lägenhetsdata. Fi.
75. Svensk flyktingpolitik i globalt perspektiv. A.
76. Arbeta till invandrare. A.

Statens offentliga utredningar 1995

Kronologisk förteckning

77. Röster om EU:s regeringskonferens
– hearing med organisationsföreträdare,
debattörer och forskare. UD.
78. Den svenska rymdverksamheten. N.
79. Vårdnad, boende och umgänge. JU.
80. EU om regeringskonferensen 1996
– institutionernas rapporter
– synpunkter i övriga medlemsländer. UD.
81. Ny rättshjälpslag och andra bestämmelser om
rättsligt bistånd. Ju.
82. Finansieringslösningar för Göteborgs- och
Dennisöverenskommelserna. K.
83. EU-kandidater – 12 länder som kan bli EU:s
nya medlemmar. UD.
84. Kulturpolitikens inriktning. Ku.
84. Kulturpolitikens inriktning – i korthet. Ku.
85. Tjugo års kulturpolitik 1974-1994. Ku.
86. Dokumentation och socialtjänstregister. S.
87. Försäkringsrörelse i förändring 3. Fi.
88. Den brukade mångfalden. Del 1+2. Jo.
89. Svenskar i EU-tjänst. Fi.
90. Kärnavfall och Miljö. M.
91. Ett reformerat straffsystem. Del I-III. Ju.
92. EG:s arbetstidsdirektiv och dess konsekvenser för
det svenska regelsystemet. A.
93. Omprövning av statliga åtaganden. Fi.
94. Personalavveckling, utbildning och beskattning.
Fi.
95. Hälsodataregister – Vårdregister. S.
96. Jordens klimat förändras. En analys av hotbild
och globala åtgärdsstrategier. M.
97. Miljöklassning av snöskotrar. M.
98. 1990-talets bostadsmarknad
– en första utvärdering. N.
99. SMHI:s verksamhetsform? K.
100. Hållbar utveckling i landets fjällområden. M.
101. Ett utvidgat EU – möjligheter och problem.
Sammanfattning av en hearing i augusti 1995.
UD.
102. Medborgarnas EU – frihet och säkerhet?
Frågor om unionens tredje pelare inför regerings-
konferensen 1996. UD.
103. Föräldrar i självförförvaltande skolor. U.
104. Skattereformen 1990-1991. En utvärdering. Fi.
105. Konkurrens i balans. Åtgärder för ökad
konkurrensneutralitet vid offentlig prissättning
m.m. N.
106. Rapporteringsskyldighet för revisorer i finansiella
företag. Fi.
107. Avbytarverksamhetens organisation och
finansiering. Jo.
108. Ny ellag. N.
109. Likvärdig utbildning på lika villkor. U.
110. Viljan att veta och viljan att förstå –
Kön, kompetens och den kvinnovetenskapliga
utmaningen i högre utbildning. U.
111. Omvärld, säkerhet, försvar.
Frågor om EU:s andra pelare inför regerings-
konferensen 1996. UD.
112. Svensk sjöfart – näring för framtiden.
+ Bilagor. K.
113. Fristående gymnasieskolor. U.
114. Indirekt tobaksreklam. S.
115. Ny lag om europeiska företagsråd. A.
116. Jämställdhet ett mål i utvecklingssamarbetet. UD.
117. Jordbruk och konkurrens – jordbrukets ställning i
svensk och europeisk konkurrensrätt. Jo.
118. Totalförsvarspliktiga m 95. En utvärdering av de
totalförsvarspliktigas medinflytande och av deras
sociala och ekonomiska situation under
grundutbildningen. Fö.

Statens offentliga utredningar 1995

Systematisk förteckning

Statsrådsberedningen

IT-kommissionens arbetsprogram 1995-96. [68]

Justitiedepartementet

Pensionsrättigheter och bodelning. [8]

Nya konsumentregler. [11]

IT och verksamhetsförnyelse inom rättsväsendet.

Förslag till nya samverkansformer. [32]

Ersättning för ideell skada vid personskada. [33]

Sambandet Redovisning – Beskattning. [43]

Aktiebolagets organisation. [44]

Tvångsmedel enligt 27 och 28 kap. RB

samt polislagen. [47]

Godtrosvärk av stöldgods? [52]

Näringslivets tvistlösning. [65]

Polisens användning av övervakningskameror vid förundersökning. [66]

Vårdnad, boende och umgänge. [79]

Ny rättshjälpslag och andra bestämmelser om rättsligt bistånd. [81]

Ett reformerat straffsystem. Del I-III. [91]

Brist på elektronikkomponenter. [23]

Gasmoln lamslår Uppsala. [24]

Civilt bruk av försvarets resurser – regelverken, erfarenheter, helikoptrar. [29]

Samverkan för fred. Den rättsliga regleringen. [53]

Svenska insatser för internationell katastrof- och

flyktinghjälp. Kartläggning, analys och förslag. [72]

Totalförsvarspliktiga m 95. En utvärdering av de totalförsvarspliktigas medinflytande och av deras sociala och ekonomiska situation under grundutbildningen. [118]

Socialdepartementet

Vårdens svåra val.

Slutbetänkande av Prioriteringsutredningen. [5]

Könshandeln. [15]

Socialt arbete mot prostitutionen i Sverige. [16]

Homosexuell prostitution. [17]

Underhållsbidrag och bidragsförskott,

Del A och Del B. [26]

Avgifter inom handikappområdet. [35]

Kompetens och kunskapsutveckling – om yrkesroller och arbetsfält inom socialtjänsten. [58]

Ohälsöförsäkring och samhällsekonomi – olika aspekter på modeller, finansiering och incitament. [59]

Kvinnofrid. Del A+B. [60]

Dokumentation och socialtjänstregister. [86]

Hälsodataregister – Vårdregister. [95]

Indirekt tobaksreklam. [114]

Kommunikationsdepartementet

Samordnad och integrerad tågtrafik på

Arlandabanan och i Mälardalsregionen. [25]

Älvsäkerhet. [40]

Framtidsanpassad Gotlandstrafik. [42]

EG-anpassade körkortsregler. [48]

Klimatförändringar i trafikpolitiken. [64]

Allmänna kommunikationer – för alla? [70]

Finansieringslösningar för Göteborgs- och

Dennisöverenskommelserna. [82]

SMHI:s verksamhetsform? [99]

Svensk sjöfart – näring för framtiden.

+ Bilagor. [112]

Finansdepartementet

Grön diesel – miljö- och hälsorisker. [3]

Långtidsutredningen 1995. [4]

Fullt ekonomiskt arbetsgivaransvar. [9]

Översyn av skattebrottslagen. [10]

Utrikesdepartementet

Lagen om vissa internationella sanktioner

– en översyn. [28]

Röster om EU:s regeringskonferens

– hearing med organisationsföreträdare, debattörer och forskare. [77]

EU om regeringskonferensen 1996

– institutionernas rapporter

– synpunkter i övriga medlemsländer. [80]

EU-kandidater – 12 länder som kan bli EU:s

nya medlemmar. [83]

Ett utvidgat EU – möjligheter och problem.

Sammanfattning av en hearing i augusti 1995. [101]

Medborgarnas EU – frihet och säkerhet?

Frågor om unionens tredje pelare inför regeringskonferensen 1996. [102]

Omvärld, säkerhet, försvar.

Frågor om EU:s andra pelare inför regeringskonferensen 1996. [111]

Jämställdhet ett mål i utvecklingssamarbetet. [116]

Försvarsdepartementet

Muskövarvets framtid. [6]

Analys av Försvarsmaktens ekonomi. [13]

Ett säkrare samhälle. [19]

Utan el stannar Sverige. [20]

Staden på vatten utan vatten. [21]

Radioaktiva ämnen slår ut jordbruk i Skåne. [22]

Statens offentliga utredningar 1995

Systematisk förteckning

Mervärdesskatt - Nya tidpunkter för redovisning och betalning. [12]
Förmåner och sanktioner - en samlad redovisning. [36]
Prognoser över statens inkomster och utgifter. [49]
Förmåner och sanktioner
- utgifter för administration. [56]
Översyn av skattereglerna för stiftelser och ideella föreningar. [63]
Naturgrusskatt, m.m. [67]
Betaltjänster. [69]
Lägenhetsdata. [74]
Försäkringsrörelse i förändring 3. [87]
Svenskar i EU-tjänst. [89]
Omprövning av statliga åtaganden. [93]
Personalavveckling, utbildning och beskattning. [94]
Skattereformen 1990-1991. En utvärdering. [104]
Rapporteringskyldighet för revisorer i finansiella företag. [106]

Utbildningsdepartementet

Yrkeshögskolan - Kvalificerad eftergymnasial yrkesutbildning. [38]
Allmän behörighet för högskolestudier. [41]
Förslag om ett internationellt flygsäkerhetsuniversitet i Norrköping-Linköping. [57]
Behörighet och Urval. Förslag till nya regler för antagning till Universitet och högskolor. [71]
Ett aktiebolag för service till universitet och högskolor m.m. [73]
Föräldrar i självförvaltande skolor. [103]
Likvärdig utbildning på lika villkor. [109]
Viljan att veta och viljan att förstå -
Kön, kompetens och den kvinnovetenskapliga utmaningen i högre utbildning. [110]
Fristående gymnasieskolor. [113]

Jordbruksdepartementet

Den brukade mångfalden. Del 1+2. [88]
Avbytarverksamhetens organisation och finansiering. [107]
Jordbruk och konkurrens - jordbrukets ställning i svensk och europeisk konkurrensrätt. [117]

Arbetsmarknadsdepartementet

Arbetsföretag - En ny möjlighet för arbetslösa. [2]
Obligatoriska arbetsplatskontakter för arbetslösa. [7]
Kompetens för strukturomvandling. [34]
Some reflections on Swedish Labour Market Policy. [39]
Några utländska forskares syn på svensk arbetsmarknadspolitik. [39]

Effektivare styrning och rättssäkerhet i asylprocessen. [46]
Ett samlat verksamhetsansvar för asylärenden. [55]
Svensk flyktingpolitik i globalt perspektiv. [75]
Arbete till invandrare. [76]
EG:s arbetstidsdirektiv och dess konsekvenser för det svenska regelsystemet. [92]
Ny lag om europeiska företagsråd. [115]

Kulturdepartementet

Konst i offentlig miljö. [18]
Vårt dagliga blad - Pstöd till svensk dagspress. [37]
Kulturpolitikens inriktning. [84]
Kulturpolitikens inriktning - i korthet. [84]
Tjugo års kulturpolitik 1974-1994. [85]

Näringsdepartementet

Ett renodlat näringsförbud. [1]
Ny Elmarknad + Bilagedel. [14]
Elförsörjning i ofred. [51]
Den svenska Rymdverksamheten. [78]
1990-talets bostadsmarknad
- en första utvärdering. [98]
Konkurrens i balans. Åtgärder för ökad konkurrensneutralitet vid offentlig prissättning m. m. [105]
Ny ellag. [108]

Civildepartementet

Regional framtid + bilagor. [27]
Myndighetsutövning vid medborgarkontor. [61]

Miljödepartementet

Alkylat och Miljöklassning av bensin. [30]
Ett vidareutvecklat miljöklasssystem i EU. [31]
Grundvattenskydd. [45]
Kunskapsläget på kärnavfallsområdet 1995. [50]
Fastighetsbildning - en gemensam uppgift för stat och kommun. [54]
Ett renat Skåne. [62]
Kärnavfall och Miljö. [90]
Jordens klimat förändras. En analys av hotbild och globala åtgärdsstrategier. [96]
Miljöklassning av snöskotrar. [97]
Hållbar utveckling i landets fjällområden. [100]

